

TARTALOM

MEGEMLÉKEZÉS

- Bősze Péter** ■ Búcsú ifj. Megyeri Lajostól 2

KÖSZÖNTŐ

- Bősze Péter** ■ A főszerkesztő gondolatai 3

TANULMÁNYOK

- Balázs Géza** ■ Álmodó embertana, nyelvi világa 9

- Braunitzer Gábor** ■ A tudományos közlemények szerzőségének néhány etikai és jogi vonatkozásáról 21

- Kapronczay Katalin** ■ Földi János és a természettudományi szaknyelv 29

- Kiss László** ■ Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében 35

- Magyar László András** ■ Ádámcsutka 39

- Mészáros Ágnes** ■ Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete
II. rész: A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása 42

KÉRDEZZ – FELELEK

- Bősze Péter** ■ A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitatásra
Felkért hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia ... 47

SZÓCSISZOLÁS

- Berényi Mihály,** ■ Az orvos szavunk szóösszetételekben
Bősze Péter ■ és szó szerkezetekben – hogyan írjuk? 72

SZÖVEGCSISZOLÁS

- Berényi Mihály** ■ Mondatcsiszolás 74

- Láng Miklós** ■ Magyar szavakkal – magyaros fogalmazással 75

- Bősze Péter** ■ Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben 76

Bősze Péter

Búcsú ifj. Megyeri Lajostól

*Mama, kimegyek az erkélyre, hogy megkeressem a papát a csillagok között
– hétéves fia mondta két nappal a papa távozása után, és fogta kisöccse kezét, hogy őt is vigye magával.
Bizonyára néz ránk, és örül nekünk – tette hozzá.*

Igen, féltőn nézett mindig rájuk, a családja volt az élete, amelyre értelmetlen halála tett pontot 38 éves korában. Torokgyulladás és tályog állította meg a műtőben.

Elment a folyóiratunk féltő gondozója. A Magyar Orvosi Nyelvnek a kezdet óta Lajos volt a tördelő szerkesztője. Mint mindenben, ebben is a tökéletességre törekedett. Soha nem alkudott meg – ha kellett, többször is újra és újra tördelt egy-egy közleményt. Minden hibát észrevett, még az orvosi szakmait is, noha nem ezt tanulta; csupán értően olvasott, és feltűnt neki, ha ellentmondásra lelt. A táblázatokat, az ábrákat művészi vénával állította össze és helyezte el. A folyóirat szépségét neki köszönhetjük, az ő gondossága formálta a mi örömünkre.

Száz szállal kötődtem hozzá: ábráimat röviden hozzáfűzött magyarázataim után megrajzolta, mindig tökéletesen. A fényképeket – lett légyen műtéti, kolposzkópos felvétel vagy bármilyen más – művészi szinten dolgozta ki; maga is fotóművész volt: járta és megörökítette a természetet. A folyóirat

kolposzkópos ábráinak a csodájára jártak, elkérték a nemzetközi szervezetek, és ma is ezeket vetítik a külföldi továbbképző tanfolyamokon. *Lajos, mi lesz velem, ha nem segítsz?* Lapozgatom készülő könyvünk kéziratát: nincs benne olyan oldal, amelyiken ne lenne valamilyen megjegyzés a számára.

Noha apja, talán nagyapja is lehetnék, mégis a barátom volt, nagyra becsült barátom. Hihetetlenül hiányzik.

Mindinkább lelke és motorja volt a Magyar Orvosi Nyelvet nyomtató nagyszerű nyomdának, amelyet a szülei hoztak létre. Tökéletes munkát végeztek; a teljességre törekvést a szüleitől örökölte. Minden készen állt, hogy átvegye a nyomdát, és szárnyaljon vele boldog családja körében. Most úr van és döbbenet.

Lajos, ezekkel a gondolatokkal búcsúzom nagyrabecsüléssel és elszorult szívvel, no meg millió köszönettel. Biztosan tudom, a Magyar Orvosi Nyelvet lapozgatók is mind fejet hajtának előtted – nagyszerű munkát végeztél, hála érte.

Bősze Péter

Tizenöt éves a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat – a főszerkesztő születésnapjára gondolatai

Az első 15 év a folyóiratunk életében is a gyermekkor. A lap születése elhatározás volt csupán, ám hogy miként cseperedik majd, akkor még nem sejtettük. A sok jókívánság a megszületésre a legelső számban olvasható, köztük tanácsokkal és féltéssel: vajon életben marad-e, hiszen kikövezetlen út állt előtte. Hasonló folyóiratot – a nyelvész barátaim szerint – még nem adtak ki a világ egyetlen szögletében sem. Bukdácsoltunk is a járatlan úton, de haladtunk, és nagyon sokat tanultunk, én legalábbis.

Gyakorló orvosként léptem a nyelvészet titkos mezejére, képzettségem nem volt hozzá, csupán a határtalan lelkesedés a nyelvünk iránt. Igyekeztem felfedezni a biológiai-orvosi szaknyelv rejtelmait; volt mit megtanulnom, de csiszoltunk is rajta. Igen: többes számban, hiszen sokan dolgoznak, dolgoztak a MONy-nál – magunk között csak így nevezzük a Magyar Orvosi Nyelv folyóiratot –, és amit elértünk, az sok ember munkájának a gyümölcse.

Többször írtam már a folyóirathoz kapcsolódó történetekről, személyekről; nem összegezek ismét. Inkább az orvosi szaknyelv felfedezett rejtelméről mondok el néhány gondolatot, miként azokat orvosként láttam, tapasztaltam.

Csakhamar tudatosult, hogy a nyelv minden közösség létezési formája: mi addig maradunk magyarok, amíg magyarul beszélünk, és – ahogy Illyés Gyula mondja – magyarul forog az eszünk. Igen, így van ez: a nyelv meghatározza gondolkodásunkat, és mi azzal a csodával élünk, hogy sok ezer éves nyelv pallérozza a gondolatszövésünket. Nem csoda, hogy elleneink a nyelvünket kezdik ki. Egyidejűleg vált világossá, hogy a művelt nyelv a szaknyelvekre is épül, amelyek nagyon lényeges kölcsönhatásban vannak a köz- és az irodalmi nyelvvel is. A szaknyelvek között az orvosi nyelv pedig az egyik legjelentősebb, hiszen mindenki és a mindennapokban gyökerezik. Ekkor döböntem rá az orvostársadalom felelősségére és a MONy küldetésére. A következő évtizedekben a folyóirat legfontosabb feladata, hogy tudatosítsa az orvosokban és az egészségügy más művelőiben a felelősségüket, és rábírja őket a magyar orvosi nyelv használatára és apo-

lására. Arra, hogy nincs magyar orvostudomány magyar orvosi nyelv nélkül. Testvér a magyar és az angol orvosi nyelv; jól megvannak egymással: csak nem szabad keverni őket. Nem a nyelvek vájnak egymásba, a használóikkal van a hiba. A nyelvhasználat a nyelv lélegzése, és ha rosszul használjuk, fogytán lesz a levegő. Mondják: a nyelv éli az életét, nem lehet befolyásolni. Ezt nem így látom: a nyelv a nyelvhasználókban létezik, azokat pedig lehet művelni. Meddő vita, hogy szükséges-e a nyelvművelés. A nyelvet használókat kell művelni, az orvosi nyelvhasználatot kell ápolni, az a beteg.

Nem elég a művelés. Kizökök az idő: az idegenutánzás tért hódít. Szemléletváltásra van szükség. Ismét csak Illyés Gyulát idézhetem: „Szépen és magyarul beszélni, írni, jellem kérdése.” A szemléletváltás az oktatással kezdődik; az orvosi szaknyelv területén ez meg is valósult. A Semmelweis Egyetemen a magyar orvosi nyelv kötelezően választható tantárgy.

Természettudománnyal foglalkozóként nemegyszer megleptek a nyelvtani fogalmak, a gyakorlat és az oktatás számára alkotott nyelvtani meghatározások. Ezek ugyanis nem értelmezhetők természettudományi pontossággal, ami voltaképpen nem is csoda, hiszen a nyelvtudomány a saját, nem pedig a természettudomány módszertanával dolgozik, ekként fogalmazza meg a tudománya egységeit, a fogalmait. Az orvos, a természettudós számára mégis meglepő, hogy a szabályok rugalmasan értelmezhetők, vagy olyan fogalmak is vannak, amelyeknek nincs pontos meghatározásuk. Így aztán felvetődik például az a kérdés: miként írjunk helyesen valamit; egyáltalán mi a követelménye a helyesen írásnak, ha a szabályok engedékenyek? Később értettem meg a lényegét, nevezetesen azt, hogy az írásmód alapvetően a megértést és az olvashatóságot szolgálja; a mondandó érthető, a jelentés pontos közlése a kulcsfontosságú. A szabályok is ezért vannak, ám ha ezt nem teszik lehetővé, eltérhetünk tőlük, úgymond rugalmasan értelmezhetjük őket. Ez a szemlélet megfogalmazódik a helyesírási szabályzatban is, amikor megengedi, hogy a szaknyelvekben – az értelem pontos tükröztetése érdekében – más megoldást válasszunk. Egyes helyesírási szabályok bizonytalanságával nemegyszer szembetalálkoztunk a magyar

orvosi nyelvben is, és emiatt sajátos szabályokat, fogalmakat kellett megszövegeznünk, másokat meg módosítottunk, pontosítottunk. A legfontosabbakat a függelék tartalmazza.

A sokszavas orvosi kifejezések magyar vagy magyaros írásmódja a legösszevisszább terület. Kezdetben a helyesírási szabályokkal igyekeztünk a „helyes” írásformát megállapítani. Rögtön zsákutcába jutottunk, ugyanis a többszavas szak kifejezések írása többféleképpen is levezethető: más-más szóalakulat keletkezik.

sejthártya + egyesülési folyamat *sejthártya-egyesülési folyamat*
Második mozgós szabály: az előtag vonatkozik a jelzős szerkezet egészére.

sejthártya + egyesülés → *sejthártya-egyesülés*; jelzős formája: *sejthártya-egyesülési* – ekként: *sejthártya-egyesülési folyamat*
Melyik írásmódot válasszam? A tankönyvek nem igazítanak útba.

A tanácstalanság a józan ésszel oldható: mindig az egyszerűbb szerkezetet válasszuk. Mindazonáltal az angol szakkifejezések magyar írása nem bízható az író döntésére, mert így soha sem lesz egységes az íráskép. Szabályozni kell, és ez már meg is valósul: csakhamar megjelenik a magyar orvosi nyelv helyesírási és nyelvhasználati útmutatója. Kiadása a Magyar helyesírási szabályzat 12. változatának a megjelenésére vár.

Fábián Pál mondta nekem, hogy a helyesírási szabályzathoz lényegileg nem szabad hozzányúlni, legfeljebb apró módosítások tehetők, és csak nemzedéki távlatokban. A szabályzatot milliók alkalmazzák; nem fogják újra meg újra megtanulni. Töprengtem, hogy vajon vonatkoztatható ez az orvosi szaknyelvre is? Ha megfelelően szabályozott, akkor feltétlenül. De ettől még messze vagyunk.

Orvosi szaknyelvünk alkalmas az orvosi fogalmak, egyes becslések szerint kétszáz ezret is meghaladó szakszó kifejezésére, de hiányos; leginkább az új felfedezések neveinek magyarításában vannak fehér foltok. A magyar megfelelőik megalkotása halaszthatatlan feladat, nem hagykozhatunk az idegen szakszavak használatára; ilyen sok idegen szó nem építhető be az orvosi szakszókincsbe, mert óhatatlanul felhígul, és csak idő kérdése, hogy az orvosi szaknyelv mikor válik versenyképtelenné, alkalmatlanná a magyar orvostudomány művelésére. Az idegen szó használatának másik hátulütője a szó környezete: elkerülhetetlenül befolyásolja a magyar mondat szerkesztést. Valóban az orvosi szakírásnak, a terebélyesség mellett, a magyartalan, bonyolult mondat szerkesztés a legnagyobb métélye. Ezek a kérdések is komoly hangsúlyt kaptak a folyóiratban.

A honi orvosi szakirodalom másik – semmivel sem kevésbé lényeges – hibája, hogy nem egységes. Váltakozik az idegen szavak használatában, de például az orvosi csoportnevek írásában is nagyok a különbségek. A MONy egyik legfontosabb törekvése éppen az egységesítés. Tizenöt év távlatában az elveket sikerült megfogalmazni, de hogy ezek a gyakorlatban is érvényesüljenek, az a jövő feladata. Lehet, hogy pusztába

kiáltott szó az egész? Nem tudom. Azzal azonban tisztában vagyok, hogy ha nincsenek meg az alapelvek, az orvosi szaknyelv szabatos írása hamvába holt elvárás.

A helyesírási, a nyelvhasználati és a magyarítási kérdéseken kívül sok szó esett a gyökerekről: a magyar, és bizonyos mértékig az egyetemes orvosi nyelv történetéről is. Igen sok újdonság látott napvilágot.

Izgalmas a külső szemlélő szemével lapozgatni a számokat. Rögtön észrevehető a hangsúlyok áttevődése: a kezdeti elemi ismeretektől a formálódó új szabályokig az egységesítés felé. Csapatmunka volt ez a javából. Kincslelő hely is a folyóirat: rangos szerzők hosszú sora írt a nyelvünk és a magyar orvosi nyelv helyzetéről, sokszor irodalmi ihletettséggel. Megannyi őrző szem, féltő kiáltás írástudó orvosainkhoz: vigyázzatok orvosi nyelvünket, amíg nem késő. Sok szerző tesz hitet, fejezi ki rajongását a magyar nyelvért; olyat is ír, hogy Isten adománya – lelket melengetők ezek a sorok, mintha a szerzők is magyarul akarnának beszélni még az angyalokkal is.

Mondják: egy bolond százat csinál. Az első szaknyelvvél foglalkozó folyóiratnak is vannak vagy lesznek követői. Tudomásom szerint két tudomány is fontolgatja, talán már el is indította a szaknyelvének a lapját. Nagyszerű érzés, és miként minden újszülött, ez is csoda: nem félttem a magyar nyelvet – ébred az értelmiség; terjed a magyar nyelvi szellemiség lángja. Vajon lesz-e nemzetközi gyermeke is? Nem tudom. Mindenesetre érdekesek Gaál Csaba sorai:

„A Magyar Orvosi Nyelv megindítását rendkívül jó ötletnek tartom, és minden elismerésem az alapító személyének és a lap szerkesztőjének. Ilyen példával még az immáron egyesült Németország sem dicsekedhet, pedig – amint írásomból látható – ott is nagy szükség lenne valami hasonlóra!”

A folyóirat indításakor így fogalmaztam:

„A Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat célja a magyar orvosi, és ezen keresztül – közvetve és közvetlenül is – a magyar nyelv ápolása. Egy »nyomtatott nyilvánosság«, melyben kivétel nélkül mindenki elmondhatja a magyar orvosi nyelvvel kapcsolatos véleményét, kifejtheti nézeteit, javaslatot tehet új fogalmak magyar megfelelőire, új szavakra, és bírálhatja, csiszolhatja a javasolt új szavakat és fogalmakat. Állást foglalhat továbbá az orvosi szavak és szó szerkezetek írásának módjában is. Nyitott mindenre, mely a magyar orvosi nyelv jobbítása érdekében történik, és elősegíti a közös állásfoglalást, a nyelv egységes használatát.”

Remélem, sőt hiszem, hogy a MONy maradéktalanul megfelelt az indításakor tett elvárásoknak. Hiszem ezt annak ellenére, hogy a lelkes alapító-főszerkesztő járatlansága, bizony észrevehető a szerkesztés következtelenségében, és előfordultak hibák is, nem is egyszer. Szegényen indultunk, megszállottságból dolgoztunk, a hozzáértőket nem tudtuk megfizetni.

Hogyan tovább? A biológiai óra a főszerkesztőt sem kíméli. Nagyon szeretném, ha a Magyar Tudományos Akadémia átvonná a lapot; ott a helye, hiszen az akadémiát a magyar nyelv ápolá-

sára hozták létre. Gondolataimat ezzel zárom. Nem köszöntőt akartam írni: felsorolni mindent, és megköszönni a közreműködők munkáját, csupán a tizenöt év néhány tapasztalását szeretném megosztani a folyóirat olvasóival. Köszönetet korábban többször is mondtam, jóllehet nem lehet elégszer. Ismétlem is a MONy hatodik évfolyamában írt idevágó bekezdést:

„Befejezésül a közreműködőket illesse elismerés: akik tanulmányokat, leveleket írtak, vitákban vettek részt, írásaikkal kitöltötték az eddig

megjelent kilenc és a most közreadott tizedik számot. Minden érdem az övék. Köszönet érte.”

Végezetül idézem Berényi Mihálynak a folyóiratunkban megjelent szavait:

„Megalapításakor a Magyar Orvosi Nyelv – óriási hittel és lelkesedéssel – országos feladatkört vállalt magára. Példányainak megjelenése ünnep mindazoknak, akik magyarul szeretnék beszélni a magyar orvosi nyelvet.”

FÜGGELÉK

Az elmúlt 15 évben megfogalmazott magyar orvosi nyelvi fogalmak és szabályok:

FOGALMAK

Angomagy mondatok Az angol szakszavak a tudományos közleményekben hajlamosítanak az „angolos” fogalmazásra, a többé-kevésbé angol szerkezetű mondatok írására. Ebből aztán gyakran keletkeznek zagyva, sem nem angol, sem nem magyar, hanem valamilyen öszvér nyelvi mondatok, bekezdések; ezt nevezzük „angomagy” mondat szerkesztésnek. Az angomagy mondatok tehát sem nem angol, sem nem magyar, hanem kevert, torzult nyelvi mondatok. Az angomagy fogalmazás elharapódzott a mai orvosi-biológiai tudományírásban.

Névjárulék A névjárulék – például *bácsi, néni, kisasszony, tanár, orvos* – a tulajdonnév köznévi eleme, de nem szerves része, nem tartozéka a névnek, mint a tartozékbetűk stb. A név a járulék nélkül is ugyanazt jelenti (Kovács Zoltán *bácsi* a *bácsi* nélkül is Kovács Zoltán; Aspirin *tabletta* – az Aspirin jelentése teljesen egyértelmű a *tabletta* névjárulék nélkül is). A névjárulék mindig követi a nevet, de nem utótagok, hanem járulékos névrész, amelyet különírnunk. (A tulajdonnév voltaképpen jelzője a köznévi elemének, kijelölő jelző [az *Aspirin* kijelöl a tabletták közül az egyik fajtát].)

Névtartozék A név része (utótag), az előtaggal együtt képezi a nevet; nélküle más az előtag jelentése. Az orvosi nyelvben szép számmal fordulnak elő ilyenek (szaknyelvi névtartozékok), például: *betegség* (az *Addison-betegség* együtt képezi a kóros állapot nevét, az értelme egészen más, mint az előtagé önmagában: *Addison* a betegség leírója). Hasonlóan: *szindróma/kór* (a *Cushing-szindróma/kór* különböző kóros folyamatokat jelöl; az előtag jelentése a névtartozék nélkül egy személy neve, tehát nem azonos); *vírus* (a *kanyaróvírus* mást jelent, mint a *kanyaró*).

Névelőzék A névelőzések (*Dr. Prof. Ifj. Özv. stb.*, illetőleg számok: *I. Lajos, II. Pál*) a személynevek előtt állnak, azokhoz szorosabban kapcsolódnak, mint a névjárulékok, de nem részei a névnek: a személyről árulnak el valami állandóságot. A névelőzések a mondat elején nagy, a betűkből állók mondat közben kisbetűvel kezdődnek (*dr., prof.*), a római számok mindig nyomtatot nagybetűkből állnak. Mondatkezdő több névelőzéknél csak az elsőt írjuk nagy kezdőbetűvel (*Prof. dr. Kovács Zoltán*).

Névkiegészítő A névkiegészítők az idegen nevek részei, például a francia *de* (*de Chatel Rudolf*), a holland *van der* (*van der Vellde*) stb. Ezek többé-kevésbé szervesen tartoznak a nevekhez, jóllehet erre nincs általános szabály.

Orvosi csoportnév A szaknyelvi csoportnév valamely szakma/tudomány szakszókincsének, egy-egy meghatározott fogalomköréhez (csoportjához) tartozó nevezéktára. Ilyenek az orvosi nyelvben az *anatómiai nevek*, a *mikrobák nevei*, a *betegségnevek* stb.

Az orvosi-biológiai csoportnevek szaknevek, szakfogalmak, amelyek nem tulajdonnevek – nem egyedeket jelölnek –, tehát kis kezdőbetűsek, de lehetnek bennük tulajdonnevek (személynevek, földrajzi nevek stb.). Jellegzetes, hogy sokukban van névtartozék (*betegség, szindróma, molekula, vírus, baktérium*), és hogy gyakorta sokszavasak.

Tartozékelemek (tartozékbetűk, tartozékszámok, tartozékjelek és tartozékmagyarázók) Ezek olyan betűk, számok, jelek és magyarázók, amelyek a szakelnevezéseknek, a szakfogalmak neveinek a részei: a név többi részével együtt alkotják a megnevezést vagy a fogalmat (*C-vitamin, ciklooxygenáz-2 [COX2], CD4- T-sejt, M1HEP [májáttét]*).

Szaknyelvi jövevényszó A szaknyelvekben, az orvosi-biológiai szaknyelvben is meglehetősen sok az olyan lépten-nyomon használt szakszó, amelyek a köznyelvben nem terjedtek el, így nem tekinthetők köznyelvi jövevényszónak. Ezeket megkülönböztetésként szaknyelvi jövevényszavaknak nevezzük szemben a köznyelvi jövevényszavakkal, amelyeket egyszerűen jövevényszónak mondunk. A szaknyelvi jövevényszavaknak rendre magyarosan írt szótári alakjuk is van (*differentiatio/differenciáció*), tehát írhatók magyarosan és idegenesen is.

Szaknyelvi köznevesülés A köznevesülés a tulajdonnév köznévvé válása. Ha valamely szaknyelv tulajdonneve, az orvosi nyelvben például orvosi műszer márkanéve, köznévvé alakul, beszélünk szaknyelvi tulajdonnévről. Ezek a nevek a köznyelvben nem terjedtek el, a szaknyelv azonban már ezt és nem a márkanévet alkalmazza. A köznevesült márkanév írása kisbetűs és szokásosan magyaros, toldalékolása és az utótagok kapcsolása is a szokványos (*A Vicryl [márkanéve a poliglaktin 910 fonalnak] már szakmai köznévvé vált, vikrilnek írjuk: vikrilfonal, vikrilit; Prolene magyar szakmai közneve a prolén: prolénfonal, prolén varróanyag*).

Kötőjelek A kötőjeleknek négy csoportját különböztetjük meg:

Mellérendelő kötőjelek	Egymással valamilyen állandó vagy alkalmi mellérendelő viszonyban összekapcsolódó szó- és számtársulások, valamint a szóösszetételek kötőjelei (<i>fej-nyaki sebészeti, többé-kevésbé, fel-felmegy, 6-8 napra, vér-nyirok ér</i>).
Tagoló (alárendelő) kötőjelek	Ezek az egybe nem írható alárendelő összetett szavakat fogják egységbe (<i>petefészek-daganat, stroke-betegség, HPV16-DNS</i>).
Szerkezeti kötőjelek	Valamely fogalom, megnevezés, név részét képező kötőjel; az ilyen fogalmak, nevek bonthatatlan egységének a jelei; szakszavak, nevek szerves részei – nélkülük ezek nem léteznek (<i>C-vitamin, szén-monoxid, Kárpát-mence, Szent-Györgyi, e-mail</i>).
Toldalékoló, elválasztó kötőjelek	Ezek a toldalékok illesztésére, illetőleg a szavak elválasztására szolgáló kötőjelek (<i>Papp-pal, stroke-ot, MTA-nak, 10%-ban</i>).

A tagoló, a szerkezeti, a toldalékoló és elválasztó kötőjelek a szavak egységét fejezik ki, a mellérendelő kötőjelek a szavak társítását.

SAJÁTOS ORVOSI HELYESÍRÁSI SZABÁLYOK

A névtartozékos orvosi csoportnevek helyesírási szabálya Az orvosi csoportnevekben, vagyis a *mikrobák, a betegségek, a molekulák* stb. neveiben, a névtartozékok (*vírus, szindróma, betegség, molekula, faktor* stb.), ha jelöletlen alárendelő viszonyban állnak, szóösszetételt képeznek a név előtagjával; ezeket egybeírjuk a 6 : 3-as szabály szerint. De, ha az előtagnak olyan jelzője van, amely csak rá vonatkozik – a névtartozéokra tehát nem –, felbomolhat az összetétel, ha a jelzős szerkezet félreérthető, a szövegkörnyezet nem igazít útba (*encephalomyocarditis-vírus – heveny encephalomyocarditis vírus; de: csökevényes petefészek-szindróma*). Az ilyen szóalakulatok további utótagjait különírjuk annak érdekében, hogy elkerüljük a magyar nyelvtől idegen hosszú, sokszor nehezen olvasható és félre is érthető szókigyók keletkezését (nem alkalmazzuk a második mozgósabályt): *csökevényes petefészek-szindróma + járvány = csökevényes petefészek-szindróma járvány*, nem pedig: *csökevényespetefészekszindróma-járvány*.

Mikrobanevek

- A mikrobák általános neve köznévi, a mikrobák sokaságát jelöli; ezeket kisbetűvel írjuk (*pneumococcus, papillomavírus, chlamidiák, candidák*). Az utótagok szóösszetételi tagok, amelyeket a szótagszámlálás szabályai szerint egybeírunk (*pneumococcusfertőzés; chlamydiajárvány, papillomavírus-betegség*).
- A fajt és a faj feletti osztályokat jelölő magyar nevek köznevek, ezért kis kezdőbetűsek (*poxvírus család, microrococcus család*). A faj feletti osztályok rendszertani neveit azonban tulajdonnévként kezeljük (*Poxviridae*).
- A fajt vagy a faj feletti osztályokat jelölő nemzetközi név után – egyértelműsítés végett – kiírható a magyar névjáruék, annak ellenére, hogy kétszeres jelölés (*Poxviridae család*). Választékosabb azonban: *microrococcus család (Mononegavirales, Micrococcae)* írásforma.

- A Linné-féle kettős fajneveket nagy kezdőbetűvel és két szóba írjuk, és mivel forrásnyelv szerinti szó szerkezetek, az utótagjaikat is különírjuk (*Staphylococcus aureus pneumonia/tüdőgyulladás*; *Legionella pneumophila pneumonia/tüdőgyulladás*; *Klebsiella pneumoniae fertőzés*). Az orvosi szövegekben ezeket szokásosan a rövidített formájukban használjuk; a rövidítést a név első kiírásakor jelöljük: *Streptococcus pneumoniae* (*S. pneumoniae*, *S. pneumoniae járvány*).

Betegségnevek Ha a betegségnév a névtartozék nélkül is kifejezhető, a magyar nevében nem szükséges a névtartozék (az alvási apnoe ugyanúgy kifejezi a betegséget, mint az alvási apnoe szindróma – a névtartozék semmit nem ad hozzá. Hasonlóan: *akut respirációs diszstressz* és *akut respirációs distressz szindróma*). Ez az írásmódot jelentősen egyszerűsíti.

Molekulanevek A többjelzős molekulanevek utótagjainak csatolásakor csak akkor alkalmazzuk a második mozgósza-
bályt, ha a jelzők mindegyike az alaptaggal függ össze. Ha a jelző a jelzős alakulat egészére vagy csupán a bővítményre vonatkozik, különírjuk a szóalakulatot (*érendothel növekedési faktor + jelfogó – érendothel növekedési faktor jelfogó*, nem pedig *érendothelnövekedésifaktor-jelfogó*). Újabb utótaggal (*vizsgálat*) *érendothel növekedési faktor jelfogó vizsgálat* a megfelelő írásmód a *érendothelnövekedésifaktorjelfogó-vizsgálat* szószórnyeteg helyett.

Sejtnevek A sejtnevekben előforduló főnév + főnév kapcsolódást, ha az szakfogalmat, megnevezést jelöl, vagy jelöletlen viszonyban van, egybeírjuk (*endothelsejt*), a többbit külön. A fajtaneveket jelölő főnévi jelzőket akkor írjuk egybe, ha a két főnévből fogalom vagy fogalomszerű összetétel keletkezik. Ez sokszor szakmai állásfoglalás kérdése.

A toldalékelemes nevek írásszabályai:

- Az összetartozó tartozékelemeket egymással mindig egybeírjuk; nem kötőjelezünk! Így járunk el akkor is, ha azok a szavakhoz, a mozaikszavakhoz vagy a rövidítésekhez kötődnek (*INK [inhibin CDK]*, *TNFβ2*, *hemoglobin-A1c*, *CD8-*). A tartozékmagyarazókat megkülönböztetésként zárójelbe tesszük: *M1(PUL)* [tüdőáttét], *pT2(2)*, *pT2(m)*, *pN0(i+)*, *pN1(mol+)*.
- A tartozékelemek összetételt képeznek a szakszavakkal, azokkal egybeírjuk, vagy ha az egybeírás nem lehetséges, kötőjelezük. Így fejezzük ki, hogy a tartozékelemek a szavak részét képezik, szervesen összetartoznak velük. Egybeírjuk őket a mozaikszavakkal és a rövidítésekkel (*TNFα1*, *Con-A* [convalen-A], *stIB* [IB-stádium]), a szavakkal és a szó szerkezetekkel pedig kötőjellel társítjuk (*májgyulladás-A*, *T-sejtek*, *cervicalis intraepithelialis neoplasia-3*).

Önállótlán előtagok írása Az AkH¹² meghatározása szerint az olyan önálló jelentés nélküli előtagokat, amelyek önálló jelentésű utótagokkal társulnak, szóösszetételi tagnak számoljuk. A szabály nem tér ki azokra a szavakra, amelyekben több önállótlán előtag van. Ilyenek az orvosi görög–latin szakszavakban gyakoriak, és egyetlen szóösszetételi tagnak vesszük őket, ha önálló jelentésű utótaggal társulnak (*mastoideocentesis* [csecsnyúlványcsapolás] – *masto* + *ideo* [két önállótlán jelentésű előtag, de egyetlen szóösszetételi tag] + *centesis* [csapolás]; kételemű összetételnek számítjuk, és egybeírjuk).

Köznevesült gyógyszervevek A gyógyszerkészítmények részét képező névjárulékot a köznevesült védjegyzett nevekkel sem írjuk egybe (*Aspirin tableta*, *aszpirin tableta*; *Codein-acisal tableta*, *kodein-acizál tableta*, *Naphazolin oldat*, *naphazilin oldat*, *naphazolin oldatos kezelés*), következésképpen nem érvényesül a második mozgósza-
bály sem (*aszpirin tableta kezelés*, nem pedig *aszpirintabletta-kezelés*).

Több gyógyszeres kezelések Ezek összetevőit egymással nagyköötőjellel, szóköz nélkül összekapcsolva írjuk, az utótagju-
kat pedig különírjuk (*ciklofoszfamid–metotrexát–fluorouracil kezelés*; *metotrexát–fluorouracil kemoterápia*). Természe-
ten lehetséges a felsorolás is (*ciklofoszfamid, metotrexát, fluorouracil együttes kezelés*).

Orvosi műszerek/termékek Az orvosi műszerek/termékek egyedi nevei nem egyetlen műszerre/termékre, hanem valamely védjegyzett műszer-, termékféleségre vonatkoznak; ezek egyes formáit névjárulékokkal különböztetjük meg. A műszerek/termékek magyar neveiben az egyedi név minden tagját, a kötőjellel kapcsoltakat is, nagybetűvel kezdjük, de a névjárulékot kisbetűvel és különírjuk (*Ethicon 300 egyenes varrógép*; *Ethiobond ExcellTM poliészter varróanyag*; *Olympus 4 mm 12° hólyagtükör*).

Az *ae* végződésű szavak Az orvosi nyelvben az *ae* végződésű idegen szavak olyannyira gyakoriak, hogy az *ae* végződést már nem tekintjük idegennek; következésképpen az *ae* végződésű idegen szavak toldalékait egybeírjuk (*excisio vaginaet*

végeztek). Ezekben a szavakban a szóvégi megnyúlás nem érvényesül, mert a szóvégi *ae*-val jelölt, de már kiejtésében *é*-ként megjelenő magánhangzó önmagában is hosszú.

Forrásnyelv az orvosi nyelvben A görög–latinból átvett angol szakszavaknál is a görög–latint tekintjük a forrásnyelvnek (*infectio* nem pedig *infection*). Ezt az elvet követjük a két nyelvben egyformán írt szavaknál is (a *hepatitis* görög–latin szakszó jóllehet angolul is *hepatitis*). A forrásnyelvi idegen kifejezéseket a forrásnyelv szerint írjuk, akkor is, ha valamelyik vagy mindegyik tagja egyébként már magyarul is írható (*diabétesz*, de: *diabetes mellitus*).

Főnévi jelző A helyesírási szabályzatban alkalmazott *fajtanevet jelölő főnévi jelző fogalma* homályos, nem meghatározott; következésképpen bizonytalanságot okoz. Az orvosi–biológiai szaknyelvben, ha a főnévi jelző fogalom (*nőorvos*, *elődsejt*, *tárolásbetegség*) vagy jelöletlen szókapcsolat (*nyirokszövet-daganat*, *béléssejt*) része, egybeírjuk, minden más formában jelzői bővítmény, és különírjuk.

A közt- (között/közi-) és az együtt-viszonyt kifejező orvosi–biológiai szakszavak nagykötőjele Az *és*-viszonyt kifejező, összetételszerű szóalakulatoktól (*vér-nyirok ér* [vérér és nyirokér]l. *bél mosás-varrás* [bélmosás és bélvarrás]; harmadik mozgószabály) a *közt*- és az *együtt*-viszonyt kifejezőket nagykötőjeles írással különböztetjük meg az orvosi nyelvben. Ugyanígy járunk el a mozaikszavaknál és a tartozékelemes mozaikszavaknál is (*vér-agy gát* [a kettő közötti gát]; *közt-együtt viszony: hypothalamus–hypophysis–petefészek tengely, PI3K–AKT jelvonal*; *együtt-viszony: ciszplatin–taxol kezelés* [a kettőt együtt adjuk], *ER-pozitív–PgR-negatív daganatok* [ER-pozitív és PgR-negatív sejtek is vannak benne]).

Az orvosi–biológiai mozaikszavak Az orvosi–biológiai szakszavak többsége közszói értelmezésű szaknyelvi szó és nem tulajdonnév; még az ún. orvosi csoportnevek (*molekulák*, *mikrobák*, *betegségnevek* stb.) sem azok. Ennek ellenére nagybetűvel írjuk a belőlük képzett mozaikszavakat, elsősorban a tartozékelemek egyszerű csatolása miatt, de így a szövegkörnyezet is átláthatóbb (*AFP* [*alfa-fetoprotein*], *EKG* [elektrokardiogram], *INF* [*interferon*]).

Az x szorzásjel sajátos orvosi használata Ha az *x* szorzásjellel nem műveletet írunk le, hanem csupán szoros, szeres; szor, szer értelemben alkalmazzuk az orvosi nyelvben, a vonatkozó számmal egybeírjuk és mindig kis *x*-szel; például a nagyítás jelölése a szövettani metszeteknél (*60x*, *hatvanszoros nagyítás*); a laboratóriumi leleteken (FVS [fehérvérsejtszám]: 4,9 x1000, azaz 4900).

„Ha eltekintünk a buzgó idegenmajmolástól és a vélt vagy valóságos műveltségüket fitogtató sznoboktól, el kell ismernünk, hogy szívesebben él az egészséges ízlésű magyar ember magyar szóval minden újabb keletű idegen »jövényszó« helyett, ha nem mindig teheti is.”

Benyhe János: *Ráadás dohogó*. 2011: 285.

Balázs Géza

Az álmok embertana, nyelvi világa

ÁLOMKUTATÁS ÉS NYELV Az álmok kutatásában önálló szerep illeti meg, de össze is kapcsolódhat a néprajz (azon belül például az összehasonlító vallástörténet), a pszichológia (ennek több ága is: néplélektan, pszichoanalízis), a viselkedéstan, az orvostudomány (agykutatás, neurobiológia), nyelvtudomány (itt is sokféle irányzat: lélektani, embertani nyelvészet és kórtünettan). Az álom sokszor jelenik meg mint „nyelvi” kérdés: részben azért, mert elmeséljük (verbalizáljuk), részben azért, mert nyelvi jelenségek kapcsolódnak hozzá.

Freud szerint az álomban egy régi, „veszendőbe ment kifejezőmóddal állunk szemben”, ugyanaz a jelképes ábrázolás figyelhető meg benne, mint a mítoszokban, mesékben, közmondásokban, dalokban, költészetben, köznapi nyelvhasználatban (Freud 1986: 136). Sőt az álmok kapcsán megemlíti, hogy a neurotikus emberek tüneteinek nyomán nyerhetünk legmélyebb bepillantást az állítólagos „ősnyelvbe” (Freud 1986: 138). Voltaképpen ezen a nyomon indult el a saját nyelvészeti alapozású, antropológiai nyelvészeti és szemiotikai álmok kutatásom. Freud az ún. álommunka, vagyis a lappangó álom nyilvánvalóba átfordításánál segítségül hívja a jelentéstant, valamint a korszakban divatos (nyelvészeti) gyökelméletet, mint írja: „az ősi gyökszavak magukban foglalják ellentétüket” (Freud 1986: 147), ezzel „nyelvi szabályt” állapít meg az álmok jelentésfeltáráshoz. Jung is említi nyelvi párhuzamokat az álmok kutatáshoz. Szerinte is az álom példázatszerű vagy hasonlat, és „[e]z a sajátosság egyszersmind a primitív nyelv karakterisztikuma is, amelynek virágos fordulatait mindig is szembeűnőnek érezzük” (Jung 1993a: 124). A nyelvészet mellett Freud és Jung is megemlíti az összehasonlító vallástudomány és a néprajz szerepét is.

ÁLOMVILÁG. NYELVBEN KÓDOLT TUDÁS AZ ÁLOMRÓL

Az álmok kutatásában, álomértelmezésben sokszor fölbukkan a nyelv kérdése. Freud és Jung álmok kutatásaiban sokszor

hivatkozik nyelvészekre és nyelvészetre. Freud megemlíti például a nyelvben rögzült népi tudást. Azt, hogy a nyelvhasználatban állandósult szavak, kifejezések árulkodnak az álom jellegéről. Freud szerint ilyen például az éberálom, a ’fantázia és álom határmezsgyéje’ (Freud 1986: 79), voltaképpen az éber álmodozás, ábrándozás, fantáziálás. Föltűnő, hogy ezt éberálmoknak nevezzük, holott az álom két közös jellemzőjének egyikét sem képviselik: 1. nem alszunk közben, 2. tudatosan ábrándozunk, elképzelünk valamit. Ugyancsak a nyelvben rögzült tudást hívja segítségül Freud az álom fő szerepe kapcsán: „A nyelvszokás [...] sejteti velünk, hogy a vágyteljesülés az álom egyik fő sajátága [...] Ismert közmondások hangoztatják: éhes disznó makkal álmodik, a lúd kukoricáról; vagy azt kérdezik: miről álmodik a tyúk? – kölesről. A közmondás tehát még mélyebbre bocsátkozik le, mint mi, a gyermektől az állatig, és azt mondja, hogy az álom tartalma egy szükséglet kielégítése.” Freud további állandósult szókapcsolatokat sorol: *álomszerűen szép* (= az álom megszépít; esztétizál), *álomban sem jutott volna az eszembe és a legmerészebb álomban sem képzeltem volna* (= az álomlogika más, a tudatos képzeletet is meghaladja) (Freud 1986: 106).

Az álomértelmezéssel a naiv emberismeret (pszichológia) is előszeretettel foglalkozik. Pléh Csaba (2008: 17) szerint az ember folyamatosan kutatja a másik embert, annak vágyait, vélekedéseit, és zavar támad, ha például „nem tudjuk saját álmainkat értelmezni”, mert hinni akarjuk, hogy „álmaink valami fontos dologra utalnak saját múltunkból, vagy valamilyen üzenetet tartalmaznak a jövőnkre nézve”.

Számos magyar szólás és közmondás őríz népi (naiv) tudást az álomról. A példák Bárdosi Vilmos (2009: 51–52) szólásgyűjteményéből valók (néhol egy-egy kiegészítés a saját példám). A szólások, közmondások után megadom azok jelentését (értelmezését), majd szögletes zárójelben a bennük lévő, álomra utaló népi tapasztalatot (véleményt).

ÁLMODIK

Álmodik a nyomor	megvalósíthatatlan tervek; ez csak ábrándozás [éberálmom, fantáziálás]
Álmodni sem mer valamiről gondolni]	gondolni sem mer rá, mert lehetetlennek véli [az álmokban mintha lehetséges lenne lehetetlen dolgokra]
Aranyhegyekről álmodik	a valóságtól távol lévő tervek, remények foglalkoztatják [álmologika; éberálmom]
Arról ne is álmodj!	leintés, lebeszélés, elutasítás kifejezése [a valóságban nincs olyan, mint az álomban]
Bikával álmodsz!	gyerekek mondják, ha nagyon sokat eszik vacsorára: nyugtalanul fog aludni, rosszakat fog álmodni [népi tapasztalat az étkezés az alvás/álmódás kapcsolatáról]
Ébren álmodik	csodálatos, hihetetlen dolgokat él át [nem álmodik, de olyan, mintha álmodna]
Éhes disznó makkal álmodik	mindenkit az foglalkoztat leginkább, amire vágyik [éberálmom; fantázia]
Ne is álmodj róla!	ugyanaz, mint az Arról ne is álmodj!
Nem is álmodik valamiről	gondolni sem mer valamire, mert lehetetlennek véli [az álmologika más, az álomban elvileg a lehetetlen is lehetséges]

ÁLOM

Álmában is elmond (tud) valamit	olyan jól tud valamit, hogy szinte öntudatlanul, gépiesen is elmondja [az álomban öntudatlan, gépies működés van]
Még álmában is hazudik	egyetlen szavát sem lehet elhinni [ez a szólás mintha arra utalna, hogy az álom annyira öntudatlan működés, hogy a kontroll kikapcsol – de bizonyos aláváló emberek még akkor is képesek kontroll alatt tartani magukat, pl. képesek hazudni]
Álmában sem gondolta (hitte, képzelte volna, hogy...)	egyáltalán nem hitte, képzelte volna [az álomban szabad a képzelet]
Álmában sem jut eszébe	soha nem jut eszébe [az álomban szabadabban, kötetlenebbül gondolkodunk, társítunk]
Álmából felébresztve is elmond (tud) valamit	olyan jól tud valamit, hogy szinte öntudatlanul, gépiesen is elmondja [az álomban más állapotban van az agy; felébresztéskor „vissza kell állnia”, de a mélyen bevészt ismeret akkor is könnyen előhívható – jellegzetes tanítói mondás: Ezt még álomból fölébresztve is rögtön el kell tudni mondani.]
Álmai asszonya (lovagja)	vágyott, ideális nő (férfi) [az álomban megfogalmazott, megjelenő vágy; vágyálmom, vagy elképzelt álom: éberálmom]
Álmokat sző	nehezen megvalósítható, elérhetetlen tervek foglalkoztatják [az álmologika más]
Még álmomban se jöjjön elő!	kellemetlenség kifejezése: még rágondolni is rossz [az álmofázisban, a tudatalattiban se jelenjen meg; az álom nem valóság, de van, ami ott sem kívánatos]
Álmos állapot	az alvást megelőző, aludni vágyó, alvást bevezető állapot [az álom élettani tapasztalata; elalvás előtti állapot]
Álmot fejt	babonásan kutatja az alvás közben látottak jelentését, és azokból jósol [az álmoknak jelentésük van]
Álmot lát	álmodik [az álom kép, képsorozat]
Álom nehezedik (jön, száll le) a szemére	elálmosodik és elalszik [az alvás élettani tapasztalatának megfogalmazása; az álom érkezik, leszáll, nehéz]
Álomba esik (zuhan)	bizonyos körülmények hatására elalszik [az alvás élettani tapasztalata; esés, zuhanás]
Álomba illő	mesezerű, alig elképzelhető személy, dolog, jelenség [más az álmologika; vágyálmom vagy éberálmom]
Álomba merül	elalszik, a mély alvás állapotában van [az álom élettani tapasztalata; merülés; népi hiedelem: aki alszik, azt a lelke elhagyja, szinte meghal ¹]
Álomba ringat	a) csitítgatva, énekelve elaltat valakit, b) olyan hatással van valaki/valami valakire, hogy elalszik tőle [az alvás élettani tapasztalata; megnyugvás, elalvás]
Álomba(n) ringatja magát	hasztalanul reménykedik valamiben [irreális vágy, éberálmom]
Álomba sirja magát	(kisgyerek) addig sír(dolgál), amíg el nem alszik [az alvás élettani tapasztalata; sírás hatására megnyugvás, elpihenés]
Álomba szenderedik	elalszik [könnyű álomban, félálomban pihen; a szenderedik ige különösége, hogy csak két esetben használható: álomba szenderedik és jobblétre szenderedik = meghal; a szóhasználat arra utal, hogy a két „szenderedés” rokon jelenség, aki elalszik, a halálhoz hasonló állapotba kerül; további nyelvtani árulkodó jelzés a szenderedik álomba/álomra – külső és belső határozóraggal való felcserélhetősége]
Álomra hajtja a fejét	lefekszik, aludni készül [az elalvás gyakori élettani tapasztalata: az alvás a fej lehajtásával, megtámasztásával jár együtt]
Az álmok világába tartozik (csak az álmok világában van ilyesmi)	csak képzeletben létezik valami [álmologika; éberálmom]
Az álmok világában él (álmovilágban él)	ábrándozik, az élet valóságától elrugaszkodik [éberálmom; az éberálmom logikája más, hasonló a vágyálmomokhoz]
Az igazak álmát alussza	nyugodt, tiszta lelkiismerettel, mélyen alszik [alvási periódus, mély, nyugodt álom]
Csak álom	elérhetetlen dolog [vágy, éberálmom]
Csipkerózsiika-álmát aludja	mélyen és hosszan alszik [alvási periódus; mély, nehezen felébreszthető alvásállapot]
Elfog az álom	elalszik [az elalvás élettani tapasztalata; mintha erőszakosan elfogná, megragadná az embert]
Elillanó álom	felébredéskor gyorsan eltűnő álom [álmotípus; gyorsan elfelejtendő álom; általános tapasztalat, hogy az álmotörténetet a memória csak ritkán őrzi meg]

¹ Ezért búcsúzunk el egymástól akkor is, amikor egymás mellett alszunk (*Jó éjt*), és ezért köszönünk reggel egymásnak (*Jó reggelt*).

Elkerüli az álom a szemét	nem tud elaludni, mert valami erősen foglalkoztatja [az alvás, alvási nehézség élettani tapasztalata]
Elloppja az álmát	(kudarc, rossz hír stb.) nyugtalan éjszakát okoz valakinek [az alvás élettani tapasztalata; zaklatottság álmatlanságot okoz]
Elnyomja az álom	elalszik [az alvás élettani tapasztalata; a fáradtság elnyomja az embert, ránehezedik az emberre]
Felriad az álmából	(külső hatásra) hirtelen felébred, föleszmél [az alvás élettani tapasztalata; külső hatásra való felébredés]
Hiú álom	megalapozatlan elképzelés, illúzió [vágó, éberálom]
Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát	mindenki olyan eredményt várhat, amilyent munkájával kiérdemel, ahogyan a dolgait intézi [az alvás élettani tapasztalata; a nyugodt alvás előfeltétele]
Kimegy az álom valakinek a szeméből	elmúlik az álomossága, nem tud (tovább) aludni [az alvás élettani tapasztalata; az álmos, alvás előtti állapot el tud múlni]
Kiveri az álmot valakinek a szeméből	felébreszt és ébren tart valakit valaki vagy valami [az alvás élettani tapasztalata; felébresztés és ébren tartás]
Könnyű álom	rövid ideig tartó, nem mély álom [alvás- és álomperiódus, vö. a népszerű slágerrel: „Könnyű álmot hozzon az éj...]
Nehéz álom	súlyos, nyomasztó gondolatokat tartalmazó álom [álomtípus]
Ne vigye el az álmomat!	vendég marasztalásának kifejezése: maradjon még kicsit! [az alvás élettani tapasztalata; az elalvás állapota megszüntethető; népi hiedelem: az alvás/álom más által elvihető]
Nem jön álom a szemére	nem tud elaludni [az alvás élettani tapasztalata; álmatlanság]
Olyan szép, mint egy álom	a) nagyon szép, b) csodálatos, káprázatos [más az álomlogika; az álomban nagyon szép, káprázatos, fantasztikus dolgok történhetnek meg, olyanok, amilyenek a valóságban nem]
Örök álmát alussza	(eufemizmus) meghalt, halott [az álom hasonlatos a halálhoz]
Örök álomba merül	(eufemizmus) meghal [az örök álom egyenlő a halállal]
Örök álomra hunyja le a szemét	(eufemizmus) meghal [az örök álom egyenlő a halállal]
Rájön (ránehezedik) az álom a szemére	elálmosodik, elalszik [az alvás élettani tapasztalata; az elalvás állapota mint nyomás a szemem]
Rossz álom	olyan rossz emlék, amelyet jobb gyorsan elfelejteni [éberálom; vannak rossz, felzaklató álmok]
Szertefoszlik az álma	valamilyen váratlan, nem kívánt esemény, körülmény miatt kénytelen lemondani a vágyairól [éberálom; fantázia, vágy]

Az alvás fogalomkörére még számos további szólásunk van. A főbb, az „alvás/alszik” fogalomkör alá sorolható további fogalmak: *álomszuszék, altat, elalszik, horkol, szundikál, takarodó*. Néhány, még nem említett szólás és közmondás (Bárdosi 2009: 759–760):

a falnak fordul; a fél szemére alszik, mint a nyúl; hasára süt a nap; ágyút süthetnek el a füle mellett; alszik, mint a bunda (medve, mormota, tej); bedobja a hunyót (szunyót); bőrön át néz; éberen alszik, mint a nyúl; elteszi magát holnapra (másnapra); fújja a kását; huny egyet; húzza a bőrt; húzza a lóbórt a fagyon; jó alvókája van; kialudná a törököt a várából (a pityókát a föld alól); lecsukódik a szeme, még csak most fordult a bal (a másik) felére (oldalára); mind a két füleire alszik; Morpheusz karjaiba dől (pihen); nyugalomra hajtja a fejét; szétalussza az agyát; tollasbálba megy; úgy alszik, hogy ágyúkat süthetnek el a füle mellett; úgy alszik, mint a nyúl; úgy alszik, mint akit agyonütöttek; úgy alszik, mint akit fejbe vertek; úgy horkol, hogy csak úgy reng belé a ház; fellótték a pizsamát

Kapcsolódó fogalom: *álmos, álomosság* (Bárdosi 2009: 759):

egy szemernyit (szemhunyást) sem aludt, elnehezedik a feje, hív az ágy valakit, keresztben áll a szeme, laposakat pislant, lemegy alfabá, majd leragad a szeme, nehéz a feje, olyat ásít, hogy majd elnyelt valakit, rájön (ránehezedik) az álom a szemére

Érdeemes áttekinteni az *álom* és az *álomszuszék* rokonszavait és a szólásokból is néhányat, hiszen ezek is árulkodó nyelvi jelek (Kiss 1998: 20).

- álom, alvás, szendregés, szundítás, szundikálás, bóbiskolás, álmoság, álomkép, álomlátás, látomás, vízió, vágyálom, ábránd, képzelődés, fantázia, káprázat, délibáb, illúzió.

- álomszuszék, hétalvó,² mormota, hétlusta, aluszékony, álomszuzsi, álmostáska, álompipők, álomtarisznya, álomzsák
- szólások: a hét aluvók közül való; jó alvókája van; már a hatodik falut járja a koldus, mikor az ágyából fölkel; tiszteli a hét aluvó szenteket;³ alszik, mint a bunda; alszik, mint a tej

A szólásgyűjteményben kódolt népi tudás az álomról fontos megfigyeléseket, megállapításokat és természetesen hiedelmeket (tévhitet, babonát) tartalmaz. A tudományos megállapítások jórészt ezeken alapulnak. Így lehet 10 pontban összefoglalni a népi tudást az álomról:

1. Az alvás és az álom fogalma nem válik szét; vagy ugyanaz, vagy egybeesődik: például *álmos állapot* = álom és alvás egy, hiszen nem álomra vágyó, hanem alvásra hangolódó állapot.
2. Az álom jelentheti az éberálmot is, vagyis az ébrenléti állapotban jelentkező fantáziálást: például *ébren álmodik, csak álom* (elérhetetlen vágy), *hiú álom* (megalapozatlan vágy, illúzió).
3. Az alvás élettani tapasztalatainak megfigyelése és nyelvi megfogalmazása: például *álomba ringat, Bikával álmodsz!, elragadja az álom, elnyomja az álom, nem jön álom a szemére*.
4. Az álom öntudatlan (ellenőrizetlen) működés: például *ál-mában is tud valamit, még ál-mában is hazudik, ál-mában sem gondolta (hitte, képzelte volna, hogy...), ál-mából felébresztve is elmond valamit*.

² A *hétalvó* és a *hétlusta* kifejezés valószínűleg az 'egy hétig alszik' elképzelésből fakad. A *hétalvó* kifejezésbe beleláttni vélem a Teremtés könyvéből a fáradó álmát: hét kövér tehén jön ki a vízből, őket követi hét ösztönvér tehén; hét gabonafaj nő ki a földből, majd hét vékony, száraz gabonafej...

³ hét aluvó szent = hét alvó szent = hétszentség.

5. Az álmokban sajátos logika (álomlogika, asszociációs működés) van: például *az álmok világába tartozik, nem is álmodik valamiről* (az álomban lehetetlen dolgok is lehetségesek, de még erre sem mer gondolni), *álmokat sző, álmában sem jut eszébe*.

6. Álomperiódusok megkülönböztetése: például *mély álom, igazak álma, Csipkerózsika-álom*.

7. Álomtípusok megkülönböztetése: például *elillanó álom, könnyű álom, nehéz álom, rossz álom*.

8. Az álmatlanság megfogalmazása: például *elkerüli az álom, nem jön álom a szemére*.

9. Az álommal kapcsolatos népi hiedelmek: például *elmerülés, mintegy meghalás* (a lélek elhagyja a testet), az álom ellopható, elvihető (*ellopja az álmot, Ne vigye el az álmat!*).

10. Az álomnak jelentése/üzenete van: például *álmot fejt*.

AZ ÁLOMBELI TEVÉKENYSÉG VIZSGÁLATA (ÁLOMKUTATÁS) Kezdetben, primitív módon az álmot mint titokzatos, megmagyarázhatatlan jelenséget metafizikai úton magyarázták. Ezeket az ismereteket a folklór közvetítette, majd pedig álmoskönyvekbe is foglalták (pl. ilyen gyűjteményes összeállítás: Krúdy 1966). Ezt követte a máig uralkodó népi majd tudományos pszichológiai szemlélet, főleg Freud és Jung munkássága nyomán. Az összehasonlító néprajzi adatgyűjtéseket is megtermékenyítette a pszichoanalitikus felfogás (Stekel: *Die Sprache des Traumes*, 1911; Gutheil *The Language of the Dream*, 1939; *The Handbook of Dream Analysis*, 1951), például felbukkan Róheim Géza gyűjtésiben (Róheim 1984: 35).

Az elmúlt fél évszázadban az agy kutatás fellendülésével az álom idegbiológiai, majd megismerési megközelítései terjedtek el, de elmondhatjuk, hogy bár sok új felfedezés történt, elméleteket alkottak, ám az álom, álmodás még számos titkot őriz. Michael Jouvét (2002) alvász- és álomkutatásait összefoglaló munkájában a különböző tudományterületek bevonását szorgalmazza, így például a nyelvészetet és a jel-tudományt (szemiotikát): „Ha tehát nagy számú, mindenféle társadalombeli egyénnél szemiotikai, nyelvészeti és neuropszichológiai vizsgálatot végeznénk az ÁE-ek [álomesemény] longitudinális sorozatain, akkor a kapott információk kiegészíthetnék annak a néhány álomnak az elemzését, amelyet a páciens a pszichoanalitikus díványán dolgoz fel és mesél el némi késéssel” (Jouvet 2002: 69). (A magam jeltudományi álom-összefoglalója: Balázs 2013.)

Az álombeli (onirikus, görög–latin: álommal kapcsolatos, álombeli) tevékenység vizsgálata az utóbbi fél évszázadban több újdonságot hozott. Kiderült, hogy az alvás és az álom nem ugyanaz; ráadásul a kettő biztosan szétválasztható. Az álomnak ismétlődő szakaszai vannak, és tu-

lajdonképpen az agy harmadik állapota (1. ébrenlét 2. alvás 3. álom). Ezt a harmadik állapotot elnevezték paradox alvásnak (másként: álomlátó időszak). Azért paradox, mert a kimutatható álomidőszakban erős szemmozgás észlelhető, az izomtevékenység összeomlik (izomtónus hiánya), ezzel szemben gyors agykérgi tevékenység észlelhető, és időszakos erekció lép föl (Jouvet 2002: 38). Az álomszakasz szabályok szerint működik: elalvás után 90 perccel lép föl és 25 percig tart, azután pedig 90 percenként ismétlődik, úgyhogy az ember egy éjjel kb. 4-szer álmodik. Az alvásnak az az egyik feladata, hogy előkészítse az álmot, az ahhoz szükséges energetikai feltételeket. „Az álom akkor és csakis akkor következhet be és használhatja fel az energiakészleteket (valószínűleg az ébrenlét során megszokottól eltérő anyagcsere révén), ha azok megfelelő szintet érnek el” (Jouvet 2002: 122). Azt is megfigyelték, hogy az álombeli működés több energiát használ fel, mint az éber tudati állapot (Jouvet 2002: 123).

Az álomkutatásban több módszertani nehézség adódik. Az első rögtön az, hogy mit tekintünk álomnak. Az álomról ugyanis csak személyes beszámolókból lehet tájékozódni, bár az újfajta képalkotó eljárásokkal (PET = pozitronemissziós tomográfia) úgy tűnik, hogy talán megoldható az emberi elme „filmezése”. Az álomleírások, álombeszámolók, álomnaplók értelemszerűen „fordítások”, képszerű emlékek elbeszélései. Ebből – a történetelmondások születésének törvényszerűségei alapján – már önmagában sok torzítási lehetőség adódik. Ráadásul az álmokat olykor nehéz megkülönböztetni a gondolatoktól, a képzelődésektől (vö. éberálom), ezért az álombeszámolókat nem érdemes „ömlesztve” tárgyalni, hanem jellemzői szerint osztályozni szükséges: a „semmilyen” álomemléktől (zéró álom) a halovány, körvonalazatlan, majd egy-két mozzanatos álomemlékeken át fokozatosan a hosszú, részletes, akár 5–6 részből álló álomeseményekig (Jouvet 2002: 98–99); vagy a szintelen, fekete-fehér, ködös, kékes álomemlékektől a színes, életszerű álomemlékeig. Az így osztályozott álomesemények külön-külön vizsgálata már pontosíthatja a kutatásokat, és további eredményekkel kecsegtet.

AZ ANTROPOLÓGIAI NYELVÉSZET ÉS AZ ÁLOMKUTATÁS Az álmodás is egyfajta „viselkedés”, amely ugyanúgy megkülönbözteti az embereket egymástól, mint bármely hétköznapi viselkedés. Vannak benne általános, közösségi és egyéni mozzanatok.

Az álom, álmodás élettani mutatója (az álom közbeni szemmozgás) legalább annyira személyiségjellemzőnek tűnik, mint az írisz, a tenyérvonalak vagy a kézírás. Megfigyelték, hogy az álom közbeni szemmozgás különféle mintázatokat követ: az emberi egyetétjű ikrek szemmozgása hasonló, a többpétetjűeké viszont nem (Jouvet 2002: 53). Jouvet feltételezése az is, hogy a szemmozgásminták embercsoportokat is kijelölnek. Egészen különös (ám nehezen vizsgálható) területet jelentene az összehasonlító néprajzi alváskutatás, mivel egyes megfigyelések szerint az egyes népeknél a szem-

mozgásban különféle mintázatok figyelhetők meg, és ezek valamiféle álmokódót alkotnak (Jouvet 2002: 23), ám ezeknek a felmérésébe a sokféle ellenérzés (esetleges rasszista vádaskodás) miatt nem bocsátkozhatott. Magam az alakzatok és a hálózatok világa felől közelítve jutottam el az álmokutáshoz (lásd Balázs 2008, 2012a, 2014a, b).

Az álmokutatásnak lehetséges antropológiai nyelvészeti vonulata is. Az antropológiai nyelvészet az emberi nyelvi viselkedéssel, annak egyetemes és kulturális jellemzőivel, a nyelvben kódolt kultúrával, kulturális ismerettel foglalkozik. Az álmokutatás antropológiai nyelvészeti menete a következő lehet:

- Miről, mit álmodunk? Az álmok tárgyköre.
- Mi a közös az emberek álmaiban? Univerzális (egyetemes) álmok, más, ismertebb megközelítésben: „filogenetikus ősidő” (Freud 1986: 163), archetipikus képződmények, illetve „kollektív tudatalatti” (Jung 1993a: 162), valamint a „velünk születettség”, innátizmus (Chomsky nyomán pl. Pléh 2008: 160–164). Figyelembe veendő párhuzam a nyelv és az álom között, hogy egy-két éves életkorban az érzékszervi-mozgásos intelligencián belül kibontakozik a megjelenések világa: előjönnek az álmoképek, a játékokban a jelképek és a nyelv (Pléh 2008: 178).
- Milyen szerkezetek, mintázatok, alakzatok vannak az álmokban? Ha az álmomegfigyelések tapasztalatait nyelvészeti szempontból vallatóra fogjuk, akkor meglepő egyezéseket fedezhetünk fel a retorikai, stilisztikai alakzatok és az álomalakzatok között, lásd Balázs 2012a); A kérdéshez kapcsolható: az álomelbeszélések elmondási formáinak a kérdése is.
- Mit mutatnak, mit jelenthetnek az álmok? A lélekelemzési kutatásokhoz a nyelvészet is adhat támpontokat, ám ehelyett fontosabbnak tartanánk egy összehasonlító néprajzi kutatást az álmofejtésről.
- Milyen kulturális különbségek vannak az álmovilágokban? Az egyes népek álmovilágának jellemzői.
- Milyen kapcsolat figyelhető meg a (kulturális) evolúció és a tipikus álmomotívumok között? (Pl. zuhanás, elesés lépcsőn, fogkiesés, meztelenség – valamiféle regressziós, korábbi állapotra való visszaütés.)
- Milyen kapcsolat mutatható ki a nyelvi és nyelven kívüli metaforahasználat között? Az emberi megismerés minden területén megnyilvánulnak a metaforák, „az álomértelmezések nagy része gyakori, hétköznapi metaforán alapszik. [...] az álmok a metaforák különféle változatait jelenítik meg” (Kövecses 2005: 73).
- Melyek a jellemző álmogesztusok, és ezeknek milyen antropológiai és etnológiai kapcsolata figyelhető meg (pl. álombeli mimika, begubózás)?

A felsorolt nyolc fő kérdés, kutatási irány mellett számos egyéb, a nyelvészet tárgykörébe illő, a nyelvészet oldaláról is

magyarázható jelenséget figyeltem meg az álomleírásokban, és többnyire olyanokat, amelyeknek nyelvészeti magyarázata hiányzik, vagy nem teljes. További nyelvészeti jellegű álmokutatói lehetőségek: 1. Az álomban való beszéd, kiabálás. 2. Az álomban való olvasás, számolás. 3. Az álomban való idegen nyelvű beszéd. 4. Az álomban megjelenő új szavak (szóalkotás). 5. Az álmok színe. 6. Átmenet álom és valóság (fantázia) között, a „hamis emlék” megjelenése. 7. Az álomszabályozás, tudatos álmodás, az „álomnyelvtanulás” kérdése (az ösztönösség-tudatosság tengely a nyelvi képességben is alapvető).

A fölvetett kérdések egy részéről már más tanulmányokban kifejtettem elképzeléseimet, megításaimat, másokra a későbbiekben szeretnék figyelmet fordítani.

AZ ÁLOM MEGHATÁROZÁSA Freud szerint az álom nem a közlés eszköze, senkihez sem akar szólni, de rejtett üzenetek vannak benne. Jung szerint az álom a tudatos gondolkodás feltűnő ellentéte, következtelen, sőt prelogikus gondolkodást mutat. Elsősorban visszafelé, és (Jung szerint) talán korlátozottan előrefelé is működik. Többnyire egyetértenek a kutatók, hogy az álomban az ébrenlét alatt szerzett emlékek valamilyen visszaállításra folynak.

Rendkívül izgalmas kérdés az, hogy lehetséges, az álom ennél több, valamiféle „velünk születettség” hordozója: a) közösségi tudatalatti, vagyis az emberiség ősi, egyes személy által meg nem élt, de benne működő tapasztalata (Jung), b) esetleg egy olyan törzsfajlódási eljárás, amely segíti a fennmaradást, például valamilyen evolúciós szerepe van (Jouvet hipotézise: individualizáció, iteratív/ismételt, folyamatos programozás, lásd később).

ÁLOM ÉS EMLÉKEZET Az alvás, álom, tudat és emlékezet viszonya nem egyértelmű (Jouvet 2002: 113), de néhány dolgot mégis megállapíthatunk. Az alvás (tehát nem az álom) egyes jelenségei bizonyítják, hogy az alvás nem tudatos, mert nem reflexív tevékenység. Ilyen például az alvajárás és a horkolás. Az alvajáró képes felkelni, közlekedni, de ha felébred, nem tudja, mi történt. A horkoló sem tudja, hogy horkol (legfőképpen fölébred, hogy kiszáradt a szája, vagy fullad). (Talán ide sorolható a nyitott szemmel való alvás jelensége is.) Az álomban azonban már fölbukkannak tudatos elemek. Az álomban való kiabálás során sokszor fölébredünk, és emlékszünk az ÁE-re. Az álomban való zuhanás, üldözés, futás, kerékpározás stb. során gyakran bekapcsol a reflexív tudat: „ez nem a valóság, szerencsére nem fogok lezuhanni” stb. Ilyen esetekben lehetséges a tudatos fölébredés is. Az álomszakaszban „élménytudatosság” van (a külvilágtól elszigetelt agy megteremt a saját élményeit), de „hozzáférési tudatosság” nincs; bár megfigyelték, hogy még mély alvás közben is felébred az ember, ha saját nevét hallja (Pléh 2008: 284), és közismert diáktrefa, hogy alvó társuk mellett vizet csorgatnak a társak, és állítólag ennek is lehet élettani következménye. Az álom és a tudat kapcsolatának legkésebb

bizonyítéka a tudatos alvás. Számos beszámoló van azzal kapcsolatban, hogy valaki képes „visszaaludni”, folytatni az álmát, vagy tudatosan befolyásolni valamilyen álmotémát.

Az álom tudatállapotának jellemzői (a leírásban felhasználtam Bódis 2003 nyomán Pléh 2008: 285 táblázatát):

- Érzékszervi befogadás: elsősorban képszerű, de lehet tapintásos (mozgásos) és ritkán minden további érzékszervi befogadás.
- Összekapcsolatlanság, illetve szokatlan, a valóságban nem létező kapcsolatok.
- Tájékozódás: személy/idő/helyszín összeolvad. („Hol vagyok?” érzése.)
- Tudatosság: nincs tudatosság, avagy alacsony szintű tudatosság.
- Akarat: csökkent.
- Érzelem: erőteljes.
- Történetmondás: konfabulálás, mellébeszélés (magyarázatokra való törekvés).
- Emlékeztettség: ébrenlét-álmom, álmom-ébrenlét, álmom-álmom átmenetek.

AZ ÁLOM SZEREPE Az álom szerepével kapcsolatban sokféle találgatás él. A gyakoribbak a következők: „az álmom örökké működik, amely időnként felületessé teszi az alvást, hogy lehetővé tegye a túlélést az ellenséges környezetben [felébredés, megfordulás, körülmények, BG], az álmom hosszú távúvá alakítja a rövidtávú emlékezést, az álmom megkönnyíti (vagy leegyszerűsíti) a jobb és a bal félteke közti ingerületátvitelt, az álmom csupán érdektelen kísérőjelenség (az ébrenlét fantáziálásaihoz hasonlóan), az álmom eltörli a szükségtelen információkat (felejtésálmom)” (Jouvet 2002: 52). Összefoglalva: 1. élettani (őrző) szerep, 2. memória-karbantartás, 3. ingerületátvitel, 4. érdektelen kísérőjelenség, 5. a szükségtelen ismeretek törlése. Több feladatot is magában foglalhat az „emlékek és programok konszolidáció céljából történő rögzítése” teória (Jouvet 2002: 151). A felsoroltak közül három (2, 3. és 5.) közvetlen kapcsolatba hozható a memóriával.

BEVÉSÉS, FELEJTÉS Általánosságban elmondható, hogy alvás/álmom közben az ébrenlét alatti emlékek összerakása zajlik. Egyes kutatások már oksági összefüggésbe hozták az alvás sajátos időszakát, a paradox alvást és a bevésést. Carlyle Smith „paradox alvási ablak” kifejezése azt jelenti, hogy van egy olyan sajátos alvási szakasz, amely kiemelt szerepet játszik az ismeretek elsajátításában: „a tanulást követő egy órában bekövetkező kellő mennyiségű paradox alvás döntő tényezőnek számít az emléknem stabilizálásában” (idézi Jouvet 2002: 145). E megfigyelésen alapulnak a „hipnotikus”, „hipnopédikus” nyelvtanítási módszerek, illetve innen származik a „tedd a tankönyvet a párnád alá” (naiv) bölcsesség. A hipnopédiát Jouvet (2002: 112) tévhitnek tartja, akkor is, ha a tanulás utáni alvásnak lehetnek jótékony hatásai. Ám az továbbra is kérdés, hogy a paradox alvás időszaka

az agyi feldolgozást (az emlékek rendezését) segíti, vagy a feldolgozás folyamatának a következménye.

Mások éppen a felejtési szerepet hangsúlyozzák. A bejutó ingerek következtében az agy (agyhi hálózat) túlterhelte válik, ennek tünetei ún. „parazita viselkedések”: a furcsa képzettársítások, érzékcshalódások, rögeszmék. Ezeket egy „fordított irányú tanulási”, másként tisztogatási folyamatnak el kell távolítania, egyes szerzők ki is mondják: „Az álmodás célja a felejtés” (Jouvet 2002: 147). Jouvet (2002: 128) szerint Robert (?) volt az első elméleti álmokutató, aki az álmot „szomatikus kiürítési folyamatnak” tartotta: „Az álmom nem más, mint a csirájukban elfojtott gondolatok eltávolítása.” Ezt a kutatót nem ismerve Crick, a DNS kettős spirál fölfedezője egy informatikussal kidolgozott egy elképzelést: „ahhoz, hogy egy szuperszámítógép, vagyis az agy hatékonyan működhessen, időnként sztochasztikus jeleknek kell berobbanniuk, hogy törlődhessenek a jelentés nélküli jelekkel feltöltött memóriaegységek” (az álmom során az agyat véletlenszerű tevékenységek jellemzik) (Jouvet 2002: 25). Jouvet ellenérvelése szerint egyes betegeknek az álmom heteken-hónapokon történő blokkolása nem okozott emlékeztetést...

A felejtés fontosságát az ókortól fogva többen is kiemelik. Cicerónál például ez szerepel: nagyobb szívességet tenne nekem, aki arra tudna megtanítani, hogy miként felejtsem el azt, amit feledni szeretnék (idézi: Horváth 1984: 171). Közvetlen emlékeztetünk terjedelme korlátozott, a megismerések egy része már közvetlenül az érzékelés utáni pillanatokban elvész. Hogy mi hullik ki és mi marad meg, pszichikumunk egészétől függ (figyelem, érdeklődés, gondolkodás, emlékezés). „Pszichikumunk fejlődésének fontos része a célszerű szelektáló mechanizmus kifejlődése” (Horváth 1984: 171). (A felejtésről máshol kifejtett gondolataim: Balázs 2014.)

ÁLOMEMLÉKEK (ÁEm) A képek lefordításának, vagyis megfogalmazásának kérdésére Freud is utal. Ma a lélektan és a kapcsolatelmélet epizodikus emlékek (vizuális, képi emlékek) nevezi ezeket. Az álomemlékek (ÁEm) vizsgálata embertani módszerekkel is történhet (megfigyelés, beszélgetés). Az emberek többnyire képesek beszámolni az álmaikról. Az ÁEm-ek vizsgálatánál az a módszertani nehézség, hogy a tapasztalatok szerint az ÁEm-ek többségét rögtön elfelejtjük, ha viszont nem, mert felidézük és elmeséljük másoknak, akkor az éber tudat átformálja, kiegészíti (valóságosként adja elő) ezeket. Az ember „jelentéskereső lény”. Az embert feszültté teszi az álombeli ésszerűtlenség, ezért igyekezik „teljessé” tenni, kiegészíteni, sőt jelentéseket társítani hozzá. Az ÁEm-ek vizsgálata tehát nehéz módszertani kérdést is felvet.

KÉTFÉLE EMLÉKEZET: NEM TÉRBELI + TÉRBELI Álmom és emlékeztettség viszonyában érdekes kísérlet nagyszámú ÁEm-ek formáinak, tényleges tartalmának a vizsgálata. Jouvet (2002: 61–63) vizsgálata azt mutatták, hogy „napi élménymaradványok” 1–3. napig gyakoriak, azután erős csökkenés figyelhető

meg, de érdekes módon a 8. napon van még egy jellemző kiugrás, amelyet azután a teljes elapadás követ. Az események álomban való felbukkanásának eloszlását mutató hisztogram (grafikon) érdekessége, hogy mintha skálafüggetlen (lásd később) eloszlást mutatna: vagyis egy többségi tömörülést viszonylag erős zuhanás, majd (a 8. napi kiugrást leszámítva) hosszú megszűnési folyamat jellemez. Ezt Jouvét (2002: 63) így magyarázza: „Föltételezhető ugyanis, hogy az álmodás folyamata kétféle emlékezést igényel. Az első nem rendelkezik térbeli paraméterekkel, és nem sokkal azelőtt bekövetkezett eseményekkel áll kapcsolatban. Ez az emlékezés a felelős a „napi élménymaradványokért”, majd (6–7 napig) gyorsan csökken a hatása. A másik, térbeli emlékezés 6–7 napon át láten marad az álombeli szintéren, és ezt találjuk a környezet-re vonatkozó emlékek hátterében”. A legtöbb álombeli jelenet ismerős, megszokott helyeken (lakás, otthon, kert, munkahely, szokásos tartózkodási hely, mindennapos közlekedés) játszódik. Az ÁEm-ekből megfigyelhető a régi, gyermekkori lakóhely „jelen idejű” szerepeltetése is. Ez az emlékezés viszonylagos, múltékony, nem térbeli, sőt időhöz sem köthető. Ám például egy (el)utazás során új terek, élmények jelennek meg, amelyek időponthoz köthetők. S ezekre igaz az, hogy főleg 8 napi lappangást követően bukkannak fel. Jellegzetes példa: a frissen bebörtönzöttek először a szabad életbeli eseményeket álmodják, kiszabadulásukkor viszont gyakran a börtönt.

SZEMIOTIKAI ÉRZÉKELÉSI MEGFIGYELÉSEK: HANG+KÉP EMLÉKEK A leggyakoribbak a képzeleti „képáramlásos” és mozgásos álmok. A másik gyakori álomforma a képszerű és a hangszerű (auditív). A hangszerű álmokra is viszonylag könnyen emlékezünk: valaki valamit mond, vagy valamilyen írott szöveg jelenik meg. Ezek olykor értelmetlenek. Bölcsészkar hallgatók álmaiban (ÁEm-eiben) gyakori volt a (folyékony) idegen nyelvi beszéd. A vizsgálatok szerint rendszerint elkülönül egymástól a képszerű és a hangszerű inger felismerése (vagy az arc nem ismerhető fel, de a szöveg igen, vagy az arc felismerhető, de a szöveg nem, azaz szemantikailag nem értelmezhető). Mivel jobbkezes egyéneknél az arc felismerése a jobb agyféltekéhez, a beszéd és az írás felismerése a bal agyféltekéhez kapcsolódik, feltételezhető, hogy bizonyos álmok esetében a kapcsolat megszakad (Jouvét 2002: 65–69).

Az érzékelési területek közül alvás közben aktív a látással és a hallással, valamint a tapintással kapcsolatos érzékelés is. Erre példák: a hideg-meleg élmény, a repülés (ami a súlytalanság, lebegés „mennyei” érzését adja), a zuhanás (ősi, föltehetőleg magunkkal hozott félelemhez kapcsolódik, vö. Mannoni 1991: 44), de ide sorolhatók az érzéki álmok is (amelyek az orgazmushoz hasonló élménnyel járhatnak együtt). Az érzékelés alapformájának egyébként a tapintás tekinthető, mert itt fizikai kapcsolat jön létre az érzékelt és az érzékelő között. Az álmodás során is lehet fizikai kapcsolat (például ha egy ventilátor megy a szobában, vagy nyitva van az ablak, álmodhatunk hideget), de a kapcsolat

lehet a képzelet terméke is. Népi megfigyelés, hogy a teli gyomorral való lefekvés és alvás során „rossz”, „hánykolódó”, „zuhanós” álmok következhetnek (vö. *bikával álmodik*), ami azért mégsem föltétlenül csak a képzelet, hanem valamilyen megfogható élettani működésnek lehet a következménye.

Walter Ong a tapintáshoz sorolja az ízlelést, a szaglást és a hallást is – mert mindháromban van kapcsolat érzékelt és érzékelő között –, és érzékelési szempontból a legmesszebb a látást helyezi. Az ízlelés és a szaglás valóban egymás rokonai és a tapintás sajátos fajtái, hiszen az érzékelés valamilyen anyag (cseppfolyós vagy légnemű) töménységén át történik (Walter Ong nyomán Balázs 2012b: 47). Ízérezékelési emlékről Jouvét (2002: 115) is beszámol.

ÁLLOMFORMÁK, ÁLLOMKATALÓGUS Freud vágyálomról beszél, vágyaink pedig nemi természetűek. Noszlopi (1997: 50) szerint „nem minden vágyunk szexuális természetű és nem minden álomunk vágyalom. Az álmok kifejezhetnek nem csupán vágyat, hanem filozófiai bölcs kijelentéseket, kérlelhetetlen igazságokat, illúziókat, vad elképzeléseket, emlékezéseket, terveket, sejtelmeket és előlegezéseket, ésszel felfoghatatlan élményeket, sőt telepátiás látomásokat” stb. Ugyancsak Noszlopi adja közre amerikai kutatók hét formából álló álomcsoportosítását: visszatérő álom, lidércnyomás, vágyalom, küzdelmes álom, utazási álom, dilettáns álom (valaki tudósnak, művésznek álmodja magát), gyötrelmes álom. Jung beszél szorongásos, lidérces, ismétléses álmokról, valamint a következő jellegzetes álomféléket sorolja: repülés, lépcső- vagy hegymászás, hiányos öltözetben ténfergés, fogkiesés, tömeg, szálloda, pályaudvar, vasút, repülőgép, gépkocsi, félelmetes állatok (kígyók). Említi a szorongásos és lidérces álmokat is (Jung 1993a: 156).

A mesekatalógusok mintájára Jankovics Marcell (2013) összeállította a jellegzetes álmok katalógusát. Ha jól számoltam, 107 álomfélélet különít el (saját lejegyzett álmai alapján). Néhány jellemző forma: állatok, eltolás-csúsztatás, erő-gyengeség, fogvesztés-hajhullás, keresés, kerülőút – járatlan út, késésben vagyok, kicsinyítés-nagyítás, nyomasztó álom, otthonaim-törzshelyeim, piszok-tisztaság, rémálom, sokszorozódás-fokozás, sűrítés-tömörítés, szavak-nevek, számok, szex, színek, szörny, téridőzavar, utazás, útvesztő, üldözés, vadászat, vágyalom, vissza az elejére, visszatérő álom, zuhanás stb.

AZ ÁLLOK SZÍNE (SZÍNES-SZÍNTLEN) Az ÁEm-ekből kitetszik, hogy az emberek egyformán számolnak be színes és fekete-fehér (vagy elmosódott, egyszínű, szürke) álomról. Ennek oka lehet az álomfajta (pl. mikor álmodunk, mikor ébredünk fel?), talán az emlékmарadvány kora (gyermekkori emlék – friss emlék), az álmodó életkora, és saját feltételezésem szerint valamiféle médiahatás is lehet mögötte (a fekete-fehér fényképek, filmek, televíziók hatása). A képszerű és mozgási álmok 18%-a volt színes Jouvét (2002: 65) anyagában. A színes-színtelen álmokkal kapcsolatos klasszikus nézet szerint a lassú (mély) alvásból származó álomemlékek

„szegényesek”, színtelenek, elnagyoltak, míg a paradox alvász emlékei színesek, részletesek, összetettek (Bosselini 1995, idézi Jouvét 2002: 198). Jouvét úgy véli, hogy még nincs elég bizonyítva az, hogy a lassú alvásban is álmodunk.

KULTURÁLIS ÉS MÉDIAHATÁS Az ÁEm-kben fölbukkanhatnak nehezen értelmezhető, leírható, a valóságban nem tapasztalható keverék figurák (leginkább állatok). Ezek a képzelet „termékei”, és bár lehet, hogy ősi „maradványok”, valamiféle atavizmusok (ősi formákban, távoli ősökben meglévő sajátosságok újabb megjelenése); de az is lehet, hogy nem „visszaütések”, hanem inkább „másodlagos termékek”, a népművészet, az irodalom, a modern média (főleg a film) hatásai. Érdekes lenne megvizsgálni, de azt hiszem, lehetetlen, hogy a modern színes média megszületése előtti ÁEm-ek nem voltak-e színtelenebbek. Az is érdekes kérdés, hogy a dinoszauruszkultusz („dinókultusz”) megszületése és elterjedése előtt álmodtak-e az emberek őskori, soha nem látott állatokkal, és ha igen, akkor mifélekkel. (Igaz, a képet árnyalja, hogy a mítoszokban, mesékben ősidők óta szerepelnek furcsa, keverék lények az egyszemű óriástól a hétfejű sárkányig.)

Az emlékezés színvilága terén végzett fölméréseim azt sejtetik, hogy a tényleges gyermekkori emlékek földidézésében a mai kb. 40–50 éves korosztálytól fölfelé az emberek fekete-fehér emlékképekről számolnak be, míg a náluk fiatalabbak színesekről. Ennek föltétlenül oka lehet a médiahatás: az életünket bemutató színes felvételek csak az 1980-as évek végétől jelentek meg, tehát az ez idő előtt születettek gyermekkori emlékeit őrző fényképek és filmszalagok fekete-fehérek. Létezhet másik, a médiától független magyarázat is a színes-színtelen álmokra és emlékekre. Ez pedig az időbeli távolság. Az emlékekről köztudott, az álmokról valószínűsíthető, hogy színesek, ám ahogy időben távolodunk ezektől (az emlékeinktől életkorunkban, a konkrét álomképtől az alvász további fázisaiban), úgy színtelenednek. Ez azonban még csak hipotézis, bizonyítani nem tudom.

ANTROPOLÓGIAI (EVOLÚCIÓS) MOZANAT Föltételezik, hogy a felnőttkori paradox alvász is visszaütés; ősbibb formák újbóli megjelenése, talán korábbi primitív létezés szakaszos felbukkanása. Ebből következhet, hogy valamilyen önmagától létrejövő önprogramozás része. Jouvét (2002: 156) szerint elképzelhető, hogy az álom során „egyes genetikai programok periodikus megerősítésben (iteratív programozásban) részesülnek, hogy felépülhessenek és megmarad-hassanak az örökletes pszichológiai tulajdonságokért felelős szinaptikus körök”. Mindez pedig a genetikai változatosság és az egyén fennmaradásáért zajlik.

Jouvét elképzelését továbbgondolva felfigyeltem a „periodikusság” jelenségére. Ugyanis mind az alvász, mind pedig az álomperiódus nagyon szabályos, szakaszosan ismétlődik: 90 perc alvász után 20–25 perc álom, és ez legalább 4–5-ször ismétlődik. Egy átlagos alvász szakaszban kb. 100 perc az álom (vö. Jouvét, 2002: 114), vagyis kb. átlagos hétórás (420 perces)

alvász szakaszt számítva az álom 100 perc. Az arány: 420:100, azaz az alvász idő mintegy egynegyedét töltjük álommal. Bódizs Róbert (2011) szerint az átlagosnak mondható 70 éves élettartamba 23 évnvi alvász, ezen belül kb. 6 évnvi, mintegy 2000 napra rúgó álmodás fér bele. Ez tehát 70:6-os arányszámot mutat. A saját számításaim a következők:

70 év × 365 nap × 24 óra élet: 613 200 óra/átlagélet
70 év × 365 nap × 7 óra alvász: 178 850 óra/alvász
70 év × 365 nap × 1,75 óra álom: 44 713 óra/álom

Ebből következik, hogy a 44 713 óra/álom megfelel 5,1 évnnek és 1863 napnak. Vagyis életünkben 29,1%-ot átalszunk, és ebből 7,3% jut álomra. Az arányszám tehát kerekítve: 100:29 (alvász) és 100:7 (álom).

Ezek az arányszámok „nagyjából” megfelelnek a skála-független vagy hatványeloszlásnak. A skálafüggetlen eloszlást a természet, az emberi működés, a társadalom számos területén, mint alapvető működési elvet kimutatták. A jelenség felszíni megnyilvánulása: a sűrűsödés, csomósodás, pulzálás vagy villanás – ahogy a téma (a hálózat kutatás) legjelentősebb elméletalkotója, Barabási Albert-László (2010) nevezi. Vagyis a villanás a különféle, skálafüggetlen eloszlást mutató jelenségekben megfigyelhető nagyságkülönbség, sűrűsödés, „gócpont”. Számos ilyen „villanás” figyelhető meg életünkben: webböngészési, levelezési vagy nyomtatási szokások, fényképezés. Barabási példáit a matematikai gráf-elmélet, majd káoszelmélet, a Poisson-eloszlás és a Lévy-repülés, Lévy-pálya (hatványeloszláson alapuló random bolyongás) bemutatásával támasztja alá. Mellbevágó a következtetés: „a villanások korábban megismert jelensége talán nemcsak az internetet előzte meg, hanem az emberi akarat és tudat alapját képezheti” (Barabási 2010: 174). Később: „a természet takarékos módon a legkülönbözőbb összefüggésekben ugyanazokat a megoldásokat alkalmazza” (Barabási 2010: 179). Tehát valami eddig föltáratlan, de már megmutató rendszer kapcsolja össze a természetet, a társadalmat (hozzáteszem: a kultúrát és a nyelvet). „A villanások az élet csodájának elválaszthatatlan részét képezik, jellegzetes jegyei az alkalmazkodásért és a fennmaradásért folytatott küzdelemnek. [...] vajon az anyatermészet takarékosága fejeződik-e ki a villanásokban, amikor eltérő környezeteken hasonló megoldásokat kínál? Vagy talán valamilyen mélyebb valóság különböző oldalait fejezik ki?” (Barabási 2010: 263–264).

Természetesen mind az álom mint iteratív programozás, valamint az általam az álom mint skálafüggetlen eloszlású működésének elképzelése nincs bizonyítva. Ezért az álmodás „titka” még fennmarad; viszont a fölvetett gondolat, az „individualizáció programozása” továbbgondolásra érdemes.

ÁLOM ÉS ÖNAZONOSSÁG. Freud és Jung egyaránt úgy véli, hogy az álomnak, álmodásnak szerepe van a lélektani egyensúlyozásban, vagyis az álmok vizsgálata önismerethez

vezet. Simon Péter megjegyzi, hogy az álmokat bátran felhasználhatjuk képzeletünk gazdagítására, önismeretre vagy lelki gyógyulásra. Az is lehetséges, hogy „álmaink egyfajta mentális játszótérként, valóságsszimulációs játékként szolgálnak, ahol tét nélkül begyakorolhatjuk, hogy milyen is átélni fenyegető vagy örömteli helyzeteket” (idézi Szekeres 2011). Az álom vallási vonatkozásai között ki kell emelni a buddhizmus meditatív, belső erőket mozgósító eljárását, a vizualizációt, amelynek során „az alvás és az éberség közötti állapotban egy nagyon élénk álomban” vesz részt az alany. (Bethlenfalvy 2009: 65). Ez voltaképpen nem más, mint tudatos álmodás. Az álombeli tudatosság úgy tűnik az ember kizárólagos sajátja. A reflexív tudat valószínűleg csak az embernél létezik ébrenlét (magamnál vagyok) és álmodás (tudom, hogy álmok) közben (Jouvet 2012: 109). Ezek szerint az álom jóval több, mint valami „melléktermék”, személyiségünk, egyéniségünk szerves része, alkotója – és talán ezért is elgondolkodtató az álombeli tevékenység személyiségalkotó feltételezése (vö. Jouvet 2002: 200). Az amerikai kultuszfilm (Holt költők társasága, 1989) tanára így fejezi ezt ki: „De az ember igazán csak álomban szabad, így van ez rég s örökké így marad!”

AZ ÁLMOK SZERKEZET, MINTÁZATAI; ÁLOMALAKZATOK

Jung is utal az álomalakzatok és a gondolkodási alakzatok kapcsolatára: „az ösztönökhöz hasonlóan az emberi psziché kollektív gondolati sémái is veleszületettek és öröklöttek” (1993b: 74), később: „mintha a tudattalan megpróbálná visszahozni azokat a régmúlt dolgokat, amelyeket az ember fejlődése során elveszített – az ábrándokat, fantáziákat, archaikus gondolkodási formákat, alapvető ösztönöket” (1993b: 98).

Megdöbbenő, hogy az alapvető gondolatalakzatok, amelyeket eddig főleg nyelvi teljesítményeink felépítésében vizsgáltunk, mind megvannak az álmokban is. Freud és Jung álmokutatósaiból kigyűjtöttem a legjellemzőbb álomalakzatokat, és ezeket megfeleltettem a retorikai-stilisztikai alakzatoknak. Néhol saját gyűjtésű példákkal egészítettem ki a rendszert. A klasszikus retorika és a neoretorika által meghatározott négy fő alapalakzat a következő:

1. hozzáadás (adjekció)
2. csökkentés (detrakció)
3. helyettesítés (immutáció)
4. átalakítás (transzmutáció)

Ezek az alakzatok (voltaképpen gondolatalakzatok) kimutathatók a nyelvben, a nyelv minden rétegében (a hangoktól a szövegig), és vannak utalások arra, hogy társadalmi cselekvéseinkben (viselkedésünkben) is. Ezek után talán nem meglepő, hogy az alakzatok az álomban is felbukkannak, sőt úgy látszik, hogy a sokféle álmot egyszerűsíthetjük a bemutatott alapalakzatokra.

Hozzáadás (adjekció). Az álmokban megragadható az ismétlődés (repetíció). Egyéni álmainkban is előfordul, hogy

sokszor ugyanazt álmodjuk. Esetleg álomváltozat bukkan fel (korrekció, paronomázia – részleges ismétlés, variáció). Adatközlőim beszámolnak folytatásos álomról is. Mindannyiunknak lehetnek olyan élményei, hogy „bárcsak folytatódna az álom”, sőt meg is próbáljuk folytatni („viszszaaludni”). Az ismétléses (gyakori) álomtematikára Jung (1993a: 156) példái: repülés, lépcső, hegymászás, hiányos öltözékben való ténfergés, kiesik a fogunk, tömeg, szálloda, pályaudvar, vasút, repülő, gépkocsi, félelmetes állatok (pl. kígyó). Hozzátennék még olyasmit, mint álmok a szülőkkel (főleg az apával), a szülői házzal, lebegés, menekülés (futás), zuhanás, kiabálás. Freud egyértelműen kijelenti, hogy az álom a „napi életből vett ismétlés” (1986: 78). Az ismétlés a gondolkodás, a nyelv, a nyelven belül különösen feltűnően a művészet, a folklór alapélménye, és úgy látszik, hogy ehhez hozzászámíthatjuk az álmokat is. Az álommunkában, vagyis az álmok értelmezésében (átfordításában) pedig (töb-bek között) az ellentétnek (antitezis) jut nagy szerep Freud szerint. Az ellentét hozzáadásos alakzat, merthogy önmagát is jelentheti, önmagára visszautal, önmagát feltételezi (Freud 1986: 146), a jelentések pedig „könnyen” átfordulhatnak (poláris jelentés).

Elhagyás, csökkentés (detrakció). Az álom, illetve az álommunka fő jellemzője Freud szerint a sűrítés. „Saját álmaikból fáradság nélkül visszaemlékezhetnek különböző személyeknek egyetlenegy személybe való összesűrítésére” (1986: 141). A sűrítés lehet pusztán rövidség, de leginkább kihagyás (ellipszis), ebből fakad az következtelen szerkezet vagy szerkesztetlenség (anakoluthon – következtelen, nem logikusan szerkesztett, egybeácsolatlan mondat, illetve exklamáció – tagolatlanul kiszakadó mondat), illetve anyagunkban korábban: inkongruencia = összekapcsolatlanság, illetve szokatlan, a valóságban nem létező kapcsolatok. Az álmokat a gondolatalakzatok közül tehát talán éppen ez a detrakció (csökkentés, logikatlanság) jellemzi a leginkább. És ugyanez bukkan fel a nyelvben is, sőt állíthatjuk, hogy az elhagyás, a tömörítés a nyelv, azután a művészet másik alapélménye. Elhagyunk szavakat, szótagokat, illetve utalunk (allúzió – célzás, rájátszás). Freud a sűrítésre a viccet is felhossa példaként (1986: 142). Valóban, ha belegondolunk, hogy egyetlen rövid, egy-két soros vicc milyen csodálatraméltó „sűrítésre” képes. S az álom ugyanígy. Az álomban található kulturális jelképek, ősfomák Jung (1993b: 93) szerint „az előítéletekhez nagymértékben hasonló módon működnek”, voltaképpen „sűrítmenyek”.

Az aszindeton mint nyelvi alakzat, a kötőszó elhagyását jelenti. Freud megemlíti, hogy az álomban nincsen „nem”, illetve nincsen tagadás (1986: 147), nincs lineáris sorrend, olyan ez, mintha a nyelvben nem lennének magánhangzók, csak mássalhangzók.

Végül a már említett elhagyásból következik az odaértés, amely a nyelvben a zeugma: egy mondatrész lehetséges odaértése, elhagyással történő mondatrészekapcsolás. Az álom

„nyelvében” a zeugmának, odaértésnek óriási szerepe van, hiszen az álom, hangsúlyozza Freud és Jung, csak önismeretből, az egyén személyes tapasztalataiból egészíthető ki, érthető meg. A zeugma kiegészítése pedig a konfabuláció, a valótlan valósághoz való elmondása.

Helyettesítés (immutáció). Az álomkutatók egyöntetű véleménye, hogy minden álom jelképes. Ez azt jelenti, hogy helyettesítéses, valami (más, kevesebb) áll valami helyett. Ábrázolás és utalás között elmosódik a határ (Freud 1986: 125–126). A helyettesítés jelentésátvitellel, többletjelentéssel, metaforizációval jár együtt. Ilyen jelenség a nyelvben az anagógé, a többértelmű célzás. Az álom példázatszerű vagy hasonlat (Jung 1993a: 124). Az álom lehet allegória: „másként elmondott szöveg”, trópus, amelyben egy gondolat-sor, egy leírás, egy kép egésze vonatkozik egy másik gondolat-sorra, alapja egy „előzetes szöveg”, illetve lehet az álomban hasonlat, metonímia, metafora, szimbólum. Jung (1993b: 103) szerint: „Bármi legyen is a tudattalan, egy biztos: természetes jelenség, amely jelentéssel bíró szimbólumokat hoz létre.” Az álmokban megjelenő szimbólumok pedig „felszínre hozzák eredeti természetünket – ösztöneinket és sajátos gondolkodásunkat... álmaink... a természet nyelvén fejezik ki közlendőiket” (1993b: 95).

További, még pontosabb helyettesítésekre is bukkanhatunk az álomban. Ilyen például a halandzsabeszéd vagy a kicsinyítés és a nagyítás, amelyet a túlzás alakzattal ragadhatunk meg. „Jellegzetes infantilis motívum a végtelenül kicsivé vagy határtalanul nagyvá, vagy az egyikből a másikba történő átváltozás” (Jung 1993b: 43). Másutt pedig ezt írja: „a kicsinyítési, illetve túlnagyítási (törpék és óriások!) hajlamanak a tudattalan tér- és időfogalma különös bizonytalanságához van köze” (1993a: 225). Olyan nyelvi jelenségek sorolhatók ide, mint a hiperbola: nagyítás, túlzás, ironia: az ellenkező kifejezése annak, mint amit kimondunk, kicsinyítés: a túlzás egyik formája, a valóságosnál kisebbet mondunk (másként: extenuáció, litotés, minutio).

Jung (1993a: 225) ír a népművészetben és az álmokban egyaránt szereplő nagy és kicsi emberekről (óriásokról és törpékről), olyan esetekről, amikor valaki kis embereket látott. Egészen biztos voltam abban, hogy nekem nem volt ilyen álmom. Néhány nappal később eszembe jutott, hogy amikor első lakásomat vásároltam (1989-ben), volt egy nyomasztó álmom: a leendő lakásba bementem, és minden nagyon szűknek, nagyon kicsinek tűnt, a fejemet bevertem a plafonba, le kellett hajolni, hogy elférjek a szobában. A valóság alapja az volt, hogy az épülő lakást többször is megnéztem, nyomon követtem az építkezést, nyilván sokszor elképzeltem, hogy a 44 négyzetméter mekkora lehet (nagyon kicsi vagy éppen megfelelő), és az egyik nyomasztó gondolat olyan álomban öltött testet, hogy nem férek be a lakásba. Ezt a nyomasztó álmat teljesen elfeledtem, és csak több mint két évtizeddel később, Jungot olvasva elevenítettem föl.

Szavak, kifejezések helycseréje (transzmutáció). A helycsere, a keveredés az álmok egyik legalapvetőbb mintázata. Freud ír az álmok torzító jellegéről (1986: 115), illetve a keverék személyekről és képződményekről (1986: 140). A nyelvben ugyanilyen az inverzió: megfordítás, helycsere, a mondat szavainak a ritmus kedvéért való felcserélése, a kiazmus (keresztvezetés, kéttágú nyelvi kifejezés megismétlése megfordított sorrendben), a metatézis (hangok, hangcsoportok cseréje egy szóban, pl. *kalán kanál* helyett), a permutáció (két nyelvi szerkezet megfordításos ismétlése), a paronómázia (szójáték), illetve a szűkebb értelmű transzmutáció (szavak, kifejezések helycseréje). Keverék személyekre és helyzetekre mindenki tud álmopéldát sorolni. Talán a leggyakoribb az időrendi csere: a megszokott időérzékelés elvész (Jung 1993b: 38), régen meghalt személyek élnek, és keverednek olyan eseményekbe, amelyek csak haláluk után történtek meg, illetve olyan helyzetekbe, amelyek nem ésszerűek (pl. olyan házban vannak, amely még nem is állt akkor, amikor ők éltek).

Komplex alakzatok. Az álomban fellelhető alakzatokat (amelyeket tehát a nyelv mintájára írhatunk le) az egyszerűség kedvéért illesztettem be egy-egy csoportba. Az alakzatok ugyanis (mint a nyelvben, irodalomban) többnyire bonyolult módon bukkannak fel, vagyis tovább keveredhetnek, összetett képleteket, mintázatokat alkothatnak. Az ilyen keveredéseket komplex alakzatnak nevezzük. Léteznek komplex gondolatalkazatok is. Lássunk most néhány jellegzetes komplex nyelvi alakzatot:

epifrázis	hozzámondás, adjekción alapuló transzmutációs alakzat
szinonímia	rokonértelműség; helyettesítés esetén immutáció, halmazása: adjekció
paronómázia	szójáték, azonos vagy hasonló hangzású, de eltérő jelentésű szavak váratlan társítása: egymásmelletisége (adjekció), összevonása (detrakció), felcserélése (transzmutáció)
szolecizmus	a szavak egymásba kapcsolásakor a nyelvi normától való eltérés, a nyelvhelyesség megsértése, fölösleges szóval (adjekció), hiánnyal (detrakció), szokatlan szórenddel (transzmutáció)

Amiről itt szó van, az voltaképpen kiterjesztett – sőt a lélek-elemzés által is áthatott – retorikaelmélet, amelyet Fónagy Iván kezdett el hangoztatni. Fónagy alapvető („dinamikus”) szövegrendező alakzatnak tartja a kiazmust (chiazmus, antimetabolé, commutatio), és olyan társadalmi jelenséggel, cselekvésekkel kapcsolja össze, mint a szerepcsere, kosztümcsere, nemek felcserélése, párcsere, pozíciócsere, sorscsere, szociális helyzet-csere, jellemcsere... Másik alapvető szövegrendező alakzatnak tartja a gradációt, amely (a kiazmushoz hasonlóan) jelen van a hangok, szavak, mondaton túli szerkezetek szintjén, s ide sorolja a háromszögek kapcsolódását is (Fónagy 1990: 15–16). Végül a reddíciót, a kezdethez való visszatérést is alapvetőnek gondolja, magyarázatát az ember szimmetriára való törekvésében látva, valamint később zenei vonatkozásokhoz is kapcsolja (Fónagy 1990: 17, 22). Fónagy tehát az előbb retorikai és stilisztikai, azaz nyelvi alakzatokként kutatott jelenségeket a társadalom és a kultúra

más területein is fölfedezi. Innen valóban csak egy lépés a tudatalattiban való fölfedezésük, amelynek „nyilvánvaló”, tapasztalható lenyomatait, jelenségeit az álmok. Nyilvánvalónak látszik: a nyelvi alakzatok megfelelnek sokféle kulturális és társadalmi alakzatnak, és tökéletes lenyomataik ott vannak a mindennapi álmunkban, amelyek föltehetőleg a tudatalattiba vezetnek bennünket. A különféle szövegek – nyelvi-nem nyelvi, szóbeli-nem szóbeli, például eseményszerű, képi – közötti szerkezeti egyezések fölvetik egy igen tág körű transztextualitás (szövegek közötti átmenetiség) kérdését is: az egyik szövegnek egy másikkal fennálló (rejtett vagy nyilvánvaló) kapcsolatát, egymásra vonatkozását (a kérdés alapjaihoz lásd: Genette, 1996, valamint Balázs 2007).

A KULTURÁLIS EVOLÚCIÓ EMLÉKE? A gyakori (univerzális) álmokban talán az evolúció (részben a kulturális evolúció) fő időszakai bukkanak elő. Ilyen jellegzetes (univerzális vagy kollektív) álomesemények: zuhanás, elesés, elesés lépcsőn, fogkiesés, meztelenség. Ezek magyarázhatók úgy, mint valamiféle korábbi fejlődési állapotra való visszautás. Haladjunk sorjában.

- A lezuhanástól (mélységtől) való félelem ősi, magunkkal hozott, nem tanult félelemalakzat. A csecsemő sem hajlandó virtuális (üveglappal fedett) szakadék fölött átmenni az őt hívogató anyjához (vö. Mannoni, 1991: 44; Pléh 2008: 158–159). A csecsemőt ma már úgy értelmezik, „mint az evolúció során a környezetre vonatkozó alapvető fizikai és a társakra vonatkozó tudásokkal vagy hipotézisekkel felruházott lényt. A mi szempontunkból ez azt jelenti, hogy a csecsemő jóval nagyobb veszélytett felruházással lát neki a világ feltárásának, ahol a környezet elsősorban az érés tápanyaga, és nem maguknak a kategóriáknak vagy preferenciáknak a létrehozója” – írja Pléh Csaba (2008: 159).
- Az „elesés”, esetleg „elesés lépcsőn” álomalakzat föltehetőleg szintén magában rejt fejlődési hátteret: az ember és az ember gyereke életét négykézláb kezdte, és eleinte ügyetlen volt a két lábon járásban. A szabályos lépcső technikai vívmány, amelynek használatát tanulni kell. Az álombeli elesés, botladozás talán egy korábbi állapotra, korszakra emlékeztethet.
- A fogkiesés mint tipikus álommotívum összefüggésben lehet a gyermekkori fogváltással is, de talán azzal az egykori félelemmel is, hogy az ember, ha fogai kiesnek, védtelenné, veszélyeztetetté válik, például azzal, hogy a megszerzett ételt nem tudja eléggé megrágni. (A fopótlás lehetősége természetesen megoldja ezt a problémát.)
- A meztelenség mint gyakori álomtípus pedig az ősi meztelenségre utalhat, illetve a hozzá kapcsolódó szégyenérzet az öltözetnek a társadalomban betöltött kulturális jelentőségére.

Tehát úgy vélem, hogy ezek a sajátos álommintázatok a törzsfeljövélssel, a közös emlékezettel (félelemmel) összekapcsolhatók.

AZ ÁLOM JELENTŐSÉGE (ÖSSZEFOGLALÁS, KITEKINTÉS)

Hogy mennyire fontos az álom, azt a köznapi tapasztalatainkból is sejtjük. Gyakran halljuk, hogy életünk egyharmadát átalusszuk. Méréses bizonyítékok vannak arra, hogy álom közben az agy dolgozik. Egy ideje az agy harmadik állapotának nevezzük az álomot (az ébrenlét és az alvás után). Bármi is legyen az álom feladata (mert ma még sokféle találgatás él ezzel kapcsolatban), úgy tűnik, hogy nem csak pusztán „agyi játék” és nem csak azért alsunk, és álmodunk, hogy a sötétben ne menjünk neki valaminek. Alvás nélkül az emberi személyiség egy hónapon belül összeomlik, sőt egyszer csak hirtelen beáll a halál. Az álom megvonása (amelyet csak korlátozottan lehet kísérletekkel bizonyítani) azt mutatja, hogy nincs ilyen végzetes következménye, ezért föltehetőleg az álom nem élettani, hanem sokkal inkább lélektani, gondolkodásbeli, azaz „emberi” sajátosságainkkal van összefüggésben. Az álom és a művészet sajátos kapcsolatára, fontosságára és hasznára hívja fel egyik írásában a figyelmet Pálfi Ágnes (2008: 31): „Gondoljuk csak meg: életünk csekély egyharmadát »álmomunkával« töltjük; e tevékenységünket pedig olyan, a művészi ihlet működésére emlékeztető logika jellemzi, amely alkalmas arra, hogy feldolgozzuk éber állapotunk hétköznapi tudásszintjén hozzáférhetetlen külső-belső történéseket is.” Az látszik valószínűnek, hogy álom, álmodás nélkül lehet élni – csak az a kérdés, hogy ennek következtében hosszabb távon mi hiányozhat, mi sérülhet az ember személyiségében. Okunk van azt gondolni, hogy sok minden. Sok mindennel kapcsolatban szokták mondani: lehet nélküle élni, csak nem érdemes...

IRODALOM

- Aserinsky, E., Kleitman, N. 1953. Regularly occurring periods of eye motility and concomitant phenomena during sleep. *Science* 118: 173–274.
- Balázs Géza 2007. *Szövegantropológia. Szövegek többirányú megközelítése*. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely, Inter Kht., Budapest.
- Balázs Géza 2008. Gondolkodási formák, gondolatalakzatok, szövegaltípusok. A szövegtípusok antropológiai jellegű megközelítései. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 79–88. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 80.)
- Balázs Géza 2009. Az alakzatok mint szöveg- és stílusépítő eljárások. In: Fráter Zoltán – Füzfa Balázs – Szabó B. István (szerk.): *„Látni, teremteni kell”. Sipos Lajos 70. születésnapjára*. Savaria University Press, Szombathely, 120–126.
- Balázs Géza 2012a. Az álmok nyelvi képe. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A szótól a szövegig*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 17–24.
- Balázs Géza, 2012b. Az ízelet szemiotikájának jelentéstana. In: Balázs Géza – Balázs László – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Gasztroszemiotika. Az étkezés jelei*. MSZT–ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 47–52.
- Balázs Géza 2013. Álom – emlékezet – identitás. Az onirikus (álombeli) tevékenység szemiotikai megközelítése. In: Pölcz Ádám (szerk.): *Emlékezet: ünnep – fesztivál*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 45–55.
- Balázs Géza 2014. Kulturális Alzheimer-kór. A felejtés szemiotikája. *Vasi Szemle* 5: 548–555. Másodközlés: Szűcs Gábor szerk.: *Emléknyomok*. Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest, 2014, 155–162.
- Balázs Géza 2014a. Az álom nyelvészeti kutatása. Megjelenés alatt.

Balázs Géza 2014b. Az álmok nyelve. Az álmok antropológiai nyelvészeti megközelítése. Megjelenés alatt.

Barabási Albert-László 2010. *Villanások. A jövő kiszámítható*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Bethlenfalvy Géza 2009. A buddhizmus tanulmányozásának kezdetei (Kőrösi Csoma Sándor munkásságának tükrében). *Távol-keleti Tanulmányok* 1: 55–70.

Bódizs Róbert [2011]. *Álompépek és agyműködés: percepció vagy koncepció?* www.c3hu/~prophil/profi052/bodizs.html. 2011. 03. 16.

Fónagy Iván 1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák*. MTA Nyelvtudományi Intézete, *Linguistica, Series C, Relationes*, 3. Budapest.

Freud, Sigmund 1986. *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Gondolat, Budapest.

Genette, Gerald 1996. Transztextualitás. *Helikon* 1–2: 82–90.

Horváth György 1984. *A tartalmas gondolkodás*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Jouvet, Michael 2002. *Alvás és álom*. Ford. Gécseg Zsuzsanna. Typotex, Budapest.

Jankovics Marcell 2013. *Mese, film és álom*. (Emlékezem) 1–2. Csokonai Kiadó.

Jung, Carl Gustav 1993a. *Mélységeink ösvényein*. Gondolat, Budapest.

Jung, Carl, Gustav 1993b. *Az ember szimbólumai*. Göncöl, Budapest.

Kiss Gábor főszerk. 1998. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szó-lások és ellentétek szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.

Krúdy Gyula 1966. *Álmoskönyv*. (Nyolcadik és öregbített kiadás.) Magvető, Budapest.

Mannoni, Pierre 1991. *A félelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Noszlopi László 1997. *A titkos erők és tanítások lélektana. Varázslat, átomfűjtés, médiumizmus*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Pálfy Ágnes 2008. „Az életünkkel nincs mit kezdeni”? Bekezdések a műalkotás referenciális teréről. *Életünk* XLVI/10: 28–41.

Pléh Csaba 2008. *A pszichológia örök témái. Történeti bevezetés a pszichológiába*. Typotex, Budapest.

Róheim Géza 1984. *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Tanulmányok*. Válogatta és a bevezetőt írta: Verebélyi Kincső. Gondolat, Budapest.

Szathmári István főszerk. 2008. *Alakzatlexikon*. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve. Szerkesztők: Kozocsa Sándor Géza – V. Raisz Rózsa. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Szathmári István szerk. 2006. *A stilisztikai alakzatok rendszerezése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Szekeres Júlia 2011. Álom a képernyőről. *Népszabadság*, 2011. február 5. 9.

FÖLÖSLEGES IDEGEN SZAVAK

„Kétségtelen tény, hogy ma már az egyetemes természettudományban az angol nyelv *lingua franca*, azaz nemzetközi közös nyelv, és ez elkerülhetetlenül befolyásolja a nemzeti szaknyelvek alakulását. A kérdés az, hogyan és milyen mértékben. Jövevényszavak a magyarban mindig is voltak és lesznek. Ebben a kérdésben bármiféle nyelvtisztaság (purizmus) értelmetlen lenne. Ha valamire az anyanyelv, a nyelvi hagyomány vagy valamilyen találó (kézenfekvő) fordítási lelemény nem kínál megfelelő kifejezést, akkor menthetetlenül az idegen szó vagy annak valamilyen változata honosodik meg. Nem közömbös azonban, hogy milyen formában.

Ha viszont van megfelelő magyar vagy találóan magyarított szókínálat, akkor azzal élni kell, és ez az elvárás egyáltalán nem purizmus. Ugyanakkor főleg a beszélt szaknyelvben nagyon gyakran halljuk egyszerű magyar szavak és kifejezések helyett azok angol megfelelőjét (*felvétel* helyett *uptake*, *bemenet* helyett *input*). Az pedig kifejezetten fonáknak hat, ha valaki ezekből magyarosan ragozott igét képez (*felszabadít* helyett *rilíz* vagy – *horribile dictu* – *utánóz* helyett *mimikál*, tudniillik az angol *to mimic* igéből képezve, amely egyébként a görög *μιμησις* = utánzás az *i* éles ékezte alá hajtott ékezet is kell szóból ered, vagyis magyarba átvett megfelelője a *mímel*, ha az *úgy tesz* valamilyen okból nem tetszik). Nyilvánvaló, hogy az ilyesmi az esetek egy részében a laboratóriumokban használatos tolvajnyelvből (szlengből) származik. Ugyanaz hallgatóság előtt viszont inkább nyelvi tunyaság vagy sokszor a mondanivaló hiányának tudálékos leplezése bennfentesség látszatának keltésével. Akárhogy is, célszerű lenne gondos beszédcsiszolással a fölöslegesen használt angol szavakat inkább elkerülni. Kellő figyelem esetén ez sem látszik reménytelennek.”

Misányi Attila:
A magyar orvosi nyelv tankönyvéből

Braunitzer Gábor

A tudományos közlemények szerzőségének néhány etikai és jogi vonatkozásáról

BEVEZETÉS A tudományos közlés az előmenetel szempontjából egyre nagyobb jelentőségű már a klinikumban is, elsősorban azért, mert tárgyilagos képet ígér az egyén tudományos teljesítményéről. Hogy valóban ezt nyújtja-e, az sokszor vita tárgya, az azonban kétségtelen, hogy a tudományos közlés a szakdolgozattól az MTA doktora disszertációig elkíséri a tudományos pályán tevékenykedőt, és értékelést von maga után. Ez az értékelés kifejeződik a bírálók jó véleményében, magasabb pozíció elnyerésében és nem ritkán jelentős anyagi források odaítélésében, de ezek ellenkezőjében is. Annyi biztos, hogy aki tudományos területen érvényesülni akar, annak közölnie kell. Az angol némileg nyersen, de valójában sajnálatosan pontosan fogalmaz: *publish or perish*, azaz publikálj vagy pusztulj! Ez az állandó közlési kényszer komoly gondot vet fel, hiszen csak kevesektől várható el, hogy rendszeresen, sok, kiváló minőségű tudományos munkát írjanak. Amikor ezt a követelményt mégis mindenkire egységesen alkalmazzuk, óhatatlan, hogy alapvetően a nagy mennyiség követelménye fog megvalósulni, hiszen valamit közreadni mindenki képes, ráadásul minél közvetlenebbül létkérdés az adott kutató számára, hogy rendszeresen írjon cikkeket (akár anyagi, akár előmeneteli szempontból), annál kevésbé számíthatunk arra, hogy önmagával szemben magas elvárásokat támaszt, és annál inkább válik a munkája egyfajta „megélhetési tudománnyá”. Korunk tudományának ez a súlyos kérdése ráadásul úgy tűnik, nem is köthető egyértelműen a tudománytámogatás színvonalához vagy a kutató anyagi megbecsültségéhez. A japán Yoshitaka Fuji az aneszteziológia területén azzal vonult be az orvosi közlés történelmébe, hogy mintegy 200 közleményének legalább fele tartalmazott hamis adatokat (Cyranoski 2012). Még nagyobb port kavart, amikor az egyesült államokbeli Bell Laboratories munkatársa, a fizikus Jan Hendrik Schön 2000-ben és 2001-ben a *Nature*-ben és a *Science*-ben összesen huszonhat közleményben számolt be általa elért áttörésekről, majd ezeket a közleményeket kivétel nélkül visszavonták, mert kiderült, hogy adathamisításra épültek, sőt a fizika mai állása szerint lehetetlen eredményeket tartalmaztak (Service 2002). A vétkes kutatót azóta a doktori fokozatától is megfosztották, de az eset visszhangja velünk maradt: még

a legszínvonalasabbnak hitt folyóiratok is megtéveszthetők, és vannak, akik készen állnak rá, hogy személyes céljaik érdekében akár nyilvánvaló hazugságokkal tévesszék meg ezeket.

A szerzőség és különösen a szerzői sorrendben elfoglalt hely természetesen kiemelt területe a lehetséges visszaéléseknek, hiszen az egyes kutatók személyes előmenetele függ attól, hogy közleményeik hány százalékában töltenek be első/utolsó szerzői helyet, és hogy független idézettségük hány százaléka származik ezekből a közleményekből. Példaként azonnal felhozható a Magyar Tudományos Akadémia doktori szabályzatának ide vonatkozó szakasza: „Minimumkövetelmény, hogy az impaktfaktorkövetelmény-érték kétharmadát és az idézettségikövetelmény-érték felét a PhD fokozathoz beadott értekezésben nem szereplő első és utolsó szerzős közlemények összegével kell teljesíteni” (1).

Nem ritkán helyi docensi követelményrendszerekben is találkozunk hasonló elvárással, ami azt jelenti, hogy a kutató már alacsonyabb beosztásban is törekedni fog arra, hogy a közlemények első vagy utolsó szerzője legyen. Tapasztalat azonban, hogy sokszor ezek pontos jelentése sem világos. Azzal az orvosok még nagyjából tisztában vannak, hogy az első szerző körülbelül az, aki a „legtöbb munkát végezte” az adott kéziratban leírt eredmények megszületése érdekében, az utolsó szerző szerepe már jóval kevésbé világos, a levelező szerző (*corresponding author*) pedig sokszor egészen megfoghatatlannak hat, nem is beszélve a szerzősorrend kialakítását övező tanácsstalanságról.

Ez a nagyfokú bizonytalanság a visszaélések egész sorára ad lehetőséget. Ezek lehetnek jóhiszeműek (az egyes szerzői minőségek hiányos ismeretében a szerzők egyszerűen „kiosztják” egymás közt a helyeket), de kimondottan szándékosak és vétkesek is (egy-egy intézményvezető akár nyíltan megköveteli, hogy a helyben születő közlemények mindegyikének utolsó szerzője legyen).

Bár a hazai irodalom ezekben a kérdésekben meglehetősen szűkszavú (Palkovits 2005; Bősze–Palkovits 2006; Gaál 2007;

Gligor 2008), a nemzetközi tudományos közvéleményt már régen és igen élénken foglalkoztatja a téma (Burman 1982; Bennett–Taylor 2003; Claxton 2005; McKneally 2006; Baerlocher–Newton–Gautam–Tomlinson–Detsky 2007; Strange 2008). Ennek következtében többféle ajánlás és szabályzat is rendelkezésünkre áll, de már a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe is tartalmaz idevonatkozó szabályozást.

Az alábbiakban ezen iránymutatások lényegét kívánom röviden összegezni, tekintettel a szerzőséggel kapcsolatos helyes és helytelen gyakorlatokra, rövid kitérével a szerzői jogok irányába. Áttekintésem elsősorban a szakcikkformátumú tudományos közlemények szerzőségi kérdéseit érinti.

KI MINŐSÜL SZERZŐNEK? Mielőtt az egyes szerzői minőségeket vagy a szerzősorrendet tárgyalhatnánk, azt kell átgondolni, ki lehet egyáltalán szerzője tudományos közleménynek. Szerző-e a laborasszisztens? Vagy még a PhD-hallgató sem? Mi a helyzet a TDK-munkában tevékenykedő, alapképzésben részt vevő hallgatókkal?

Az idevonatkozó ajánlások és helyi szabályozások közös nevezőjeként látszik körvonalazódni az a főszabály, miszerint a szerzőség feltétele, hogy az adott személy önálló *szellemi teljesítménnyel* járult hozzá a munkához, azaz a kézirat létrejöttéhez. Ez mindenképpen helyes és követhető alapelvárás, mégpedig kötelező érvényű értelmezéssel, azaz hogy a hozzájárulásnak önállóan és szelleminek kell lennie. Példaként egy laborasszisztens munkája hozható fel. A laborasszisztens olyan személy, aki szerződés alapján azért kap folyamatos díjazást, hogy bármely kísérlet olyan mozzanatait elvégezze, amelyekhez személyes szaktudása szükséges. Ilyen módon csupán az, hogy elvégzi, amire szerződött, nem alapozza meg a szerzőséget, hiszen bár munkája szellemi elemeket is feltételez, hozzájárulása az adott kézirat szempontjából nem önálló (hiszen azt szokásosan, általános kötelezettsége alapján végzi). Más a helyzet akkor, ha például a kísérlet lebonyolítása közben (vagy akár már a tervezés során) előre nem látott nehézség merül fel, az asszisztens pedig erre szaktudása segítségével egyedi megoldást dolgoz ki. Ilyen esetben már megalapozott a szerzőség, hiszen az asszisztens itt már túllépi a kötelessége kereteit, valamint az is elképzelhető, hogy a megoldás hiányában a kísérlet kudarcba fulladna.

Lássunk most példákat tényleges iránymutatásokra. Elsőként egy részletet a nemzetközi szinten is mérvadó szervezet, az International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), egyébként nem túl szerencsésen szövegezett ajánlásából (2). Az ICMJE a szerzőség kritériumainak tekintetében a következő ajánlást teszi:

„A szerző olyan személy, aki részt vállalt:

- a kutatás tervezésében vagy az adatgyűjtésben, adatelemzésben,

- a kézirat elkészítésében vagy részletes áttekintésében és
- a kézirat beküldés előtti jóváhagyásában.
- Továbbá felelősséget vállal a munka minden részéért, hogy amennyiben a munka bármely részének pontosságát, egészét bíráló érné, a felmerülő kérdések kielégítő tisztázását segíteni tudja.

Azon túlmenően, hogy a szerző felelős az általa elvégzett munkáért, képesnek kell lennie arra, hogy az egyes társszerzők szerepét a munkafolyamatban pontosan azonosítsa, és bizonyosnak kell lennie abban, hogy minden társszerző jóhiszemű módon járult hozzá a munkához.

A szerzőként feltüntetett személyeknek meg kell felelniük a fentebb részletezett négy szerzői feltételnek, és akik ezeknek megfelelnek, azokat szerzőként fel kell tüntetni. Aki ezeknek a feltételeknek nem felel meg, azt köszönetnyilvánítás illeti” (a szerző fordítása).

Ebben az ajánlásban, lényegét tekintve, kétségtelenül benne van az önálló és szellemi hozzájárulás követelménye, de véleményem szerint ebben a formában több ponton aggályos. Az első ilyen aggály a négy feltétel együttes elvárása, amire korábban Bennett és Taylor is felhívta a figyelmet (Bennett–Taylor 2003). Ez, kis túlzással, azt feltételezi, hogy a munka során mindenki mindenben részt vett. Az ajánlás megszövegezője valószínűleg inkább azt szerette volna hangsúlyozni, hogy aki szerzőként lép fel, az a munka minden részletével legyen tisztában, és amennyire beosztása, képességei stb. engedik, ezekben törekedjen részt venni. Ez szintén követésre érdemes irány, ugyanakkor ebben a megfogalmazásban inkább a laboratóriumi munkamegosztás elvetésének, avagy rosszallásának tűnik. Kwok véleménye szerint ez a megfogalmazás jó, és a szerzőséggel visszaélők éppenséggel azt használhatnák ki, ha a feltételek vaglyagosan lennének megfogalmazva (Kwok 2005), de ezzel nehéz egyetérteni. Egyfelől azért, mert akárhogy is fogalmazzunk, aki csalni akar, egyszerűen a megfogalmazáshoz igazítja az állítólagos szerepét. Másfelől a feltétel életszerűtlensége miatt. Semmi elítélendő nincs abban, ha egy munkacsoportban nem mindenki ért azonos szinten az adatelemzéshez, vagy ha a kézirat elkészítését arra a munkatársra bizzuk, aki a szakírás területén a legjobb képességekkel rendelkezik. Ha az eltérő képességek ellenére mindenkit minden részfolyamatba érdemben be akarnánk vonni, a kutatás valószínűleg vontatott, feszültségekkel terhes tevékenységgé válna, amit senki nem művel szívesen.

Furcsa a harmadik követelmény is. Egyfelől sok esetben átfedésben van a másodikkal, másrészt az is kiolvasható belőle, hogy – ad absurdum – aki nem hagyta jóvá a kéziratot annak leadása előtt, az nem minősül szerzőnek, tehát legfeljebb köszönetnyilvánítás illeti, még az önálló és szellemi hozzájárulása ellenére is. Ez persze mindenképpen hatékony módja annak, hogy egy-egy, időközben nemkívánatosá vált vagy túl kritikus kollégát egyszerűen

kihagyjunk a közleményből, de az ICMJE aligha erre kívánt lehetőséget nyújtani. Sokkal valószínűbb, hogy azt kívánták hangsúlyozni, hogy minden szerzőnek joga a kézirat jóváhagyása, ahogyan erről később a jogi vonatkozások kapcsán még szó is lesz.

A negyedik követelmény szinte egyáltalán nem értelmezhető, különösen az azt követő bekezdésre tekintettel. Miért kellene minden szerzőnek az egész munkáért felelősséget vállalnia? Egyfelől ez, a későbbiekben ismertetendő módon, az idősebb vagy utolsó szerző feladatköréhez tartozik, másfelől két sorral lentebb ugyanez az ajánlás mondja azt, hogy a szerző a saját munkájáért felelős az egészen belül.

Szintén nehéz azt érteni, hogyan írható elő, hogy a szerzőnek szerzőtársai jóhiszeműsége felől bizonyosnak kell lennie. Itt a szándékolt jelentés valószínűleg inkább az volt, hogy olyasmihöz szerzőként ne adjuk a nevünket, amelynek a tisztaságáról nem vagyunk meggyőződve. Meglehet, szerencsésebb lett volna egyszerűbben fogalmazni.

Mindent összevetve, ha a szövegezéstől eltekintünk, az ajánlásból lényegileg a következő olvasható ki: szerzőnek az minősül, aki érdemben részt vett a kutatási munkában, érti annak a menetét, a munka eredményeként született kéziratot legalább olvasta, és egyetért annak tartalmával (ha nem, észrevételt tett), végül pedig felelősséget vállal a saját hozzájárulásáért. Ilyen értelemben az ajánlás követésre érdemes elveket fogalmaz meg, bár még így is némileg leszűkítő módon értelmezi az önálló szellemi hozzájárulást, hiszen előfordulhat, hogy adott kutató az adott kísérlet menetét pontosan érti, annak hátterével tisztában van, de gyakorlati feladat éppen neki nem jutott, ellenben a kéziratot a rendelkezésére álló adatok alapján magas színvonalon megírja. Az idézett ajánlás szerint ez a kutató nem lenne szerző, hiszen magában a kísérletes munkában nem vett részt, ugyanakkor látnunk kell, hogy hozzájárulásának önálló és szellemi mivolta tagadhatatlan. Méltatlan lenne az ilyen nagyságrendű hozzájárulást egyszerű köszönetnyilvánítással ellentételezni. Lássuk most, mit mond ehhez képest a szerzőségről az MTA Tudományetikai Kódexe (3).

A KÖZLEMÉNY SZERZŐJE „Szerzőként kell szerepeltetni azt a személyt, aki tudományos munkáján keresztül jelentős hozzájárulást adott a kísérletek tervezéséhez, megvalósításához, az eredmények értékeléséhez és ellenőrzéséhez. Az intézményben, intézetben betöltött pozíció vagy a kutatás finanszírozásában betöltött szerep önmagában nem indokolja, hogy valaki a közlemény szerzőjeként legyen feltüntetve. Tiszteletbeli szerzőség nem engedhető meg.”

Az kétségtelen, hogy a Kódex még az ICMJE ajánlásánál is szűkebbre szabja a szerzők lehetséges körét: itt már csak azok jönnek szóba, akik közvetlenül részt vettek a kísérletes munkában és az eredmények kiértékelésében. Ez az önálló szellemi hozzájárulás elvéhez képest mindenképpen túl

szűk keret; véleményem szerint a szabály szó szerinti alkalmazása mindenképpen olyanok kizárására vezethet, akik hozzájárulásuk okán legalább köztes szerzősége (lásd később) joggal tartanának igényt. Megfogalmazódik viszont egy nagyon fontos kitétel, nevezetesen, hogy szerzősége intézményi beosztás vagy pénztámogatás alapján nem lehet igényt tartani. Ez a kitétel egyfelől egy jól ismert – és a későbbiekben még tárgyalandó – kérdést céloz meg, másfelől azt is sugallja, hogy az intézményi beosztás a szerzőség szempontjából lényegtelen. Ebből az is következik, hogy tisztán ilyen alapon senkit nem lehet kizárni a szerzők köréből, és ez egy igen lényeges megfontolás a hallgatói hozzászólások tekintetében is. A Kódex a 4.4.1. pont utolsó fordulatában a tiszteletbeli szerzőség tilalmát nevesítve említi, ami tulajdonképpen csupán a korábbiak nyomatékosítása, illetve kiterjesztése olyan esetekre, amikor a „tiszteletbeliség” oka nem intézményi beosztás vagy anyagi hozzájárulás. Ezekről az esetekről később szólunk.

E körben végül a Harvard Medical School irányelveit (4) idézem. A Harvard Medical School 6 pontban ad útmutatást a szerzői minőségre vonatkozóan:

„1. A szerzőkénti minősülés feltétele, hogy az ekként minősülő lényeges és közvetlen szellemi hozzájárulással segítse a munka megvalósulását. Például legyen szerepe a kutatási munka elméleti megalapozásában, megtervezésében vagy a munka során nyert adatok elemzésében. Tiszteletbeli vagy vendégszerzőség nem elfogadható. Az, hogy valaki a kutatás előmozdítására anyagi támogatást szerez, technikai szolgáltatást nyújt, résztvevőket toboroz vagy anyagokat biztosít, még abban az esetben sem alapozza meg a szerzőséget, ha ezek alapvető fontosságúak a munka szempontjából.

2. Mindenkit, aki jelentős szellemi hozzájárulással segítette a munka megvalósulását, szerzőként kell feltüntetni. Köszönet illeti azokat, akik egyéb jellegű jelentős hozzájárulással segítették a munkát.

3. Ha a kutatás olyan csoportban valósult meg, amelyben az egyes tagok hozzájárulásának jellege (a specializáltság folytán) igen eltérő, a csoport tagjai csak saját hozzájárulásukért tartoznak felelősséggel.

4. A kézirat elkészültében minden szerzőnek részt kell vennie, legalább azzal, hogy az egyes időközi változatokat (draft) elolvassa, és azokat jóváhagyja, vagy azokhoz kritikai megjegyzéseket fűz.

5. A szerzők egyikének a munka egészéért felelősséget kell vállalnia, még abban az esetben is, ha a munka minden egyes részmozzanatának nem szakértője.

6. Az előző pontban írt szerzőnek feladata, hogy meggyőződjön arról, minden társszerző eleget tesz az alapvető szerzőségi

kritériumoknak, és hogy az egyes társszerzők hozzájárulását röviden egy dokumentum formájában összegezze, amely dokumentumot minden társszerzőnek jóvá kell hagynia, ezt követően pedig a Finanszírozási Osztályon kerül megőrzésre.”

A bemutatott három ajánlás/követelményrendszer közül talán a Harvard iránymutatása a leginkább életszerű. A másik kettőhöz hasonlóan megköveteli az önálló szellemi hozzájárulást, de ennek lehetséges módjait nem tételesen, csupán példálózó jelleggel sorolja fel, a 2. pontban pedig még meg is erősíti, hogy mindenki szerző, aki jelentős szellemi hozzájárulást tett. Ilyen módon a szerzőség a fő követelménynek (az önálló, jelentős szellemi hozzájárulásnak) megfelelően mégis rugalmasan kezelhető. Előremutató az is, hogy a szöveg felismeri, hogy nem lehet mindenki felelős a munka egészéért, sőt még azt is megengedi, hogy nem mindenki érti teljesen a munka minden részletét. Az 5. és a 6. pontból kitűnik, hogy még a felelősnek kinevezett szerző sem szakmailag vállal felelősséget a munka egészéért, sokkal inkább azért, hogy az egyes részfeladatokat olyanok végezték el, akik szakmai színvonala megfelelő, és akik teljesítik a szerzőség előírásait. Rövid említést érdemel még a Palkovits Miklós által idézett amerikai „8 szempontos” rendszer, amely talán az összes szempontrendszer közül a legengedékenyebb, ugyanis 8 szempont (ötlet, kezdeményezés, elképzelés, megtervezés, kivitelezés, értelmezés, értékelés, megírás) bármelyikének megléte esetén erkölcsösnek tartja a szerzőnek minősítést (Palkovits 2005).

Mindezen megfontolásokat egybevetve azt lehet mondani, hogy a szerzőség legfontosabb feltétele az önálló szellemi hozzájárulás, és ez az a minimum, amely minden helyi szabályozás számára javasolható. Korábban volt szó arról is, hogy a szokványos, egyéb módon elismert tevékenység (pl. asszisztencia) önmagában nem alapoz meg szerzőséget. Ezekben az esetekben önálló teljesítmény csak a kötelesség alapján végzett feladaton túlmutató, egyedi hozzájárulás lehet. Úgy gondolom ezek alapján, a szerzőség kérdésében való állásfoglaláshoz haszonnal alkalmazható a következő tétel: Szerző mindenki, aki az adott kézirat létrejöttéhez önálló szellemi teljesítménnyel járult hozzá, feltéve, hogy ennek a teljesítménynek a kifejtésére egyébként nem volt köteles, illetve ezért egyéb ellentételezésben nem részesült.¹

SZERZŐI MINŐSÉGEK ÉS SZERZŐI SORREND Amennyiben sikerrel tisztáztuk, hogy kéziratunkban ki ismerhető el szerzőként, meg kell határoznunk, kit milyen szerzői minőségben tüntetnek fel. Az alábbiakban ehhez kívánok segítséget nyújtani egy rövid összefoglalással, az irodalomban kifejtett álláspontokra alapozva (Benos et al. 2005; Baerlocher et al. 2007; Strange 2008).

A szerzők körében négy főcsoportot különítünk el, ezek pedig: az első szerző, az utolsó szerző, a levelező szerző és

a köztes szerzők. A szerepek egyébként nagyjából meg is szabják a szerzősorrendet, a köztes szerzők rangsorolását pedig – annak ellenére, hogy erre nézve is lehet találni ajánlásokat – a magam részéről értelmetlennek tartom, hiszen gyakorlati következménye ennek nincs.

Az első szerzővel kapcsolatban többnyire ismert, hogy ez a szerző az, aki a gyakorlati munka legnagyobb részét végezte. Mivel az irodalom is egyhangúlag így foglal állást, ezzel a kérdéssel tovább nem tartom szükségesnek foglalkozni.

Az utolsó szerző már jóval nagyobb vitákat kiváltó hely, főleg amiatt, mert ez a fő terepe a későbbiekben tárgyalandó betolakodó szerzőségnek. Az utolsó szerző vagy felelős szerző (senior author) általában a szerzősorrend utolsó helyét foglalja el. Ez a tény általában közismert, az utolsó szerző feladata és felelőssége viszont kevésbé. A legtöbb ajánlás és a téma irodalma szerint elvárható, hogy ez a szerző az a személy legyen, aki a kutatási munkát irányította és felügyelte, ahogyan az is, hogy ez a személy vállaljon felelősséget a munka tudományos minőségéért, és legyen képes a kézirat eredményeit önállóan is ismertetni. Elterjedt tévhit, hogy ez a szerzői hely a kutatóhely vagy intézmény vezetőjét mintegy „automatikusan” megilleti. Ez már csak a szerzőségről eddig elmondottak alapján sem lehetne így, az ezzel való visszaélés pedig kimondott etikai vétség (elég itt az MTA Tudományetikai Kódexére utalni). Az utolsó szerző tehát a kéziratban foglalt kutatásnak mintegy szellemi vezetője, a téma alapos ismerője, aki alkalmas arra, hogy az adott témában folyó kutatást összehangolja. Ez alapozza meg utolsó szerzői minőségét és azt, hogy később ezt a minőséget előmenetele érdekében súlyozottan felhasználhatja.

Az első és az utolsó szerzői minőség kapcsán röviden szólni kell a megosztott első és utolsó szerzőségről. Ez akkor kerül szóba, ha két vagy több szerző közül, hozzájárulásuk alapján, nem lehet egyértelműen a legkiemelkedőbbet megnevezni, és mindannyian megfelelnek az első/utolsó szerzőség kritériumainak. Ez bizonyos esetekben (pl. jelentős munkamegosztást kívánó, sokoldalú vizsgálatoknál) valós nehézség lehet, de erkölcsi szempontból eléggé kérdéses: nehezen ellenőrizhető, hogy a szerzőséget valóban az egyenértékű hozzájárulás miatt osztották meg, vagy azért, mert valakinek szüksége volt egy első/utolsó szerzős közleményre. Természetesen emiatt önmagában nem vitathatjuk el az intézmény létjogosultságát, mégis azt gondolom, jobb, ha ezzel csak ritkán, valóban egyértelműen eldönthetetlen esetekben élünk, és ekkor is gondosan feltárjuk a kiterjesztés okát.

A levelező szerző (corresponding author) általában a legtöbb félreértéssel övezett szerzői minőség. Egyesek az utolsó szerzővel gondolják azonosnak (lehetséges ilyen egybeesés, de ez nem szükségszerű), mások azt gondolják, ez az első és az utolsó szerző mellett a harmadik olyan szerzői minőség, amely a tudo-

¹ Természetesen a kutatók legalább részben a kutatásért kapják a fizetésüket, ám ez általános ellentételezés, nem egy konkrét megoldás kidolgozásához vagy feladat megoldásához kötött.

mányos előmenetel szempontjából kiemelt jelentőségű (ilyen vonatkozása ennek a minőségnek nincs), és olyan vélekedéssel is találkozom már, hogy ezt a szerzőt csak azért jelölik ki, mert így szokás. Valójában a levelező szerzőnek (aki egyébként lehet az első vagy az utolsó szerző is) fontos feladatai vannak/lennek: azon felül, hogy ez a szerző tartja a kapcsolatot a folyóirat szerkesztőivel és (elfogadott közlemény esetén) az olvasókkal, neki kellene felügyelnie a szerzőséggel kapcsolatos kérdéseket is, és szükség esetén ő tájékoztat az egyes szerzők hozzájárulásáról is. A levelező szerző tehát a közleményt jegyző kutatócsoport arca a külvilág felé.

A köztes szerzők kapcsán arra nézve alakult ki egyetértés, hogy az ő hozzájárulásuk nem éri el sem az első, sem az utolsó szerző szintjét. Ezen felül az ICMJE azt is hozzáteszi, hogy „a köztes szerzők sorrendjének tükröznie kell az egyes szerzők relatív hozzájárulását” (2), de véleményem szerint ettől akár el is lehet tekinteni, mivel egyfelől az egyes hozzájárulásokat sokszor meglehetősen nehézkes egyáltalán összehasonlítani egymással, másfelől pedig az első és az utolsó helyen kívül a szerzősorrend többi helyének hivatalosan nincs jelentősége. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy bizonyos értelemben a második és a harmadik hely mégis járhat némi (legalábbis erkölcsi) haszonnal, ugyanis a legtöbb folyóirat esetében az idézés az első három szerző nevének feltüntetésével történik, amelyet az et al. (és mások) rövidítés követ.

Végül röviden szólni kell a szerzők számának kérdéséről, amely az orvostudományi közlés területén már az 1990-es években felmerült (Onwude–Staines–Lilford 1993), de jól érezhetően máig nem oldódott meg (5). Egyes folyóiratok azal védekeznek, hogy felső határt szabnak a szerzőszámnak, ez viszont méltánytalan megalkuvásokhoz vezethet. Nehéz lenne meghatározni, mi is a legmegfelelőbb szerzőszám, bár az idézett cikkben (5) említett 5000 társszerző kétségtelenül sok. A szokásosnál több szerzőt indokolhat az igen összetett, akár földrészekben átívelő munka, de ilyen esetekben is van egy nehezen meghatározható, mégis jól érezhető határ, amely felett a szerzők hitelessége fordítottan arányos a névsor hosszával. Úgy gondolom, hogy a megoldás erre a nehézségre a szerzők részéről mindenképpen a szerzőségi feltételek következetes szem előtt tartása lenne, a szerkesztők részéről pedig a szerzői hozzájárulások részletezésének következetes megkövetelése.

A SZERZŐSÉGGEL KAPCSOLATOS LEGJELENTŐSEBB VISSZAÉLÉSEK Eddig főként a helyes gyakorlatról volt szó, de – ahogyan azt már a bevezetőben is említettem – a jelenlegi, tudományérés által meghatározott (és korántsem hibátlan) előmeneteli rendszerben óhatatlanul előfordulnak visszaélések. Arról is volt szó, hogy a szerzőség különösen jelentős terepe ezeknek, hiszen a szerzői minőség határozza meg, hogy az adott kutató a közleményeit milyen mértékben és milyen módon tudja felhasználni saját előmeneteléhez. Az alábbiakban szinte csak felsorolásszerűen említek néhány olyan magatartást, amelyet a nemzetközi irodalom egyértelműen visszaélésként azonosít.

Az elítélt gyakorlatok dobógójának legfelső fokán a betolakodó szerzőség (coercive authorship) áll. Strange szerint ennek lényege abban áll, hogy valaki „a megfélemlítés taktikáját” alkalmazza annak érdekében, hogy szerző legyen (Strange 2008), bár a helyzet valójában ritkán ennyire drámai, talán helyesebb hatalmi helyzettel való visszaélésről beszélni. A visszaélés leggyakoribb megvalósulási formája az, amikor egy intézményi vezető megköveteli vagy elvárja, hogy minden, az intézményben született közlemény utolsó szerzője ő maga legyen, függetlenül attól, hogy hozzájárult-e ezekhez bármilyen módon. Kwok ezt egyszerűen „publikációs parazitizmusnak” nevezi (Kwok 2005), és Breenre hivatkozik, aki az efféle viselkedést egyértelműen a közlési kényszer miatti, akár elmebetegségig fajuló személyiségtorzulásra vezeti vissza (Breen 2003). Látható, hogy ez a gyakorlat – kétségtelenül komoly erkölcsi vétség – igen jelentős indulatokat vált ki. Érthető is, hiszen az ilyen betolakodó nem csupán úgy követel helyet magának a szerzők között, hogy ezért semmit nem tett, de egyenesen a legfontosabb, egyébként a legnagyobb felelősséget feltételező helyre tart igényt.

Kevésbé heves indulatokkal övezett, de nem kevésbé megvetett visszaélési forma a szerzőség „ajándékozása” (honorary, guest or gift authorship) (Smith 1994; Zaki 2011). A lényeg itt is az, hogy olyan személy kerül a szerzők közé, aki semmit nem tett a munka megszületése érdekében, ezt azonban nem az utóbbi kényszeríti ki, hanem a szerző maga ajánlja fel. Ennek oka lehet tisztelet vagy barátság, de sokkal gyakrabban valamilyen előny reményében történik, beleértve ebbe azt is, hogy a „megajándékozott” neve esetleg javíthatja a kézirat elfogadásának esélyeit.

Kölcsönös szerzőség (mutual support authorship) esetén két (vagy több) szerző megegyezik abban, hogy mindkettőjük minden közleményének szerzői közé felveszi a másikat. Ezzel azt lehet elérni, hogy mindkét fél munkássága jelentősebbnek tűnik, mint a valóságban (Strange 2008).

Végül két átfedő gyakorlatról, a szerzőség megtagadásáról (denial of authorship) és a szellemi szerzőségről (ghost authorship) kell szólnom (Gotzsche et al. 2007; Wislar–Flanagan–Fontanarosa–Deangelis 2011). Ez a két elnevezés, bár talán kissé eltérő hangsúllyal, de ugyanarra a jelenségre utal: valaki vagy valakik, önálló szellemi hozzájárulásuk ellenére, nem kerülnek szerzőként a cikkbe, és köszönetnyilvánításban sem részesülnek. Ez azok részéről, akiket feltüntetnek, plágiumként is értelmezhető, de – ahogyan ezt a következőkben látni fogjuk – egyben a szerzői jogok megsértése is.

A SZERZŐK JOGAI ÉS FELELŐSSÉGE „A szerzőség és szerzősorrend, valamint a kézirat tartalma olyan kérdések, amelyekbe senkinek nem szabad, hogy beleszólása legyen azokon kívül, akik a kézirat alapjául szolgáló munkát elvégezték. Ha megengedjük, hogy mások ezekbe a kérdésekbe beszéljének, veszélyes példát teremtünk, aminek súlyos

következményei lehetnek a kutatásra, a közlésre és általában az akadémiai szabadságra nézve², – írja Kevin Strange a tárgyal foglalkozó összefoglalójában (Strange 2008). A magam részéről ezzel csak egyetérteni tudok, és azzal egészítem ki ezt az álláspontot, hogy ez nem csupán erkölcsi, de jogi kérdés is. Egy általam ismert esetben egy kutató írásbeli figyelmeztetésben részesült felettese részéről, és ennek indoka az volt, hogy egy kéziratot úgy nyújtott be egy folyóirathoz, hogy felettesének azt előzőleg nem bocsátotta rendelkezésére a tartalom felülvizsgálata és a benyújtás engedélyezése céljából. A felettes később azzal védekezett, hogy ő csupán az egyetem által biztosított szakmai ellenőrzési jogkörével élve járt el. Az eset külön érdekessége, hogy a kérdéses szerző és felettese azonos tudományterületen tevékenykedik.

Véleményem szerint a szerző helyesen és jogszerűen járt el, míg felettese jogsértő módon, hiszen bár az adott egyetem az egységvezetők számára valóban biztosít szakmai ellenőrzési jogot (és ez a tudomány művelésének tisztaságát biztosítandó igen fontos jogosultság), ez a jog nem terjeszkedhet túl azokon a korlátokon, amelyeket a hatályos jogszabályok – jelen esetben a szerzői jog szabályai – jelentenek.

A szellemi alkotások – ide értve a tudományos műveket is – az 1999. évi LXXVI. tv. (A szerzői jogról, a továbbiakban: Sztj.) hatálya alá tartoznak (6). Az Sztj. példalázó felsorolásban adja meg a hatálya alá tartozó alkotásokat, de ezen belül az irodalmi alkotások körében kiemeli a tudományos műveket:

Sztj. 1. § (2) Szerzői jogi védelem alá tartozik – függetlenül attól, hogy e törvény megnevezi-e – az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása. Ilyen alkotásnak minősül különösen: a) az irodalmi (pl. szépirodalmi, szakirodalmi, tudományos, publicisztikai) mű.

Az Sztj. alapján a szerzőt – a törvény eltérő rendelkezése hiányában – kizárólagos jogosultság illeti meg alkotása felhasználása tekintetében:

Sztj. 16. § (1) A szerzői jogi védelem alapján a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére.

A törvény igen egyértelműen fogalmazza meg, hogy bármilyen felhasználás (ide értve különösen az Sztj. 10. § (1) alapján a nyilvánosságra hozatalt) és annak engedélyezése kizárólagosan a szerzőt illeti, így pedig könnyen belátható, hogy a példában szereplő vezető beosztású személy azért büntette meg az alá beosztott szerzőt, mert az a jogait gyakorolta. Ráadásul az elmarasztalás hivatkozási alapja az volt, hogy a vezető az alá beosztott szerző engedélyezési jogát szerette volna elbitorolni, de nem járt sikerrel. Ez semmiképpen nem tekinthető jogszerű magatartásnak, és etikai szempontból mindenképpen aggályos az is, hogy a szerzővel azonos területen tevékenykedő vezető még nem közölt, új eredményeket tartalmazó kéziratot szeretett volna „engedélyezni”.

Természetesen más a helyzet az úgynevezett szolgálati művekkel. Ezek olyan tudományos munkák, amelyeket szerzőik kötelezettségből eredően hoznak létre. A zavar elkerülése érdekében fontos kiemelni, hogy a szolgálati mű esetén meghatározott alkotás létrehozásáról van szó. Erről azért fontos szólni, mert például kutatási eredmények rendszeres közlése általában minden egyetemi oktató-kutató munkaköri kötelessége. Ez azonban általános kötelezettség, és magára a tevékenységre vonatkozik.³ Ezzel szemben például, ha egy egyetem külön szerződést köt valamely oktatójával egy könyv megírására, akkor már szolgálati műről beszélünk, és ebben az esetben az egyetem már mint az adott mű megrendelője lép fel, így természetesen joga van a készülő művel kapcsolatban észrevételeket tenni, akár kifogást emelni, és a szerzői jogi viszonyok is egészen másként alakulnak.

A tudományos szócikkek nem tartoznak a szolgálati művek körébe, és ez nagyon fontos biztosíték arra, hogy a megszülető közlemények nem valamiféle központi akaratot vagy anyagi érdeket tükröznek. A Szegedi Tudományegyetem például ezt a kivételt Szellemtulajdon-kezelési Szabályzatában (7) nevesíti is:⁴

3.§/c) Ha a szerzői mű elkészítése az alkotó munkaviszonyból folyó kötelessége (különösen az Egyetem által benyújtott pályázat keretében létrehozott művek), a vagyoni jogokat a mű átadásával az alkotó jogutódjaként törvény erejénél fogva az Egyetem szerzi meg. Nem szolgálati művek a kutatási tevékenységgel összefüggésben készített tudományos publikációk, szakirodalmi művek.

² The only people who should decide authorship, order of authorship, and content of a scientific paper are those who did the work. To allow others to make such decisions represents a dangerous precedent with considerable negative consequences for the research and publication process and academic freedom.

³ Az ismertetett esetben a felettes ellenőrzési joga a közlést illetően éppen ezért arra terjedt volna ki, hogy a kutató végez-e ilyen tevékenységet. Erre egy internetes keresés természetesen bőven elegendő lett volna. A tartalom kontrollját a peer review keretében a bírálóknak kell elvégeznie.

⁴ Úgy tűnik, ez a megoldás a magyarországi egyetemek közt egyedi, de minden hozzáférhető szabályzatból (pl. ELTE, NYME, PTE) legalább az világosan kiolvasható, hogy hatályukat csak olyan alkotásokra kívánják kiterjeszteni, amelyek vagyoni gyarapodást eredményezhetnek. A kutatási közlemények szolgálati művek körébe vonása – a bejelentési és dokumentációs kötelezettség miatt – szinte ellehetetlenítene a rendszeres közlést.

Többszerzős közlemények esetén minden szerző rendelkezik a törvényben foglalt szerzői jogokkal, amit az is kifejez, hogy a legtöbb nemzetközi folyóirat a szerzői jogok átruházására szolgáló nyomtatványon (Copyright Transfer Agreement) minden szerző aláírását elvárja. Amennyiben ez nem így van, a folyóirat általában azt kéri, hogy a szerzők válasszának maguk közül egyet, aki vállalja annak felelősségét, hogy mindannyiuk nevében átruhazza a jogokat, de még ekkor is kimondottan minden szerzőről van szó.

A szerzők engedélyezési joga nem csupán harmadik személyek felé él: korábban már említettük, hogy a szerzőkénti minősülésnél a kézirat jóváhagyása szinte minden szabályzatban és útmutatásban hangsúlyos követelmény. Követelmény, ugyanakkor jogosultság is. Nem megengedhető, hogy kéziratot úgy nyújtsanak be, hogy akár egy szerzőtárs is elessen annak a lehetőségétől, hogy észrevételeket tegyen, hiszen ilyen módon a szerzőtársak fosztják meg engedélyezési jogától. Szinte kivétel nélkül az összes színvonalas nemzetközi folyóiratnál jellemző, hogy a benyújtás folyamán a felelős szerzőt nyilatkoztatják arra nézve is, hogy minden szerzőtárs jóváhagyta-e a kéziratot. Ha ez a jóváhagyás mégsem valósult meg minden érintett részéről, a kézirat benyújtása pedig mégis megtörténik, a jogsérelmet elszenvedett szerzőtársak kezdeményezhetik a közlemény visszavonását.

Végül szintén etikátlan és egyben jogsértő gyakorlat, ha valakit hozzájárulása ellenére kihagynak a szerzők közül. Az Sztj. ugyanis nevesíti a szerzőnek azon jogát is, hogy nevét feltüntessék:

Sztj. 12. § (1) A szerzőt megilleti a jog, hogy művén és a művére vonatkozó közleményen – a közlemény terjedelmétől és jellegétől függően – szerzőként feltüntessék. A szerzőt a mű részletének átvétele, idézése vagy ismertetése esetén is meg kell jelölni. A szerző a neve feltüntetéséhez való jogot a felhasználás jellegétől függően, ahhoz igazodó módon gyakorolhatja.

Már az itt idézett néhány törvényi szakaszokból is látható, hogy a szerző Magyarországon is széles körű jogosítványokkal rendelkezik alkotásait illetően, számára a törvény úgyszólván teljes autonómiát garantál. Ez a teljes önrendelkezés viszont kétélű kard: egyfelől csak helyeselhető, hogy a tudományos munka befolyásmentessége és az eredmények ilyen szinten védettek, másfelől így a külső ellenőrizhetőség megszűnik, ezért a kéziratok tulajdonképpeni valóságátalma csak a szerzők előtt ismert. Éppen ezért szükséges, hogy a szabadságnak ez a foka ugyanilyen mértékű erkölcsi felelősséget alapozzon meg a kézirat tartalmára vonatkozóan éppen úgy, ahogyan a szerzőség kérdéseiben is.

ZÁRÓ GONDOLATOK Látható, hogy bár a közlés etikájának csak kis részterülete, a szerzőség igen komoly kérdéseket vet fel. Ezek a kérdések jobbára annak a törésvonalnak

a mentén kristályosodnak ki, amelyeket a szerzői autonómia és a közlési kényszer találkozása hoz létre.

Jelen rövid áttekintéssel útmutatást kívántam nyújtani azoknak a munkatársaknak, akik szerzőségi kétkedésekkel küzdenek, esetleg szerzőségi vitáik várnak eldöntésre, és ezeket a kérdéseket etikus, jogszerű módon kívánják megoldani. Természetesen nem gondolom, hogy az elvek felmutatása legyőzi a mindenáron közlés megélhetési kényszerét és az ebből fakadó rendellenességeket, de nem is gondolom, hogy erre a lehetetlen célra törekednünk kellene. Egyfelől, a tudomány haladása alapján valószínűsíthető, hogy a szerzők túlnyomó hányada még mindig nem él vissza a jogaival, legalábbis nem olyan módon, hogy az a tudomány kárára válna. Másfelől, a tájékoztatás mai hatékonyságát és a nyilvánosság fokát tekintve valószínűtlen, hogy nyilvánvaló hazugságok és tévtanok hosszú időn keresztül cáfolat nélkül maradhatnának, ahogyan erre a bevezetőben említett esetek is rámutatnak.

Összességében úgy vélem, a tudomány immunitása elég erős, hogy a valóban jelentős csalásokkal szembeszálljon, a kisebb, jelentéktelen csúsztatások pedig azt az árat jelentik, amelyet a szabad tudományos alkotásért fizetünk. A tudományos alkotás szabadsága pedig az a talaj, amelyből az igazán jelentős eredmények is kisarjadnak, így valószínűleg sokkal többet vesztenénk, ha a szerzői önrendelkezést korlátozni igyekeznénk csak azért, hogy a rendszer teljesen csalásbiztos legyen.

IRODALOM

- Baerlocher, M. O. – Newton, M. – Gautam, T. – Tomlinson, G., – Detsky, A. S. 2007. The meaning of author order in medical research. *Journal of investigative medicine: the official publication of the American Federation for Clinical Research* 55(4): 174–180.
- Bennett, D. M. – Taylor, D. M. 2003. Unethical practices in authorship of scientific papers. *Emergency medicine* 15(3): 263–270.
- Benos, D. J. – Fabres, J. – Farmer, J. – Gutierrez, J. P. – Hennessy, K. – Kosek, D. – Wang, K. 2005. Ethics and scientific publication. *Advances in physiology education* 29(2): 59–74.
- Bösze Péter – Palkovits Miklós 2006. *Tudományos közlemények írása, szerkesztése és értékelése*. NOK Kiadó, Budapest.
- Breen, K. J. 2003. Misconduct in medical research: whose responsibility? *Internal medicine journal* 33(4): 186–191.
- Burman, K. D. 1982. “Hanging from the masthead”: reflections on authorship. *Annals of internal medicine* 97(4): 602–605.
- Claxton, L. D. 2005. Scientific authorship. Part 2. History, recurring issues, practices, and guidelines. *Mutation research* 589(1): 31–45.
- Cyranoski, D. 2012. Retraction record rocks community. *Nature* 489(7416): 346–347.
- Gaál Csaba 2007. *Szakírás. Bevezetés a tudományos munkák értékeléséhez, írásához*. Medicina, Budapest.
- Gligor, J. 2008. A tudományos kutatás és a publikálás etikai kérdéseiről. *Hadtudomány* (3–4): 140–152.
- Gotzsche, P. C. – Hrobjartsson, A. – Johansen, H. K. – Haahr, M. T. – Altman, D. G. – Chan, A. W. 2007. Ghost authorship in industry-initiated randomised trials. *PLoS medicine* 4(1): e19.

- Kwok, L. S. 2005. The White Bull effect: abusive coauthorship and publication parasitism. *Journal of medical ethics* 31(9): 554–556.
- McKneally, M. 2006. Put my name on that paper: reflections on the ethics of authorship. *The journal of thoracic and cardiovascular surgery* 131(3): 517–519.
- Onwude, J. L. – Staines, A. – Lilford, R. J. 1993. Multiple author trend worst in medicine. *Bmj* 306(6888): 1345.
- Palkovits, M. 2005. A tudományelemzés módszerei – A tudományos közlés szempontjai és etikája. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 11–48.
- Service, R. F. 2002. Scientific misconduct. Bell Labs fires star physicist found guilty of forging data. *Science (New York, N.Y.)* 298(5591): 30–31.
- Smith, J. 1994. Gift authorship: a poisoned chalice? *Bmj* 309(6967): 1456–1457.
- Strange, K. 2008. Authorship: why not just toss a coin? *American journal of physiology. Cell physiology* 295(3): C567–575.
- Wislar, J. S. – Flanagan, A. – Fontanarosa, P. B. – Deangelis, C. D. 2011. Honorary and ghost authorship in high impact biomedical journals: a cross sectional survey. *Bmj* 343: d6128.
- Zaki, S. A. 2011. Gift authorship – A cause for concern. *Lung India : official organ of Indian Chest Society* 28(3): 232–233.
- (1) A Magyar Tudományos Akadémia Doktori Szabályzata. http://mta.hu/data/cikk/12/28/61/cikk_122861/doktori_szabalyzat_modositásokkal_egyseges_szerkben_20111206_%282%29.pdf (2015. június 4)
- (2) International Committee of Medical Journal Editors. Defining the Role of Authors and Contributors. <http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html> (2015. június 2.)
- (3) A Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexe. <http://mta.hu/cikkek/tudomanyetikai-kodex-122151> (2015. május 28.)
- (4) Authorship Guidelines. <http://hms.harvard.edu/about-hms/integrity-academic-medicine/hms-policy/faculty-policies-integrity-science/authorship-guidelines> (2015. május 28.)
- (5) Priego, Ernesto. Long author-lists on research papers are threatening the academic work system. *The Independent Online* 2015. május 27. (2015. június 3.)
- (6) 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV (2015. június 2.)
- (7) A Szegedi Tudományegyetem Szellemi Tulajdon-Kezelési Szabályzata. <https://www.u-szeged.hu/download.php?docID=1290> (2015. június 1.)

Vitathatatlan, hogy az orvosok közötti nemzetközi kapcsolattartás és a mai tudományos világ nyelve az angol. A *nemzeti nyelv* azonban a gondolkodás és a kutatás elengedhetetlen eleme és alapja, amely minden országban hosszas fejlődés eredményeként jött létre. Így nézve valamely nyelv elangolosodása az orvosi képzés és továbbképzés kulturális atavizmusával egyenlő. Az orvosnak nem csak joga, de kötelessége is a tudomány anyanyelvi ápolása és fejlesztése.

Gaál Csaba:

Gondolatok a német orvosi nyelv helyzete kapcsán. *MONy* 2004/1: 11–12.

Külföldön járt, nyelvileg igénytelen kollégára vullanak az idegen szavak ott, ahol semmi keresnivalójuk.

Pakodi Ferenc: Levél a szerkesztőséghez. *MONy* 2005/1 :4.

Kapronczay Katalin

Földi János és a természettudományi szaknyelv

A XVIII. századi polihisztorok egyike, küzdelmes és meglehetősen rövid élete során az orvosláson kívül botanikával, állattannal, nyelvészettel és verstannal, költészettel és műfordításokkal is foglalkozott. A két nagy kortárs költő, Csokonai Vitéz Mihály és Fazekas Mihály, atyai barátjának, tanítómesterének vallotta, bensőséggé vált levelezésben állott Kazinczy Ferencsel. Nem volt sziporkázó egyéniség, a társaság középpontja, inkább szigorúan tárgyilagos karakter, kissé száraz, „iskolamesteres”, szókimondó természetű, akinek „temperamentumához több só és olaj kellene”, ahogyan Pálóczy Horváth Ádám jellemezte (Nagy 1975: 660).

ÉLETE Földi János 1755. december 21-én született a Bihar megyei Szalontán. Korán árvaságra jutott, kisebb-nagyobb megszakításokkal, minden anyagi támogatás nélkül, a saját erejéből végezte iskolai tanulmányait. Szorgalma azonban nem volt hiábavaló, 1773. április 24-én lépte át először a debreceni Kollégium küszöbét. 1777-ben azonban kénytelen volt Bárádon tanítói állást vállalni, hogy a továbbtanuláshoz szükséges anyagiakat megkeresse. Egy év múlva – 1778. március 25-én – tért vissza, hogy félbeszakított tanulmányait befejezze. A Kollégiumban mindenekelőtt a kiváló természettudós, Hatvani István (1718–1786) tudása és egyénisége vonta bűvkörébe. Feltehetően Hatvani révén került kapcsolatba Weszprémi Istvánnal (1723–1799) és azzal az értelmiségi körrel, amely időről időre összegyűlt Debrecen nagy tiszteletnek örvendő városi orvosa házában. Hatvani és Weszprémi hatásának köszönhetően egyre inkább az orvostudomány felé irányult érdeklődése, de – ismét anyagi okok miatt – csak 1784-ben, immár 29 évesen tudott beiratkozni a pesti orvosi karra. 1788 októberében letette záróvizsgáit, és novemberben átvehette orvosdoktori oklevelét. Egyetemi tanárai közül elsősorban Rác Sámuel (1744–1807) gyakorolt rá hatást. Nem csupán magas szintű szakmai tudása, hanem a tudományok magyar nyelvű művelése okán is nagy tisztelettel nézett fel rá. Amikor 1794-ben megjelent Rác Sámuel *A' borbélyi tanításoknak első és második darabja*

című műve, az első magyar nyelven közreadott egyetemi tankönyv, a professzort versben üdvözlő három versíró egyike Földi János volt, Ányos Pál és Csokonai Vitéz Mihály mellett.

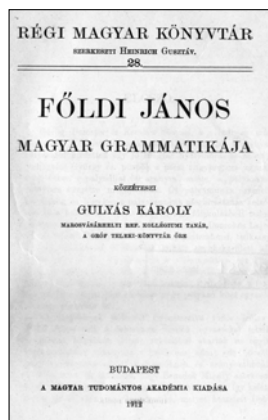
A pesti évek más szempontból is nagy jelentőségűek voltak Földi életében, bekapcsolódott a mozgalmas tudományos és irodalmi életbe. Megismerkedett idősebb Ráday Gedeonnal (1713–1792), aki nagyra értékelte a művelt, szorgalmas fiatalembert. Földi gyakori látogatója és használója volt a Rádayak péceli könyvtárának, amely a korszak egyik legjelentősebb, és tematikailag leggazdagabb nemesi könyvgyűjteménye volt, ahol megtalálta a felvilágosodás korának összes jelentős műve mellett a legkiválóbb orvosi munkákat is. Ráday ajánlásával került közelebbi kapcsolatba Kazinczy Ferencsel (1759–1831), aki korrektori feladatot bízott rá az akkor indult kassai *Magyar Museum* című folyóiratnál. Ebben az időszakban már megjelent néhány verse is a *Magyar Musában*.

1789 januárjában elfoglalta a városi orvosi állást Szatmárnémetiben. Itt három évet töltött el, életének erről a szakáról csak Kazinczyhoz írt levelei nyújtanak néhány adatot. Messze került a szellemi élet megszokott pezsgésétől,

hiányoztak az eszmecserék, a könyvek. Bár idejének legjelentősebb részét az orvosi munka töltötte ki, Kazinczyhoz írott leveleiben körvonalazódtak tudományos tervei: a historia naturalis, a fűvészség, a grammatika és a poézis területére vonatkozó kutatások és összegzések szándéka. Szintén Kazinczyhoz írt levélből tudjuk, hogy 1789-ben megírta a „fűvésztudományról” azt a hosszú levelet, amely feltehetően alapja volt az 1793-ban megjelent *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról* című könyvének. 1790-ben állította össze a *Hadi és más nevezetes történetek* című folyóirat szerkesztői által meghirdetett pályázatra grammatikáját. Ugyancsak szatmári tartózkodása alatt kezdte el *Természeti historia* című munkájának írását is. Mindhárom mű elemzésére a későbbiekben visszatérünk. Szatmárnémetiben házasodott össze Weszprémi István 16 esztendő, Julianna nevű leányával.

1791-ben a hajdúkerület orvosává választották Földit, ettől fogva a hat hajdúváros (Böszörmény, Nánás, Dorog, Szoboszló, Vámospercs és Hadház) lakosságának orvosi ellátása, a városi seborvosok és bábák oktatása, munkájuk ellenőrzése, a közegészségügyi viszonyok szemmel tartása, járványok idején a szükséges intézkedések meghozatala és betartatása, a népesség egészségét befolyásoló környezeti tényezők felmérése stb. az egyedüli orvos, Földi feladatává vált. Amikor 1792 januárjában hivatalát elfoglalta, 33 086 ember orvosi ellátása nehezedett rá, és ez a szám tízéves munködése alatt feltehetően emelkedett. A tisztség elfogadása lakóhelyének megváltoztatásával járt együtt, életének elkövetkezendő éveit Hadházán töltötte. Minden negyedévben legalább egyszer fel kellett keresnie a székhelyén kívüli városokat és a tapasztaltakról

pontos jelentést készíteni. Bár orvosi szakkönyvet nem írt, a Hajdú-Bihar megyei levéltárban őrzött hivatali jelentései kiváló képességeiről, szaktudásáról nyújtanak képet. 1801. április 6-án hunyt el „mellbetegségben”.

FÖLDI GRAMMATIKÁJÁNAK LÉTREJÖTTE A Bécsi Tudós Társaság elnevezéssel ismertté vált szellemi kör alapvetően a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című időszaki kiadvány köré tömörültekből tevődött össze, kezdetben legfontosabb tevékenységük a folyóirat közreadása volt. A kissé nehézkes című folyóirat 1789. július 7-én indult, 1791-ig változatlan címmel jelent meg, majd 1792-től *Magyar Hírmondó*-ra változott a címe. Görög Demeter (1760–1833) és Kerekes Sámuel (cca. 1757–1800) nevéhez fűződik a lap kiadása, akik feltehetően a hatóságok figyelmét akarták elterelni a furcsa címmel, azt a látszatot keltve, mintha csak a török háborúk koráról szóló írásokat kívánának megjelentetni. A munkatársi gárdájában jelentős számú orvost foglalkoztató társulás a folyóirat közreadásán túlmenően igen jelentős szerepet vállalt a nyelvművelés, nyelvújítás területén is, ennek érdekében pályázatot hirdettek meg. 1789. szeptember 25-én jelent meg a pályázati felhívás magyar nyelvtankönyv megírására 1790. július 13-i, majd december végi meghosszabbított határidővel. Földi a *Mindenes Gyűjtemény*ből értesült a pályázatról, de csak december végén tudta meg a feltételeket. A lehetőség fellelkesítette Földit, hiszen régóta dédelgetett terve megvalósulását jelenthette. Erről így vallott a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain: „Igen nagy öröömre vált, a’ mit mostanában a’ Gyűjtemény’ egyik Levelében olvasék, hogy tudniillik a’ Magyar Grammatikára jutalom tétetett fel. Ez régtől fogva való tzelom és igyekezetem, hogy ebben én is megpróbáljam, mit tehetek... Minékünk most egy hosszúsas, egészen meg-győző Grammatikára volna szükségünk, melly tsak az okosabbak’ meg-vizsgálásokra való lenne: azt azután rövidebb Compendiumba

lehetne szorítani, és a’ lenne a’ Népnek, vagy az idegeneknek használó könyvetske” (1789: 369–370).

Összesen öten pályáztak, köztük volt Földi János és Gyarmathy Sámuel (1751–1830) orvosdoktor is. A munkák elbírálását mindenekelőtt a debreceni, kolozsvári és a nagyenyedi főiskolák tanáira bízta (Benkő 1982), majd a debreceni Domokos Lajos városi főbíró, Hunyady Ferenc szuperintendenst, Szikszay György prédikátort és Benedek Mihály egyházkerületi aljegyzőt is bevonták a döntéshozatalba. A határozat végül 1794-ben született meg. Az első díjat nem adták ki, a második díjat 26 arany formájában Földi János kapta a „*Grammatica est Philosophia verborum subtilis et acuta*” jellegével benyújtott *Magyar nyelvkönyv, avagy grammatika* című munkájáért. A harmadik díjat megosztva hárman nyerték el: Veres Mihály debreceni polgár, Benkő László nagyenyedi „tógátus-teológus” és Gyarmathy Sámuel. Földi és Gyarmathy írásáról nagy elismeréssel szóltak ugyan, ennek ellenére egyikük írása sem került – változatlan formában – kiadásra. Felhasználva a szövegeket – talán a bíráló mindenképpen okosabb a bíráltnál elv alapján –, elkészítették a később „*Debreceni-Grammatika*” néven ismertté vált magyar nyelvtant, amelyet 1795-ben Bécsben kiadott, a címlap tanúsága szerint a pályázatot meghirdető társaság, amely ekkor már *Magyar Hírmondó* címen jelentette meg folyóiratát. A kötet egy nyelvi iskola, valamint rendkívül sok vita, bírálat kiindulópontja lett. Mind a kortársak, mind az utókor sokat foglalkozott vele, a vélemények erősen megoszlottak (Csetri 1974). Kazinczy Debrecent

a nyelvi konzervativizmus félszékének tartotta, hasonló ellen-szenvvel nyilatkozott róluk és tevékenységükről, mint egész élete folyamán Verseghyről. Jó barátjának – a grammatikában érintett – Földi Jánosnak is elítélően nyilatkozott róluk. Egyes vélemények szerint, amikor Földi ki akarta adni *Magyar nyelvkönyv, avagy grammatika* című munkáját, éppen Kazinczy rendkívül éles hangú kritikája miatt fulladt kudarcba a megjelentetés. „Bosszant Debreczen – írta Kazinczy Berzsényinek egyik levelében – kik azt tartják, hogy a’ Magyar nyelv eine abgeschlossene Sprache, mint a’ görög és római, és hogy ebből sem elvenni nem szabad semmit, sem hozzáadni, sem változtatni” (Benkő 1982: 16–17). Feltételezhetően a debrecenieikkel való személyes ellentétei vetítődtek ki a *Grammatikára*, mivel semmi egyéb nem indokolja az éles és egysíkú bírálatot. A kötet szerkesztői a következőképpen nyi-

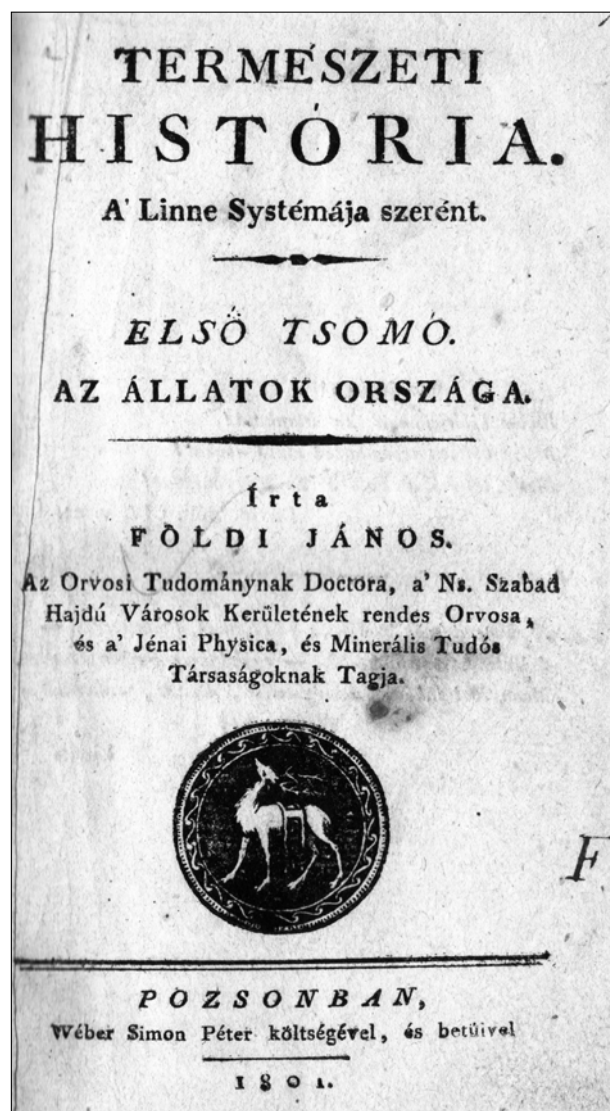
latkoztak az újításokról a bevezetőben: „Új szók tsinalása nem tilalmas...”. Ezek használatát főként a tudományban tartották kívánatosnak, ugyanakkor a meghonosodott idegen szavakat sem akarták kiirtani a szaknyelvi alkalmazásból. Az előzőekben már említett nyelvtani zűrzavar, a helyesírási ingadozás és következetlenség, a sok esetben új szó és alkalmatlan, erőltetett szakkifejezés, valamint mindezeket átérezve a nyelvért való aggodás arra ösztönözte őket, hogy kimondják: szükséges, elengedhetetlen a jó nyelvtan és egy jó szótár, amely törvényül szolgál az íróknak, egyenlőséget hoz az irodalomban, a tudományok magyar nyelvű műveléséhez létrehozza a nyelvi eszközöket. Ezt a gondolatmenetet később Toldy Ferenc is bírálta. Elsősorban azért, mert a grammatika megírását alapos előtanulmányokhoz kötötte, a szótárról pedig úgy vélekedett, hogy „a szótár [...] csak gyűjtője és bírálója lehet [...] egy tudományos irodalom által teremtett műnyelvnek” (Toldy 1864–1865: 113–114), vagyis nem lehet előbb összeállítani a szótárt, mint ahogyan a nyelvhasználatban azok létrejönnek. A *Debreceni grammatikáról* pedig összegezve azt a véleményt alkotta, hogy legalább annyi kárt okozott a nyelvnek, mint hasznot, hiszen a református iskolákban hosszú évtizedekig tankönyvként használták, ezért „bemotskolta az özsves református irodalmat is hosszú időre” (Toldy 1964–1965: 35; lásd még 37, 150–164, 178–181).

A közelmúltban Benkő Loránd már sokkal higgadtabban foglalta össze a debreceniek működését, és értékelte a *Grammatika* jelentőségét a XVIII. századi nyelvújításban. Szerinte, bár Debrecen valóban a nyelvi konzervativizmus híve volt, a korabeli nyelvtanok között mégis ez volt az egyik legszínvonalasabb, mivel nem hirdette egyértelműen az ortológiát. Az általuk túlzásnak vélt modernizálást elsősorban a szép-irodalomban igyekeztek megakadályozni, a fiatal nemzedék eleven, eddig szokatlan stílusát ítélték el, „különös cifraság”-nak, „a beszédben való helytelen bujálkodás”-nak tartva azt.

A pályázaton – csak félsikerrel – részt vett két orvosdoktor kedvét szerencsére nem szegte a fiaskó. Gyarmathy Sámuel nyelvészeti kutatásai az *Erdélyi Nyelvűvelő Társaság* körében, Aranka György (1737–1817) támogatásával bontakoztak ki, az ő támogatásukkal nyomtatták ki a pályázati munka alapján készült kétkötetes nyelvmesterét (Gyarmathy 1794).

Földi *Grammatikája* kissé kalandosabb utat járt meg a jóval későbbi kinyomtatásig. Halála után a kézirat egy debreceni gyűjtőhöz, Nagy Gáborhoz került, az ő jóvoltából többen is tanulmányozták a tartalmát, Kazinczy is többször elkérte. A gyűjtemény 1857-ben a Nemzeti Múzeum tulajdonába került. Egy köteg irományt így jegyeztek be a nyilvántartásba: „Földi János értekezése a magyar versírás, példabeszédek és közmondásokról...”. Mátray Gábornak (1797–1875), az akkori könyvtárnoknak azonban nem tűnt fel, hogy a lap-számolás 121-gyel kezdődik, vagyis Földi kéziratának csak második része került ekkor a Nemzeti Múzeum kéziratárába. A kutatók hiába keresték a többi budapesti és debreceni gyűjteményben a munka első részét, mígnem 1909-ben Szily

Kálmán (1838–1924), az Akadémia akkori főkönyvtárnoka levelet kapott a marosvásárhelyi Teleki-téka könyvtárnokától, Gulyás Károlytól (1873–1948), azzal az örvendetes információval, hogy minden kétséget kizáróan megtalálta a kézirat első részét. Ez a 120 oldal terjedelmű kézirat a *Magyar Nyelvkönyv, avagy Grammatika* címet viselte, majd az utólag ráragasztott cédulán, másik kéztől származó írással a következő szöveg található: „Írta Földi János, a' Hajdú Városok Kerülete Physicussa és Orvos Doctor... Ez a' Grammatika nyerte el a' Magyar Újságban feltett első jutalmat, melly állott 26 aranyból.” A törzsszöveg *Ditső Magyar Nemzetem* megszólítással kezdődik, a végén a dátum: „Írám Szatmáron 1790 esztendőben Bak Havának 15-dik napján.” Több, bizonyíthatóan Földitől származó kézírással összehasonlítva egyértelművé vált, hogy a pályamunka első része került elő, ezáltal teljessé vált a mű. A további kutatások választ adtak arra is, hogy miként került a grammatikai rész a Teleki-tékába. Gulyás Károly ugyanis megtalálta Nagy Gábor 1803-ban, gróf Teleki Sámuelnek írott levelét, ebből idézünk: „Néhai Doctor Földi

János úr Magyar Grammatikáját, melyet a' Debreceni Társaság az első jutalomra méltónak ítélte és a' melyet az Özvegy Nékem ajándékozott, én némelly más nevezetes kézírásokkal együtt Excellentiádnak alázatosan ajánlom és jövő debretzeni vásárkor fel is küldöm" (Szily 1912: 3). A *Grammatika* 1912-ben, a *Régi Magyar Könyvtár* című sorozat 28. köteteként napvilágot látott, a verstan azonban csak a huszadik század második felében (1962).

MAGYAR NYELVKÖNYV, AVAGY GRAMMATIKA

A kötet három nagy fejezetre tagolódik. Első része a hangtan és alaktan, második része – *A szórakosgatásról* címmel – a mondattan, harmadik fejezete pedig a verstan.

Az első rész a hangtan mellett a helyesírási szabályokkal is foglalkozik. Csupán néhány, „modernnek” tűnő megállapítást emelem ki. A szerző elismeri, hogy a 25 latin betű nem elegendő a magyar ábécé 37 elemének a jelölésére, ezért bizonyos mássalhangzókat kettős betűvel, egyes magánhangzókat pedig mellékjelekkel (ékezetekkel) kell jelölni. Újszerűnek

mondható, hogy a sokak által még hosszú ideig alkalmazott *cz/tz* helyett a *c* betűt ajánlja Földi. A hosszú, kétjegyű mássalhangzók helyett a mai gyakorlat szerinti csonkított kettőzés híve (*ss*). A hosszú *ő, ű* jelölésére a kettős vesszőt javasolja a korábbi bonyolult és nyomdatechnikailag is nehezen megoldható két pont közé húzott vessző helyett. Figyelemre méltó a helyesírással foglalkozó rész. Fontos alapelveket fogalmazott meg, mindenekelőtt a kiejtés

(„kimondás”) elvét, vagyis Földi szerint „amely betűkkel a magyar hangok legjobban kifejezhetnek, azon betűkkel íratassanak” (1912: 45). A szóelemzés (Földinél „szóeredés”) elve szerint a képzett, ragozott, összetett alakokat „az eredeteknek szokott módjok szerint kell írni” (1912: 46). Földi tehát „jottista” volt, az írásban megtartotta a felszólító mód, a tárgyias ragozás és a birtokos toldalékhoz hasonló *j*-jét. A *Grammatika* további fontos megállapításai a tőhangváltásokra, magánhangzó-rövidülésekre vonatkoznak.

A nyelvtan alaktani része a szófajok felsorolásával és meghatározásával kezdődik, a kategóriák nagyrészt azonosak a maiakkal. Csupán a nyelvezet hangulatának érzékeltetésére idézzük: *Cikkely szó* (névelő), *névszó, névváltó szó* (névmás), *idő szó* (ige), *közlő szó* (melléknévi igenév), *előzgető vagy követgető szó* (igekötő, névutó), *fűzőgető szó* (kötőszó), *közbevető szó* (módosító szó). Az igével foglalkozó rész

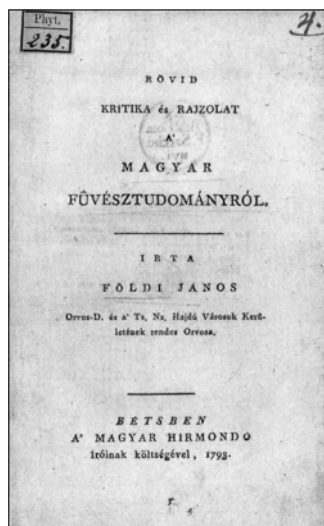
legmaradandóbb megállapításai az igeképzőkkel, az igekötőkkel és az igemódokkal kapcsolatosak, megkülönbözteti a gyakorító, kezdő, ható és visszaható igéket. Ugyancsak korszerűek a szórendet módosító esetekről vallott nézetei: amikor az ige elválik az igekötőtől, illetve megváltozik a szabályos sorrend.

Földi nyelvművelői, nyelvújítói nézeteiről is vallott, a korszak ortológiai-neológiai vitájáról is megismerjük nézeteit. Nem ellenzi a jövevényszavakkal való gazdagítást, hiszen ezt minden korban alkalmazták. Mindamelllett a mértékletességre int. „Új dolgok adódnak elő, melyeket új nevekkel szükség nevezni' s régiekkel ki nem nevezhetjük... Új szót formálni, mikor másképpen meg lehet, szükségtelen: hanem ki kell keresni a' gyökeres, tör'sökös, jó hangzású igaz Magyar szót, azoknak értelmeiket... s öszverakásaikkal kell nevezni míg lehet, az új dolgokat is. Ez a' Nyelvnek igaz pallérozása. Végre, ha ezekből sem telik, akkor kovátsoljon valaki új szót, vagy akkor magyarosítson meg idegeneket” (1912: 10).

FÖLDI ÉS A BOTANIKA A XVIII. századi orvosi szakirodalom nagy részét még mindig az orvos-botanikai művek jelentették. Az orvostudomány fontos tantárgya volt a *materia medica*, vagyis a „természet három országából” származó gyógyszeralapanyagok ismerete: a növények, az állatok és az ásványok világának megismerése és gyógyászati célú felhasználásának a kutatása. A legjelentősebb orvos-botanikai munkák szerzői orvosok voltak, illetve a legjelesebb botanikusok kutatásaik során különös hangsúlyt helyeztek a gyógynövényekre is. A városi, megyei orvosok rendszeresen előírt kötelezettsége volt a gondjaira bízott régió természeti kincseinek – növények, ásványok, gyógyvizek – felkutatása, megismerése és a gyógyászati alkalmazásukra vonatkozó adalékok összegyűjtése. Mindezen adatokat tartalmaznia kellett a kötelezően elkészítendő jelentéseiknek.

Földi János – mint a Hajdúkerület orvosa – nem csak egyéni érdeklődésétől vezérelve, de hivatali kötelezettségéből is sok időt szentelt a botanikának. Levelezéséből, feljegyzéseiből tudjuk, hogy amennyire ezt orvosi munkája lehetővé tette, járta a vidéket, erdőket, mezőket és aprólékos feljegyzéseket készített az útjába került növényekről, állatokról, az akkor már tudományos körökben népszerűvé, elfogadottá vált Linné-féle rendszertan alapján határozta meg ezeket. Különös gondot fordított az elnevezésekre: latinul és magyarul is megadta őket, természetesen a Linné által meghonosított kettős nevezéktan szabályai szerint. Mindezt háromkötetesre tervezett természethistóriája előtanulmányának is tekintette, amelynek azonban csak az állattani részét sikerült elkészítenie.

Botanikai feljegyzéseinek jelentős része sajnálatosan elhaladt, a hatóságoknak benyújtott jelentései között azonban szerencsére három, igencsak terjedelmes botanikai összeállítása is megtalálható 1795-ből, amelyek több mint 200 növény leírását tartalmazzák (Nagy 1975). Bár a helytartótanács

csak „catalogus”-t kért, Földi minden növény neve mellett feljegyezte a lelőhelyet is (a hadházi, bösörményi erdőben, a nánási mezőn, a vámspércsi határban, réteken, szőlőskertekben, vízállásokban, tócsákban stb.). Végül megjegyzésben közölte, hogy kívánságra a növények közül bármelyiket vagy annak magvát felküldi a pesti egyetemnek, ebből arra következtethetünk, hogy „klasszikus” herbáriumot készített magának. Megemlítette, hogy amennyiben a jövőben az összes, környéken honos növényt lassanként felsorolja, jelentései néhány éven belül az egész hajdúkerületi flórát felölelik. Erre vonatkozóan nem kapott biztatást, mert a pesti egyetemet csak a ritkább plánták érdekelték, ezért következő jelentéseibe már csakis ilyeneket vett fel. 215 növényt tartalmazó 1795-ös jelentése azonban feltétlenül tudományos értékű a Hajdúság XVIII. századvégi flórájának megismerése szempontjából.

A tudományos botanikai kutatásokhoz elengedhetetlenül kapcsolódott a nevezéktan szakszerű, korszerű megújítása, amelyhez nagymértékben hozzájárult Földi is.

RÖVID KRITIKA ÉS RAJZOLAT A MAGYAR FÜVÉSZ-TUDOMÁNYRÓL

Földi *Grammatikája* megírása idején jelezte a botanikai nyelv megújításával kapcsolatos terveit: „...ha ebben Nemzetemnek örömét ’s helyben hagyását megnyertem: többekre ösztönöztetem és önnön Nemzetem ditsősége kívánásából ezentúl a’ Magyar Fűvésztudománynak hasonló megjobbításához és kidolgozásához fogok...” (Nagy 1975: 16).

A gondolat már korábban is foglalkoztatta, és a mű megírásának szükségességét azzal magyarázta, hogy „zűrzavar, fogyatkozás és tévedés vagyon a magyar fűvésztudományban” (1793: 3).. A „rendrakás” szándéka eredményezte a *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvésztudományról* című mű megírását. Mindennek alapja természetesen a Linné-féle rendszertan és az általa bevezetett kettős nevezéktan. Részletes indoklással támasztja alá Földi, hogy miért is van erre szükség. Vannak növények, amelyeknek legalább öt-hat, de nemegyszer tízféle neve is megtalálható a köznyelvben, más-kor egy botanikai nevet alkalmaznak öt-hat vagy még több növényre. „Ez a bizonytalanság és zavarodás hasznavehetlenné teszi többnyire eddig való mind orvosi, mind gazdasági könyveinket” (1793: 5). Sőt előfordul – igaz ritkábban –, hogy egy-egy növény neve megegyezik valamely állat vagy ásvány nevével. A problémát a Linné-féle rendszertan szabályaira támaszkodva kell megoldani, vagyis a rendhez, osztályhoz, nemhez, fajhoz tartozást is jelölve kapják meg a növényegyedek az elnevezésüket. Földi is fő szempontként vallotta, hogy amely növények más nemhez tartoznak, azokat másképp nevezzék. „Egy Nemnek mindenkor egy állandó Neve legyen. Tökéletesen elneveztetett a’ Plánta, mellynek egy Nemi és Fajneve vagyon, ... Ezek közül egyik a’ másik nélkül kivált a’ Fajnév, Nemi Név nélkül olyan, mint a’ Harangütő Harang nélkül, vagy az állat feje nélkül” (1793: 19).. A népi elnevezések azonban lépten-nyomon áthágják a szabályt. Példaként

a számtalan szóösszetételben szereplő *bors* nevet hozza fel, amely a legkülönbözőbb nemhez tartozó növényeket jelöli (*török bors, vízbors, borsfű, borsosfű* stb.). Máshol arra utal, hogy egy renden belül majd minden nemre ugyanazt a kifejezést alkalmazza a népi nyelv, erre a kömény, a kapor és a petrezselyem számtalan variációja a példa: *krétai kömény, hegyi kömény, vadkömény, édeskömény, réti kömény* stb.

Hosszasan sorolja tanácsait, hogy milyenek legyenek, és milyenek ne legyenek az elnevezések. Mindenekelőtt lehetőleg rövidke és – mai megfogalmazással – informatívak legyenek a nemnevek. Külön alfejezetet szentel az idegen eredetű szavaknak, logikusan és megengedő érveléssel szól ezek szerepéről: „Nem kell vaktában minden idegen Neveket felvenni, hanem tsak ott, és azokat, mellyeket szép, illendő, természetes Magyar Névvvel ... semmiképpen el nem nevezhetünk” (1793: 38). Ám „[a]z idegeneket felvévén, azokban a’ nehéz hangzásokat, Nyelvünk tulajdona szerént könnyebbítsük, a’ hosszúkat rövidítsük, néha Magyar végre fordítsuk” (1793: 39) – mondja, vagyis adoptáljuk. „Kiváltképp hasznos az illy idegen Neveket bevenni az Orvosi szerekben előforduló idegen Országi Növényekre nézve” (1793: 39).

A népi elnevezésekre vonatkozó korábbi kritikája ellenére javasolja a nevek kialakításánál a köznyelvi változat figyelembe vételét, alkalmazását. „Meggívántatik egy jó Fűvésztől, hogy okos ítélettel adjon Nevet a Növénynek. Vegyük el hát a’ Köznéptől a’ történetből talált jó Neveket, jobbitsuk meg a’ hibásokat, adjunk azok helyett jobbakat szájokba és azokban ők tanuljanak mitőlünk” (1793: 45). Az elmélkedés végén Földi, ismételten egy új, korszerű, összefoglaló magyar fűvészkönyv összeállításáról és közreadásáról szól a Linné-féle rendszertan és a hozzá igazodó nomenklatura alkalmazásával. Tudjuk, ez saját vágya és terve volt, amelyet korai halála megakadályozott. A botanikatörténeti feldolgozások azonban arra utalnak, hogy ő adott indíttatást a Diószegi Sámuel–Fazekas Mihály szerzőpárosnak fűvészkönyvük megírásához (1807, 1813).

A *Rövid kritika és rajzolat* ... mintegy 300, Földi által gyűjtött növénynév jegyzékével zárul, amelyeket korábbi szerzők műveiből vagy népi elnevezésekből szedett össze. Az idézett szerzők: Méliusz Juhász Péter, Beythe István, Beythe András, Szenczi Molnár Albert, Pápai Páriz Ferenc, Lippai János, Nadányi János, Torkos Jusztusz János, Csapó József, Benkő József, Mátyus István stb.

TERMÉSZETI HISTÓRIA, AZ ÁLLATOK ORSZÁGA

Fentiekben említett jelentéseiben természetesen az állatokkal kapcsolatos megfigyelései is helyet kaptak, 120 olyan emlős, madár, kétlábú, rovar- és féregfajta leírását tartalmazzák, amelyeket Földi a rábizott régió területén figyelt meg. Ezeket a feljegyzéseket nyilván *Az állatok országának* készülő kéziratából vagy azzal összefüggésben állította össze, de a jelentés és az 1801-ben megjelent könyv összehasonlítása során később arra a megállapításra jutottak, hogy kézirátát a nyomtatásra való előkészítés során még helyenként változtatta, finomította.

Saját megfigyelésein kívül igen kevés nyomtatott forrásmunka állt rendelkezésére. Természetesen a sokat emlegetett és példaként követett Linné-mű, a *Systema Naturae* (Leiden, 1735), de az előszóban megemlíti a göttingai Blumenbachot (1782), az akkortájt nálunk is igen közkedvelt Raff-féle tankönyvet, amely ráadásul magyarul is megjelent, tehát az elnevezések tekintetében is tanulságos lehetett számára (1799). Ebben az időben jelent meg Gáti István természethistóriája, bár ez még nem követte Linné tanait, de a magyar állatnevek vonatkozásában mégis hasznos forrás lehetett (1792). Az állattani szakszókincs összehasonlító vizsgálata később egyértelműen kimutatta, hogy a magyar állattani terminológia alapjait Földi tette le (Kádár 1978).

A mintegy 450 oldalas könyv minden egyes szócikke a tárgyalat állat – emlős, madár, rovar stb. – valamennyi nevének felsorolásával kezdődik: a magyar névvariációkat (tájnyelvi változatok is) a latin és a német elnevezés követi. Ha szöveg közben szerepel név, akkor a magyar kifejezés után zárójelben megtaláljuk a latin, esetleg a német megfelelőt is. Nyelvészeti szempontból a kötet legértékesebb része a függeléként csatolt három névjegyzék (*Az állati tulajdon nevek lajstroma, Az állatok német nevei, Az állatok deák nevei*). A jegyzékben mintegy 850 elnevezést gyűjtött össze Földi, saját bevallása szerint mintegy 15 év munkájával, nagyrészt könyvekből, de „levelezéssel is gyűjtöttem” – írja a kötet bevezetésében, sőt a „Provinciális Neveket” jártában-keltében eltanulta a néptől. Nem zárkózik el a jobbító kritika megszívlelésétől, de a méltatlan bírálatot elveti:

„Ha talán [...] a' betsmérlők és óltsárlók [...] vagy a' dologban járatlanok ízetlenkednének: a felelet itt is kész: adj jobbat, bévesszük! Jobbitson ki-ki jómóddal, és igazán, de [...] tsak a' szón, és nem a' dolgon akadozni, gántsoskodni, sem a' Nyelvnek, sem a' Tudománynak nem előmenetel, és a' kik illyenek lehetnek, azok [...] még nagyon (neonatus) most született tsetsemői agyvelejeük!” (Földi 1801).

Kádár Zoltán 450 olyan állatnevet talált a kötetben, illetve a csatolt „lajstromban”, amelyet Földi munkája tett mindmáig élő, hivatalos nomenklatúrává (Kádár 1978). Ezekből idézünk néhány hangulatos, egyértelműen népi gyökerekre visszavezethető elnevezést, amelyekről manapság nem gondolnánk, hogy egy tudományos könyvnek köszönhetjük megmaradását. Madárnevek: *pipiske, pacsirta, füstí fecske, csóka, málinkó, szarka, szajkó, széncinege, ökörszem, fülemüle, vörösbegy, füzike, poszáta, barázdabillegető, kenderike, pinty, sármány*. Vagy a többi állatfaj neveiből: *angolna, cincér, cicza (cica), cziczkány, denevér, delfin, fátyolka, futrinka, gazella, gekkó, hangya, hörcsög, kabóca, kecsge, keszeg, lajhár, muslica, pele, pudli, rozsomák, strucc, tengerimalac, termes, tücsök, vidra, vöcsök, zörgőkígyó (csörgőkígyó) stb.*

Könyve kiadása azonban meglehetősen sokáig húzódtott, nem igazán tudni, hogy mi okból. A javított korrektúrárt Földi betekintésre és véleményezésre elküldte Sárvári Pál

(1765–1846) debreceni kollégiumi professzornak, aki dicséror szavakkal méltatta a munkát:

„Nagy meglepedésem van az egész munkában, de nem is tudom eléggé becsülni az Úrnak fáradhatatlan igyekezetét és az állatok neveiben rész szerént gazdag gyűjteményét, rész szerént magától csinált rövid jól hangzó és precis neveit, ahol nyelvünkben kész nevek is voltak” (Nagy 1975: 717). A sors attól az örömtől is megfosztotta Földit, hogy sokéves munkájának eredményét nyomtatásban is lássa, hiszen 1801 őszén, néhány hónappal a szerző halála után került ki a pozsonyi nyomdából a *Természeti história*. Földi János sokirányú munkássága – bár torzóként maradt az utókorra – a magyar tudománytörténet, művelődéstörténet értékes fejezete.

IRODALOM

- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvújítás történetében*. Nyelvtudományi Értekezések 113. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Blumenbach, Johann Friedrich 1782. *Handbuch der Naturgeschichte*. Göttingen.
- Csetri Lajos 1974. A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. In: Szauder József – Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 20–279.
- Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály 1807. *Magyar fűvész könyv: Melly a két magyar hazábam találtatható növényeknek megismerésére vezet, a Linné alkotmánya szerént*. Csáthy György kiadása, Debrecen.
- Diószegi Sámuel 1813. *Orvosi fűvész-könyv, mely a magyar fűvész-könyv praktika része. A fűvészek és nem fűvészek számokra készült, és hasznavehetővé tétellett*. Csáthy György Kiadása, Debrecen.
- Földi János 1912. *Magyar grammatika*. Közzéteszi: Gulyás Károly. MTA, Budapest. (Régi magyar könyvtár 28.)
- Földi János 1789. XXVI. Levél. *Mindenes Gyűjtemény 2/24*: 369–372.
- Földi János 1793. *Rövid kritika és rajzolat a magyar fűvész-tudományról*. A Magyar Hírmondó íróinak költségével, Bécs..
- Földi János 1801. *Természeti história A' Linné Systemája szerént. Első Tsomó. Az állatok országa*. Pozsonban, Weber Simon Péter költségével és betűivel.
- Gáti István 1792. *A természet históriája*, melyben az Ásványoknak, Plántáknak és Állatoknak három világát azoknak meg-ismertető bélyegeivel, természetekkel, hasznokkal, hazájokkal, Rendbe-szedve és a gyenge Elmékhez alkalmaztatva, mind egygyütt Magyar Nyelven bocsátja ki. Máramararossziget.
- Gyarmathy Sámuel 1794. Okoskodva tanító magyar nyelvmester. 1–2. kötet. Hochmeister Márton, Kolozsvár–Szében.
- Kádár Zoltán 1978. Földi János a magyar állattani szaknyelv megteremtője. In: *Földi János-émlékkönyv*. Debrecen, 22–37. (Források és adatok Hajdú-Bihar megye művelődéstörténetéhez 1.)
- Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenben egy Magyar Társaság*. Béts, a Magyar Hírmondó Íróinak költségével – Alberti betűivel, 1795.
- Nagy Sándor 1975. Földi János hadházi éve. (Adalékok életrajzához és hajdúkerületi orvosi működéséhez.) *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyvei* 56: 647–774.
- Raff György 1799. *Természethistória a gyermeknek*, mellyet Raff György Kristián Göttingai tanító után némely hozzáadásokkal és szükséges változtatásokkal a maga költségén magyarul kiadott és nyomtatott Fábán József. Számmer Mihály, Veszprém.
- Szily Kálmán 1912. Előszó. In: *Földi János magyar grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 3–6.
- Toldy Ferenc 1864–1865. *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig*. Emich, Pest.

Kiss László

Markusovszky Lajos és az Orvosi Hetilap szerepe a magyar orvosi szaknyelv megteremtésében

1859 őszén a Bach-abszolutizmus bilincseiből már szabadulni készülő országban sok helyütt megemlékeztek Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulójáról. Mi most egy kevésbé ismert ünnepi szövegből idézünk: „Kazinczy Ferenc példánya az írónak, a hazafinak és embernek; vezércsillaga nem csak a lángésznek, kinek ő az utat a szép és nemes felé kimutatá, de a kevésbbé képesnek is, ki szorgalma és kitartása által tartozását a nemzet és haza iránt leróni kívánja. Mi szerencsésnek tartjuk nemzetünket, hogy ily férfakkal bír, s hogy érdemöket méltányolni és emléküik iránt a legbuzgóbb kegyelet érzetével viseltetni tud.”

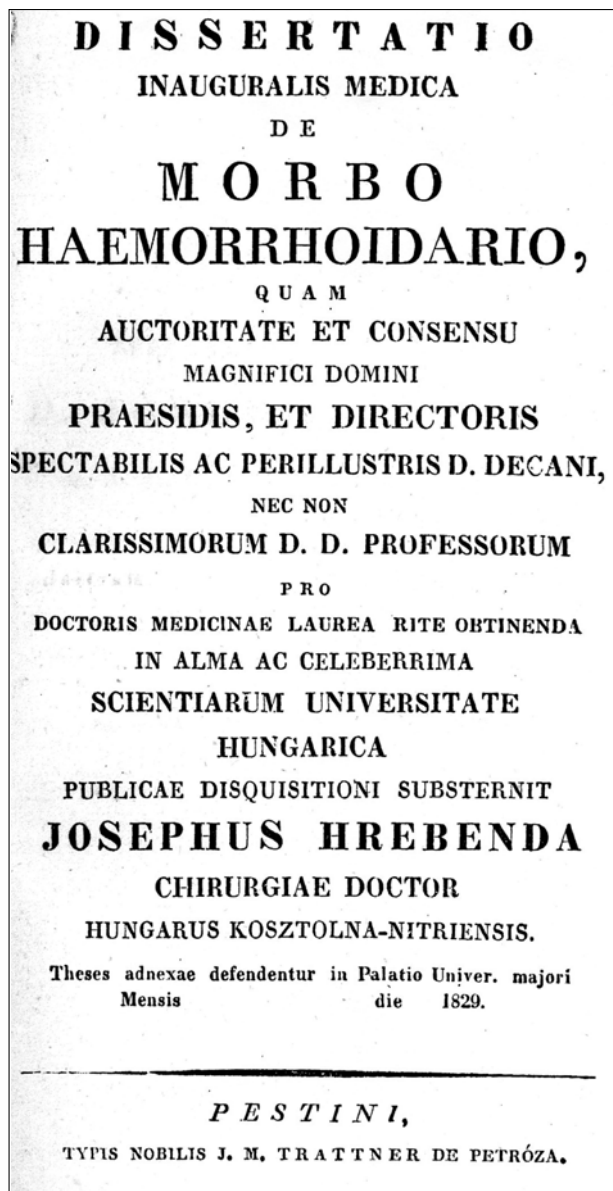
Az idézett sorok az akkor már harmadik évfolyamába lépett Orvosi Hetilap 44. számában jelentek meg „Kazinczy Ferenc évszázados emlékűnnepe” címen (715). Írójuk a lap „tulajdonosa és szerkesztője”, Markusovszky Lajos (1815–1893) orvosdoktor volt. Markusovszky valószínűleg saját magára is gondolt, amikor Kazinczyt állította példaképnek a „kevésbbé képesek” számára is. Ma, a Markusovszky-életmű ismeretében megállapíthatjuk: leróta tartozását a nemzet és haza iránt. Írásunkban e „tartozás” fontos elemével, a magyar nyelv és ezen belül a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett „törlesztésével” foglalkozunk.

Születése napján, 1815. április 25-én bizonyára senki sem merte volna megjósolni, hogy a Liptó vármegyei Csorba (ma: Štrba, Szlovákia) község evangélikus lelkészének fia egykor a magyar „nemzet és haza” jeles személyiségévé válik. Mint ahogy a nyolc évvel később, a horvát Petrovics Ivan és a Liptóval határos, Turóc megyei szlovák Hruz Mária gyermekeként napvilágot látott Alexanderről sem jósolták meg, hogy pár évtizeddel később Petőfi Sándor néven magyar költő lesz belőle (Junas 1995: 61). Nem ok nélkül említjük a Slovenský lekár (Szlovák orvos) hasábjain megjelent, Petőfire való hivatkozást. A szlovák orvostörténet-írás ugyanis amióta 1956-ban „felfedezte” Ludovít Markušovský felvidéki (szlovákiai) gyökereit (Rippa 1956: 155), ismételten nehezményezte – többek

közt az említett lapban is –, hogy a Markusovszkyról szóló dolgozatokban vagy nincs feltüntetve nemzetisége, vagy egyértelműen magyarnak tartják őt (Bokesová-Uherová 1988: 515; Švorc 1993: 16; Junas 1995: 61).

Nem kívánunk vitát nyitni e kérdésben, csupán két dologra hivatkozunk. Egyrészt valakinek a szülőhelye nem határozza meg vitathatatlanul az illető nemzetiségét is. A mai Ukrajna területén, lengyel szülőktől született Jozef Konrad Korzeniowskit ma mindenki angol írónak tartja, hiszen életművét Joseph Conrad (1857–1924) néven angol nyelven alkotta meg. Mint ahogy francia költőnek tekintjük a lengyel anyától, Rómában született Wilhelm Apollinaris de Kosztrowitzkyt is, hiszen Apollinaire (1880–1918) néven csak franciául írt. Ez még akkor is érvényes, ha a szlovák történelmi munkák antagonisztikus módon a Trianon előtti észak-magyarországi területeket „Szlovákiá”-nak nevezik (Káfer 2012: 12). Lásd a Tibenský vezette szerzői munkaközösség, Bokesová-Uherovával kapcsolatban hivatkozott munkáját: „A tudomány és technika úttörői Szlovákiában” (na Slovensku). Ritka kivételnek számít Pekařová, aki a „na Slovensku” helyett a történelmileg hiteles „na území Slovenska” (Szlovákia területén) kifejezést használja az 1850 és 1918 közötti időszak orvosi egyleteiről írott monográfiájában (Pekařová 2010).

Másrészt a XIX. század elején még nem léteztek a szó mai értelmében vett „nemzetiségek”. Az etnikum és a vallás fölötti egységet képviselő „magyarhoni hazafiság”, a hungarus patriotizmus abban a korban természetes volt (Káfer 2012: 49). Sőt a liptói, árvai, turóci szlovák nemesség többsége számára ez volt természetes még az 1840-es években is. Amikor M. M. Hodža – Ludovít Štúr és J. M. Hurban mellett a nagy szlovák nemzeti triász harmadik tagja – a Tatrin elnevezésű olvasóköribe akarta bekapcsolni az említett megyék szlovák nemeseit, azt a választ kapta, hogy ők nem szlovákok, nem magyarok, hanem hungarusok (Káfer 2012: 110). Ezt a felfogást tükrözik a felvidéki megyékből származó pesti medikusok disszertációin is gyakran feltűnő „Hungarus” meghatározások.

1. ábra Hrebenda József, a Nyitra megyei Kosztolányból származó medikus disszertációjának címlapja 1829-ből

A történelmi Magyarország északi vármegyéiben élő szlovákok nemzeti öntudata tehát csak későn, a XIX. század első felében zajló „nemzeti újjáéledés” korszakában kezd kialakulni. Csak ekkor kerül előtérbe a nyelv mint nemzetet meghatározó tényező (Nyomárkay 2013: 59). Nem róható fel tehát Markusovszkynak, hogy „hütlent” lett „nemzetéhez”. Amikor ugyanis a szlovákság nemzeti nyelve kodifikálásával a középszlovák nyelvjárásból 1843-ban a nemzetté válás útjára lépett, Markusovszky már egy évtizede egy másik nemzet, a magyarság fővárosában élt, annak nyelvét használta a mindennapi életben. 1834 és 1844 között – anyagi okokból, nevelői munka miatti megszakítással – végzett orvosi tanulmányait is magyar nyelvű disszertációval fejezi be. Az értekezés latin nyelvű címlapján

nem tünteti fel „nemzetiségét”, viszont a „Markusowszky” név „w” betűje utal anyanyelvére, a szlovák evangélikusok által használt cseh–szláv nyelvre, a „biblicčina”-ra (Käfer 2012: 60). A 30 oldalas „orvosrendőrségi” értekezését az őt nevelői álláshoz juttató országos főorvosnak, Stáhlly Ignácnak és szülőmegyéje, Liptó, főorvosának Flittner Keresztély Jánosnak ajánlotta (Dörnyei 2001: 38).

„Az orvos mint nevelő” című értekezés Markusovszky szemléletét, programját életre szólóan meghatározta: az orvos feladata a gyógyítás és tudományos búvárkodás mellett a nevelés is (Füsti Molnár 1983: 173). Értekezésében arra kéri valamennyi orvoskollégáját, hogy: „Ne alacsonyítsa tudományát tehénre, mely őt vajjal látandja el, ne pénz- és hírkereset módjává; ne nézze azt egyedül tudományos oldaláról, mellynek földadata a természet titkait kutatni, s ne is csupán szűk – úgynevezett gyakorló orvosi szempontból, mellynek egyedüli célja a jelen betegségeket, minden előre s hátratekintés nélkül secundum regulas artis [a művészet szabályai szerint K. L.] gyógyítani, hanem tanulja hivatását nemzeti s emberi jelentésében fölfogni”.

E nemzeti fölfogás részének tekinthető az értelmiségi elitnek az anyanyelv szempontjából nézve kikerülhetetlen felelőssége: az anyanyelv szaknyelveinek a fejlesztése (Kiss J. 2012: 33). Ilyen szempontból sajnálja Markusovszky a „fölvatási értekezések” (dissertatio inauguralis) kötelezettségének megszűnését. „Ezek helyébe... egy kis írásbeli vizsga megkívántatnék, nem valamely szakbani tárgyismeret, hanem tisztán a fogalmazási képesség kipuhatolása végett” – írja 1858-ban az Orvosi Hetilapban (Marikovszky 1858: 16). Hiszen a leendő megyei, községi, törvényszéki orvosnak jelentéseket, szakvéleményeket kell majd írnia, amit könnyebben tudna megtenni, ha „a fogalmazási képesség a szigorlat nem megvetendő tárgyát képezhetné” (i. h.).

S ezzel el is érkezünk a Markusovszky-életmű egyik maradandó és legbecsesebb darabjához, az 1857-től megszakítás nélkül megjelenő, immár 156. évfolyamát jegyző Orvosi Hetilaphoz. A lap szakmai színvonalát illetően a nemzeti liberalizmus eszmerendszerének kutatása ürügyén a Markusovszky-életművet is megismerő Antall Józsefet idézzük: „Az Orvosi Hetilap mindenkit megszólaltatott és minden kérdésben állást foglalt, a magyar orvostudomány világszínvonalú lapja volt” (Antall 2000: 48).

Témánk szempontjából természetesen csak azokra az „átlásfogalásokra” összpontosítunk, amelyek a magyar orvosi szaknyelv, a magyar nyelvű oktatás kérdéseit érintették. Köztudott, hogy Markusovszky 1867 és 1892 között a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az egyetemi ügyek előadója volt. Olyan miniszterek mellett, mint a „messzi jövőbe mutató eszmeiségű” (Antall 2000: 49) állambölcselelő Eötvös József (1867 és 1871 között), illetve a „közegészség, közgazdaság, közoktatás” elválaszthatatlanságát hirdető pragmatikus Trefort Ágoston (1872-től 1888-ig). Így tudománypolitikai,

beleértve a magyar orvosi szaknyelv érdekében kifejtett törekvéseit egyszere szolgálhatta a minisztériumban és az Orvosi Hetilap hasábjain.

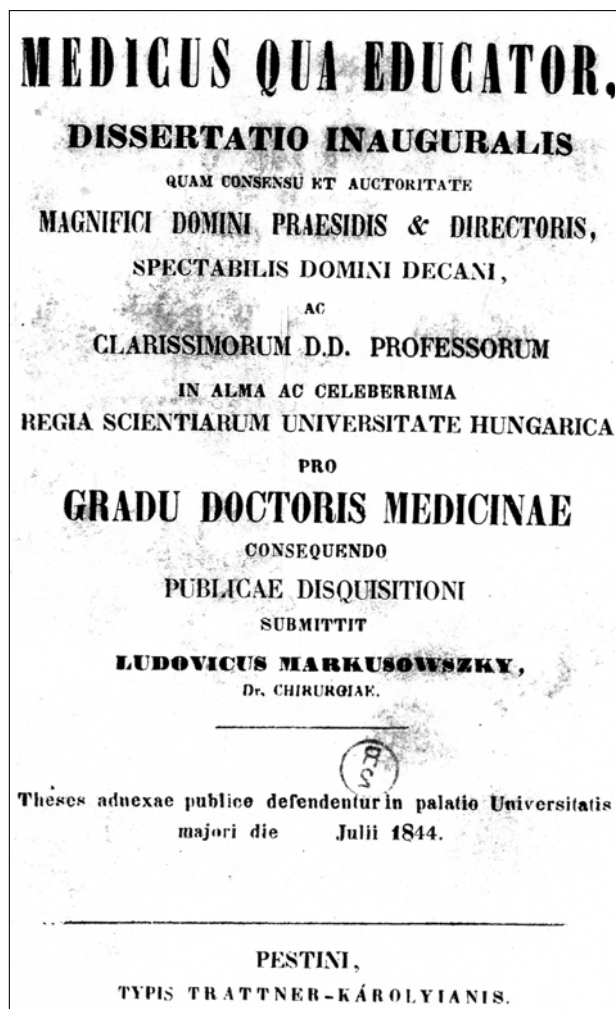
Lapjának célját ismételtelen megfogalmazta. Mi most egy 1858-as, „az orvostanuló ifjúsághoz” szóló írásából idézünk: „...terjesztieni az okszerű gyógyászat elveit és meghonosítani erőnkhez képest a szabatos korbúvárlat módszerét, hogy annak alapján önálló tevékenység fejlődhesék honi gyógyászatunk és nemzeti irodalmunk mezején...” (Marikovszky 1858: 27). Ugyanakkor a lapot nem tartja megfelelő fórumnak „nyelv és nemzetiségi harc” folytatására, hiszen az „sokkal általánosb jelentőségű és messzehatóbb, semhogy orvosi lapokban eldöntethessék” (i. h.). Egy újabb, 1859-ben „Az orvos-tanuló ifjúsághoz” intézett írásában azért is elégedett Lenhossék Józsefnek a bonctudomány tanárává való kinevezésével, mert ő „mint e hazának fia és egyetemünk tanítványa nemzeti nyelvünkön is képes azt előadni” (Marikovszky 1858: 59). Az elégedettség megértéséhez tudni kell, hogy közel tíz esztendőn keresztül Thun miniszter a megüresedett pesti tanszékeket csak német tanárokkal volt hajlandó betölteni (Győry 1936: 530). Ugyanebben az írásában állapítja meg azt is, hogy az egyetem által, a nemzet tudományos életére és szellemi mozgalmára eddig kifejtett csekély hatás egyik okának „a holt latin nyelv használatát kell tekintenünk, melyen, valamint minden idegen nyelven, ismereteket lehet ugyan megszerezni, de soha és sehol saját étellel bír, a népben gyökeredző s annak egész lelkületére, irányára és szellemére visszaható valódi művelődést előtremteni nem lehet” (i. h.).

Tisztában van azzal is, hogy „nyelvünknel fogva szaktanárokat külföldről nem egy könnyen szerezhetünk”, ezért „a tanár hivatása egyetemünknel nagyobb mint másutt” – figyelmezteti az Orvosi Hetilap olvasóit 1867-ben „Az egyetemi tanárok mai feladata” című írásában (Marikovszky 1867: 95). „A pesti egyetem orvosi kara fennállásának századik évfordulóján”, 1871-ben büszkén állapítja meg, hogy a magyar orvosi szaknyelv úttörői „az orvosi kar kebeléből emelkedtek ki, nevezetesen Rác és Bugáth (!) tanárok... majd a függetlenségi harczunk után bekövetkező válságos időkben... Balassa” (Marikovszky 1867: 120). S meggyőződését fejezi ki, hogy „az orvosi kar tagjai a jelenben és a jövőben egyaránt ... [fogják] fejleszteni bár mindinkább erősülő, de még mindig zsenge irodalmunkat” (i. h.).

Ezen „zsenge” irodalom erősödéséhez járult hozzá az 1862-ben, Markusovszky kezdeményezéséből kiadott „Orvos-gyógyászati műszó-gyűjtemény”. Ez kollektív munka volt – „gyűjtötte és kiadta az Orvosi Hetilap szerkesztősége” – olyan kiváló munkatársakkal, mint például Lengyel Endre (1821–1902), a sárospataki református főiskola orvosa és természettanára. Lengyel a kórtani és belgyógyászati részt állította össze (Pallas Nagy Lexikona 18, 149). A gyűjtemény megjelenetése válasz lehetett a Nékám Sándor és Poór Imre által egy évvel korábban, a Gyógyászat mellékleteként kiadott „A szükségesb

orvosi műszavak deák-német-magyar zsebszótára” című publikációra. Mindkét szótár viszont hozzájárulhatott egy másik, a magyar nyelv szempontjából fontos vállalkozás sikeréhez. E vállalkozás indulása körül ismét csak Markusovszky bábáskodott a legtöbbit. 1860 nyarán 141 orvostanhallgató arra kérte a lap szerkesztőségét, hogy segítsen a magyar nyelvű orvosi szakirodalom hiányának mérséklésében. Elsősorban Markusovszky fáradozásának köszönhetően – a londoni New Sydenham Society mintájára – 1864-ben megalakul a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társaság. Elnöke Balassa János sebészprofesszor lett, majd a későbbi években maga Markusovszky is betöltötte ezt a funkciót (Nékám 1928: 84).

Természetesen maga az Orvosi Hetilap sem csak az idézett állásfoglalásokkal járult hozzá a magyar orvosi szaknyelv térhódításához, hanem főleg azzal, hogy folyamatosan fórumot biztosított a magyar nyelvű közleményeknek. S bár 1861-től a Gyógyászatban vetélytársa támad, majd az 1880-as évektől már a szakosodott orvosi lapok is komoly konkurenciát jelentenek, az Orvosi Hetilap máig megmaradt a magyar nyelvű orvosi szakirodalom, publicisztika vezérhajójának.

2. ábra Markusovszky értekezésének címlapja

Az Akadémia, az egyetem, a magyar nyelvű orvosi szakkönyvek mellett a XIX. században a Markusovszky szerkesztette Orvosi Hetilap is jelentős szerepet játszott a magyar orvosi nyelv elterjesztésében (Kiss J. 2013: 126).

S ha eltekintünk a jeles évforduló kiváltotta pátosztól, lényegében egyetérthetünk Markusovszky utódjával, Fehér János főszerkesztővel, aki a lap alapításának 150. évfordulóján kijelentette: „1857-ben... Markusovszky... forradalmi tettet hajtott végre. A hazai szakirodalomban a korábbi latin, ill. német nyelv helyett a magyar nyelvet honosította meg...” (Fehér 2007: 7).

Nemzetiségi hovatartozása ügyében pedig fogadjuk el a hasonló kezdetekkel rendelkező, szintén szlovák evangélikus lelkész fiaként született Petianból Petényire váltó híres ornitológusunk esetét elemző irodalomtörténész véleményét. Mind Petényi, mind Markusovszky olyan átmeneti típust képvisel – szlovák származású magyar ornitológus, orvos –, amely típus a két nemzet közti kulturális közvetítés biztosítója (Sziklay 1974: 136–136).

IRODALOM

Antall József 2000. Markusovszky Lajos (1815–1893). In: Kapronczay Károly – Vizi E. Szilveszter (szerk.): *Híres magyar orvosok*. Galenus, Budapest.

Bokesová-Uherová, Mária 1988. Ludovít Markušovský (1815–1893). In: Tibenský, Ján (ed.): *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*. Vol. II. Obzor (Bratislava), 512–515.

Dörnyei Sándor 2001. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. Második kötet. Borda Antikvárium, Budapest.

Fehér János 2007. Bevezető. In: Fehér János (főszerk.): *Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára*. Markusovszky Lajos Alapítvány, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, 7–9.

Füsti Molnár Sándor 1983. *Egészségünk útja. A hazai egészségkultúrális alakulása a XVIII. század végétől a kiegyezésig*. Medicina, Budapest.

György Tibor 1936. *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.

Junas, Ján 1995. Ludovít Markušovský. *Slovenský lekár* 5–6: 61–62.

Káfer István 2012. *Magyar szlovákságismeret*. Szent István Társulat. Az apostoli szentszék könyvkiadója, Budapest.

Kiss Jenő 2012. *A magyar nyelv és nyelvközösség*. Akadémia Kiadó (Szent György könyvek), Budapest.

Kiss Jenő 2013. A magyar orvosi nyelv a XIX. században. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 125–127.

Marikovszky György 1905. *Markusovszky Lajos válogatott munkái*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest.

Nékám Lajos 1928. Elnöki megnyitó a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat újjáalakuló közgyűlésére. *Orvosi Hetilap* 3: 83–84.

Nyomárkay István 2013. *Szláv szomszédaink*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pekařová, Katarína 2010. *Prírodovedná a lekárske spolky na území Slovenska (1850–1918) so zvláštnym zreteľom na zdravotnícko-medicínsku tematiku a biologické vedy v ich publikačných aktivitách*. Univerzitná knižnica v Bratislave.

Rippa, B. K. 1956. *K histórii medicíny na Slovensku*. Vydavateľstvo SAV.

Švorc, Peter 1993. Lékár, objaviteľ a humanista MUDr. Ludovít Markušovský. In: *MUDr. Ludovít Markušovský a jeho doba*. Zborník, Prešov-Bratislava-Wien, 13–27.

Sziklay László 1974. Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten. In: *Szomszédainkról. A kelet-európai irodalom kérdései*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 118–149.

...a beszélő vagy író éppen a puffogó idegen szavakkal, ezeknek hiú csillogásával s a nyomukban támadó sejtelmes köddel igyekszik leplezni közölnivalójának gyarlóságát. ...sokszor kárára van a pontosságának, fogalmi árnyalás finomságának, s homályt, félreértést okozhat.

Tiszamarti Antal – Vámosy Zoltán:

Orvosi nyelvünk helyes magyarsága. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Rényi Károly, Budapest, 1943

A szakkifejezések fontos részét képezik a nemzeti nyelvnek. A biológia és az orvostudomány folyamatos fejlődése, a kutatás és a technika haladása szükségessé teszi, hogy szaknyelveinkben is megtaláljuk a legszebb, legkifejezőbb magyar / magyaros megnevezéseket. [...] egy-egy szép magyar nyelvű szakközlemény, a nyelvújítás tudatos igénye nélkül is, hozzájárul nyelvi értékeinkhez.

Pásztor Emil :

Egy világhírű anatómus értekezése a koponyáról, az 1870-es évekből, szép magyar nyelven .
MONy 2005/5: 30–33

Magyar László András

Ádámcsutka

Az ádámcsutka, hivatalos nevén *prominentia laryngea* nevének története talán a medicina legfordulatosabb és legérdekesebb szótörténete (pedig jócskán akadnak vetélytársai). Alább röviden megkísérlem összefoglalni.

Az ókori orvosi szerzők ennek a sajátos porcdarabnak nem adtak külön nevet. A klasszikus latinban leginkább *frumennek* nevezték, már ha egyáltalán megkülönböztették a gégtől. A latin szó leginkább a *frumentum* 'gabona' vagy a *fructus* 'gyümölcs', 'termés' szóval áll kapcsolatban, ami arra utal, hogy már a latinok valami sajátos gyümölcsszerű kinövésnek látták az ádámcsutkát. Történetünk azonban sokkal később, csak a IX–X. században kezdődött. Ekkoriban ugyanis görög szakmunkák fordításai eredményeképpen lassan létrejött az arab orvosi nyelv.

'Ali ibn al-'Abbasz al-Madzsúsi, a X. század második felében élt, arabul író perzsa orvostudós, akit Európában Haly Abbasként ismertek, *Kitáb Kámil asz-szináa at-tibbija* (Az orvoslás teljes könyve), más néven *Kitáb al-Malakij* (Királyi könyv) című enciklopédikus munkájában az emberi test anatómiájáról is részletesen írt. Ali, keleti ember lévén vonzódott a metaforákhoz, szívesen nevezte a test különféle kerekded dudorait, például a térdkalácsot vagy a combnyakat metaforikusan 'gyümölcs'-nek. Így a gége kidudorodását is *tafuah adam*-nak, vagyis 'férfigyümölcs'-nek, valójában 'férfidudor'-nak titulálta. *Adam* ugyanis a klasszikus arabban 'férfi'-t is jelentett.

A XII–XIII. században Hispániában számos arab orvosi munkát fordítottak előbb héberre vagy katalánra, aztán latinra. Haly Abbast először héberre fordították. A héber átültető az arab kifejezést, amely a férfi dudorát vagy gyümölcsét jelentette *tafuah sel adam*-nak, azaz a 'férfi dudorá'-nak fordította, és ezzel nem volt nehéz dolga, hiszen a héber és az arab kifejezés formailag és tartalmilag egyaránt szinte teljesen azonos. (A mai héberben egyébként az ádámcsutka neve nem ez, hanem *gargarat*.)

Az arab eredetiből azonban közvetlen latin fordítások is készültek. Először 1090 körül az arab tudomány legjelentősebb tolmácsolója, Constantinus Africanus részleteiben fordította

latinra Ali művét *Liber Pantegni* néven, majd teljes egészében Stephanus Antiochiensis *Liber regalis* címen, 1127-ben. Mindkét mű az európai orvospérezés alaptankönyve lett.

A latin fordítók azonban nem voltak tisztában azzal, hogy az *adam* szó – héberül és arabul egyaránt – nemcsak 'Ádám'-ot, hanem 'férfi'-t is jelent, a *tafuah* pedig nemcsak gyümölcs vagy alma, hanem dudor is lehet, így a kifejezést szó szerint *Ádám almájának* vagy *gyümölcsének* (*malum Adami* vagy *pomum Adami*) fordították. Ez a szó szerint értett elnevezés terjedt el azután az európai köznyelvekben is. E tévedés nyomát őrzi az angol *Adam's apple*, a francia *pomme d'Adam*, az orosz *adamovo jabloko*, a lengyel *jabłko Adama*, a portugál *pomo-de-Adão* vagy *maçã-de-Adão*, a török *adem elmasi*, az olasz *pomo d'Adamo* vagy épp a finn *Aataminomena* (azaz *Aatamin* + *omena*, 'Ádám almája'). Akad azonban néhány nyelv, amelyben a szó módosult, vagy több változata is ismert. Közéjük tartozik a német, amely az *Adamsapfel* forma mellett a *Schildknorpel* kifejezést is ismeri (l. Blancard 1788), a spanyol, ahol a *manzana de Adán* (Ádám almája) mellett a *nuez de Adán*, illetve a *bocado de Adán*, vagyis 'Ádám diója' és 'Ádám falatja' is él, vagy éppenséggel a magyar, amelyben az almából csak a csutka maradt.

Hogy miért? A TESz. szerint azért, mert „[a]z olykor erősen kiálló, szögletes pajzsporcra a magyar népi szemlélet szerint találhatóbb lehetett az ádámcsutka kifejezés, mint a gömbölyű, sima felületű alma képét idéző *ádám almája*. Erre mutatnak az *ádámtorzs*, *ádám torzsája*, *ádámcsont*, *ádámcsomó*, *ádámcsoma*, *ádámgöcs*, *ádámkocsány* stb. változatok is.” Az *ádámcsutka* szó első írott előfordulása egyébként igen késői, csak 1799-ből datálható. *Ádám almája* formában azonban már az 1582-es kiadású Calepinus-szótárban is előfordul. Dankovszky 1835-ös magyar etimológiai szótárában is még *Ádám almája* szerepel, az *Ádám-csutka* ismeretlen, Bugát 1833-as Orvosi szókönyvéből és Poor Imre 1863-as Orvosi zsebszótárából pedig teljesen hiányzik az ádámcsutka, vagyis a hazai szaknyelv soha nem fogadta el ezt a névváltozatot, mindig afféle köznyelvi forma maradt.

A kifejezés elterjedését a középkori, keresztény Európában a bibliai hagyomány is elősegítette. Abban a korban mindenki

jól ismerte a bűnbeesés történetét (Gen. 3,6–13), amelynek során Ádám eszik a tiltott gyümölcsből, ám egykettőre megbűnhődik érte. Noha sem a történetben, sem az úgynevezett exegétikai, vagyis bibliamagyarázó irodalomban ilyesfajta bal-esetről nincs szó, könnyen elképzelhető volt, hogy a kertben járkáló Isten váratlanul toppant Ádám elé, akinek nem volt ideje lenyelni a gyümölcsöt, amelyet Évától kapott, hanem a falat a réműlettől megakadt a torkán. (Ezek szerint egyébként nem egész gyümölcsről, hanem csak falatról van szó!) A középkori hiedelem szerint tehát, amelyről egyébként nem tudható, hogy a kifejezés hatására vagy már annak megszületése előtt keletkezett, kiálló ádámcsutkájával a tiltott gyümölcssevés bélyegét viseli máig Ádám valamennyi hímnemű leszármazottja. Megjegyzem, szegény nőknek sokkal kellemetlenebb büntetés jutott. A bibliai hagyomány fontos szerepére utal az a tény is, hogy a nem keresztény vagy moszlim népek nyelvében, akik nem ismerik Ádám történetét, ádámcsutkaszerű névváltozat nem él.

Az előbb gyümölcssevésről volt szó, nem almaevésről, hiszen a Tévedések vígjátékában a következő felvonás arról szól, hogyan lett a gyümölcsből alma. A Biblia eredeti héber szövegében ugyanis a bűnbeesés történetében a פרי (pri) 'gyümölcs' szó szerepel. Ebből a semleges gyümölcsből körülbelül – már amennyire azt az ábrázolásokból sejtethetjük – az V. században lett alma, de csak nyugaton.

A dolognak egyszerű a magyarázata: a Biblia eredetileg héber és görög szövegét ekkoriban a Jeromos-féle latin, úgynevezett Vulgata-fordításban olvasták, már akik tudtak olvasni. Márpedig latinul az alma és a 'gonosz' vagy 'rossz' egyaránt *malum*. A tiltott fa a jó és a rossz, a „boni et mali” tudásának fája volt, vagyis egyben az alma fája is (Gen. 3,6). A tiltott gyümölcs tehát lassanként végleg azonosult az almával, ennek eredményeképpen a bibliai tárgyú festészet mindmáig almával vagy almafával ábrázolja Ádámot és Évát. A tiltott gyümölcs falatja vagy csutkája pedig ezzel párhuzamosan almacsutkává lényegült. Ezt a képzetet erősítette a görög–római mitológiához is, amelyben az alma (például Héraklész vagy épp Parisz történetében) mindig is baljós és veszedelmes szerepet játszott.

Érdekességként hadd jegyezzem meg, hogy a görög *mélon* 'alma' név az ógörögben valójában nemcsak almát, hanem mindenféle külföldi, különleges gyümölcsöt is jelölt. Nem véletlen, hogy a *melon*, *melone* ma általában dinnyefajtákat jelent a nyugati nyelvekben. A *mélon* egyébként az ókori görög orvosi nyelvben is jelenthetett – igaz csak kifejezetten puha – duzzanatokat, egyebek közt a női kebleket is jelölték ezzel a szóval.

Kalandos szótörténetünk azonban ezzel még mindig nem ért véget. A reneszánsz – XV–XVI. századi – tudósok egyik fő célja az volt, hogy az ókori tudást mozaikokból újra összerakják, és valamiképpen újjászüljék. Ennek a törekvésnek természetesen része volt az ókori orvosi terminológia helyreállítása is. Így hát súlyos gondot jelentettek számukra az úgynevezett bar-

barizmusok, vagyis a középlatin eredetű szavak is. Ezeknek ugyanis egyáltalán nem volt olyan ókori görög vagy latin megfelelőjük, amelyet helyre lehetett volna állítani. Ilyen volt például az *extremitas*, a *conjunctiva*, a *dura mater*, a *pomum adami*, a *scala vestibuli* és a többi (amelyek nagy része egyébként szintén az arab szöveg téves latin fordítása miatt született egykor).

A középkori fordítókat és az arab közvetítőket felülbíráló és általában túlzott dühvel kritizáló reneszánsz orvosok hamar rájöttek, hogy a kiálló férfiporc is joggal és csak többfajta tévedés után viselheti az *ádámcsutka* nevet. A XVI. század legnagyobb anatómusa, Vesalius a „pomum Adami” kifejezést egyenest barbarizmusnak nevezte, és korszakalkotó Fabricájában nem is említette. A kimeredő porcot csak *Elatiores scutiformis cartilaginis processus*nak, 'a pajsza alakú porc erősen kiemelkedő dudorainak' nevezte. Ám, mivel ennek a különös testrésznek nem volt ókori görög vagy latin elnevezése, a *pomum Adami* vagy *malum Adami* nevet a reneszánsz orvosok kénytelen-kelletlen megtartották. Lieutaud, Winslow vagy épp Albrecht von Haller ugyan a következő évszázadokban többféle névváltozatot is ajánlott (*nodus gutturus*, *prominentia laryngea*), ám sikertelenül.

Az orvosok egészen addig használták a *pomum Adami* kifejezést, amíg a Wilhelm His által szerkesztett és Lipcsében kiadott, úgynevezett *Bázei Nomina Anatomica* (BNA) 1895-ben végleg nem törölte a hivatalos terminusok sorából. Az ádámcsutka új, hivatalos neve a Haller által egykor javasolt *prominentia laryngea* ('gégedudorok') lett. Így lett tehát, mindannyiunk meglegedésére, a dudorból ismét dudor.

Hadd hívjuk föl végül arra is a figyelmet, hogy szavunk történetéhez a helyes utat elsőként nem a Wikipédia által emlegetett Alexander Gottfried Friedrich Gode-von-Aesch (1906–1970), hanem nála sokkal korábban, még 1880-ban, a kismartoni születésű Joseph Hyrtl (1810–1894) mutatta meg.

IRODALOM

- Bächtld-Stäubli, Hanns (Hrsg.) 1987. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Berlin–New York, Walter de Gruyter, Bd. I. 167.
- Blancard, Stephan 1788. *Arzneiwissenschaftliches Wörterbuch*. Wien, Wucherer, Tom. II. 246.
- Brewer, Ebenezer Cobham 1898. *Dictionary of Phrase and Fable*. London, Cassel and Co., 11. (<https://archive.org/details/brewersdictionary000544mbp>)
- Büky Béla 1967. A Calepinus-szótár magyar orvosi szavai I. Anatómiai szavak. *Az Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 41: 41–42.
- Dankovszky, Georg 1835. *Kritisch-etymologisches Wörterbuch der magyarischen Sprache*. Pressburg, Belnay.
- Haubrich, William S. 2003. *Medical Meanings: A Glossary of Word Origins*. New York, ACP Press.
- His, Wilhelm 1895. *Anatomische Nomenclatur. Nomina anatomica*. Leipzig, Veit.
- Hufeland, Christoph Wilhelm 1798–1799. *Az ember' élete meghosszabbításának mestersége. Magyarra fordított... néhol pedig meg-bővített Kováts Mihály által*. Pesten, Trattner, II.

Hyrthl, Joseph 1880. *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik.* Wien, Braumüller.

Karenberg, Axel 2006. *Amor, Äskulap & Co: Klassische Mythologie in der Sprache der modernen Medizin.* Stuttgart, Schattauer.

Taylor, Robert B. 2008. *White Coat Tales: Medicine's Heroes, Heritage and Misadventures.* Berlin–New York, Springer.

TESZ = *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 1967. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Thompson, Stith 1955. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Example, Fabliaux, Jest-books and Local Legends.* Vol. I. Kopenhagen, Rosenkilde, A/1319.

Vesalius, Andreas 1543. *Humani corporis fabrica.* Basileae, Oporinus.

http://en.wikipedia.org/wiki/Adam%27s_apple.

<http://de.wikipedia.org/wiki/Adamsapfel>.

Balogh Lajos

MOTTÓKERESŐ

Aki keres, talál – még ha olykor egyebet is, mit kutatott. Ezúttal a legismertebb világhálós tudóstár „nemzeti mottók” oldalát. Beleolvasva szinte kínálja magát az alábbiak befejező gondolata – de lássuk sorjában. Vajon mennyire közismert, hogy a zászlóhoz hasonlóan a nemzetek jelképei közé tartoznak a jelmondatok is? Mert sok országra szóló világszám lehet bepillantani e mottók majd olyan számú világába, ahány ország van a Földön. Szedjük hát belőlük egy csokrot, kerülve minden hozzáfűzést, úgymint magukért beszélnek.

Andorra: Egységben erősebb az erény. Belize: Oltalomban virágzom. Brunei, a béke hona. Isten segítségével, az emberek szeretete, Dánia ereje. Dél-Korea: Jóakarattal az emberiségnek. Európai Unió: Egység a sokféleségben. Jó Finnország. Fülöp-szigetek: Istenért, a népért, a természetért és a hazáért. India: Csak az igazság győzedelmeskedik. Írország mindörökké. Izrael: Ha akarjátok, nem álom. Izland: A nemzet a törvényen épül. Kamerun: Béke, munka, haza. Kanada: Tengertől tengerig. Kenya: Dolgozzunk együtt. Kiribati: Egészség, béke és jólét. Libéria: A szabadság szeretete hozott ide bennünk. Litvánia: Virágozzék az egység. Luxemburg: Azok akarunk maradni, amik vagyunk. Marokkó: Isten, haza, király. Mexikó: Mások jogainak tisztelete a szabadság. Nepál: Az anyaföld többet ér, mint a mennyek királysága. Nicaragua: A világ javáért. Saint Lucia: A föld, a nép, a fény. Salomon-szigetek: Vezetni annyi, mint szolgálni. Svédországért, haladva a korrallal. Előre, Szingapúr. Suriname: Igazságosság, jámborság, hűség. Szváziföld: Mi vagyunk az erődítmény. Törökország: Béke itthon, béke a világban. Tuvalu a Mindenhatóért. Uganda: Istenért és a hazámért. USA (kettő is van): A sokból egy; és: Istenben bízunk. Vietnam: Függetlenség, szabadság és boldogság.

A szabad enciklopédia szerint Magyarországnak nincs jelmondata. Ej de igen nagy kár, pedig ez maga lehetne a – legszorosabb értelemben vett – nemzeti minimum. Jó volna megkeresnünk, hogy egymásra találjunk.

Mészáros Ágnes

Az egészségbiztosítás pénzügyi tevékenységét kifejező szakszókincs eredete

II. rész. A járulékok és a pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszókincs kialakulása

A PÉNZBENI JUTTATÁSOK ÖSSZEGÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSÁT KIFEJEZŐ SZAKSZAVAK KIALAKULÁSA 1891-től kezdődően a pénzbeni juttatások megállapításához a tagokat jövedelmük alapján napibérosztályokba sorolták. A napibérosztály-rendszer 1947-ben (10700/1947. Korm.r.) megszűnt, előtte azonban több mint ötven éven keresztül a tagok járulékait a *napi bér/napibér* alapján határozták meg. A minőségjelzős szó szerkezet szóösszetétel-változata is jelen van a jogszabályban, amely megkülönböztet átlagos közönséges napibért (= átlagos közönséges bérösszeg) és *valósággal élvezett napibért* (= *tényleg élvezett bérösszeg*). Ebben a tör-

vényben a jogszabályi megfogalmazás még kedvezett a rokon értelmű szavak kialakulásának: a *napibér* és a *bérösszeg* szakszavak is ugyanazt a fogalmat jelölik. A *fizetés*, a *kereset* és a *bér* szavak egyaránt előfordulnak a jövedelem kifejezésére.

Az 1907-es jogszabály alapján a *napibér* és a *bérösszeg* szakszavak összeolvadásából keletkezett a *napibérösszeg* birtokos jelzős összetett szó, majd az átlagos *napibérösszeg*, az *átlagos napibér-osztályok* (helyesen *napibérosztály*) szó szerkezetek tovább bővítették a szakszókincset. 1927-től a járulékok fizetése és a segélyezés a *tényleges javadalmazás*

1. táblázat. A pénzbeni juttatások összegének megállapítását kifejező szakszavak szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>kereset</i>	1372	á. h. elem	TESz.
<i>bér</i>	1416	á. h. elem	TESz.
<i>jövedelem</i>	1474	á. h. elem	TESz.
<i>fizetés</i>	1495	á. h. elem	TESz.
<i>javadalmazás</i>	1871	á. h. elem	1871. évi LXV. tv.
<i>napibér</i> ■ <i>napi bér</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
átlagos közönséges napibér = átlagos közönséges bérösszeg	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
<i>valósággal élvezett napibér</i> = <i>tényleg élvezett bérösszeg</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
<i>napibérösszeg</i> ■ átlagos <i>napibérösszeg</i> ■ átlagos napibérosztályok	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>tényleges javadalmazás</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>napibérosztályba (be)sorozás</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>kereset napi átlaga</i> ■ <i>napi átlagkereset</i> ■ <i>teljes kereset</i>	1975	á. h. elem	1975. évi II. tv.
<i>minimálbér</i>	1991	új	1991. évi II. tv.
<i>tényleges jövedelem</i>	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
<i>naptári napi átlagkereset</i> ■ <i>naptári napi összeg/átlag</i> ■ <i>naptári napi jövedelem</i>	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
<i>180 naptári napi jövedelem napi átlaga</i>	1997	új, de már kikerült a használatból	1997. évi LXXXIII. tv.
<i>mindenkori minimálbér</i>	1997	új	1997. évi LXXXIII. tv.
<i>naptári napi alap</i>	2014	új	hatályos Ebtv.

Rövidítés: á. h. elem = általános használatú elem.
Szürke szövegkiemelés: az adatközlő szótárt jelöli.

vagy a *napibérosztályok* alapján történik. A *tényleges javadalmazás* előzménye a *tényleg élvezett bérösszeg* szó szerkezet. A tevékenységi kör bővülése további szakkifejezéseket hozott létre: a *tényleges javadalmazás napi átlagának megállapítása*, a *napibérosztályok rendszerének alkalmazása*, *napibérosztályba (be)sorozás*.

A *tényleg élvezett bérösszeg* (1891) szakkifejezés következménye a régies *tényleges javadalmazás* minőségjelzős szó szerkezet (1927), amelyből kialakult a mai szakszókincs részét képező *tényleges jövedelem* (1997) szakkifejezés. A *bér* (1416), a *fizetés* (1495) és a *jövedelem* (1474) szavaink már a XV. században kialakultak (TESz.). A *kereset* szó még régebbi, már 1372-ben létezett (TESz.). A *javadalmazás* azonban XIX. századi születésű, a *javadalmaz* ige eredete 1843-ig vezet vissza (TESz.), a *javadalmazás* főnév megtalálható az 1871. évi LXV. törvény szövegében.

A szocialista rendszerben a napibérosztályok rendszerének alkalmazása megszűnt, a *napibér* szakszóból származó szakkifejezések elavultak. 1975-ben a *kereset napi átlag/napi átlagkereset* alapján számolták ki a táppénz összegét. A *teljes kereset*, a *napi átlagkereset legnagyobb/teljes összege* szó szerkezetek is a témakör szókincséhez tartoznak. A *kereset* szó az 1891-es szakmai nyelvhasználat szókincsében is felfedezhető.

Az 1997-es egészségbiztosítási törvény a pénzügyi ellátások összegének kiszámítását a juttatás típusától függően a *minimálbér*, *mindenkori minimálbér*, a *jövedelem*, *tényleges jövedelem*, *naptári napi jövedelem*, a *jövedelem naptári napi átlaga*, a *segély naptári napi összege*, *napi* vagy *naptári napi átlagkereset* szakkifejezések használatával fejezték ki. A rendszerváltás után keletkezett szakkifejezések jelzik, hogy a segélyek kiszámításához szükséges szókincs észrevehetően bonyolódott – különösen a nyelvtörő mondókához hasonló *180 naptári napi jövedelem napi átlaga* szó szerkezetes szakkifejezés esetében – a *naptári napi* minőségjelzős szó szerkezeti tagok hozzátoldásával. Ezeket a terjengős, több szóból álló szó szerkezeteket azonban a törvény hatályos (2015-ös) változatában már nem találjuk meg, csak az egyszerűbb *naptári napi alap/összeg/jövedelem* szakkifejezéseket a táppénz és a gyermekgondozási/csecsemőgondozási díj kiszámításánál.

A *minimálbér* jelzős szóösszetétel első jogszabályi megjelenése 1991. A *minimális* szó (Zaicz 1880) német közvetítéssel került a magyar nyelvbe, a *minimál* előtag a *minimális* szóból szócsonkítással keletkezett.

A JÁRULÉK SZÓ SZÓCSALÁDJA A *járulék* szó eredete egészen 1828-ig nyúlik vissza (TESz.). A *járulék* szó mai értelmezésben 'jövedelem utáni kötelezően fizetendő hozzájárulás'-t jelent egyes egészségügyi ellátások fedezéséhez az egészségbiztosításban (ÉKSz²). Az egészségbiztosítási szakszókincs egyik alapfogalmaként népes szócsaládot alkotott, amelynek kialakulását figyelemmel kísérhetjük az alábbiakban.

A JÁRULÉKKULCS BIRTOKOS JELZŐS SZÓÖSSZETÉTEL KIALAKULÁSA Az 1891-es jogszabály a hiányzó szakszót körülírással helyettesítette: a *járulék nagysága, mérve, százalékka*. A *kulcs* szó 19 évvel korábban, az 1872-es ipartörvényben már ebben az értelemben bekerült a szókincsbe, és később az 1984-es ipartörvényben is szerepel, ahogy erről a *tagok járulékeinak kulcsa* szó szerkezet tanúskodik, 1927-ig azonban többé nem fordult elő a jogszabályok szövegében. 1907-ben megjelent a szóösszetétellel rövidült *járulékszázalék* szakszó, amely talán a legszemléletesebben fejezi ki a szakkifejezés jelentését, mégsem rögzült a szakszókincsben, és 1927-ben további próbálkozások bukkannak elő: a *járulék számítási módja, mértéke, kulcsa*. Az 1927-es törvény hatálybalépéséről szóló rendeletben (5391/1927. Eln. N. M.) már ott van a *járulékkulcs* szóösszetétel, amely a továbbiakban változatlan formában fennmaradt szókincsünk általánosan használt elemeként, a rendszerváltást követően azonban a jogszabályi szakszókincsben nem szerepel többé a *járulékkulcs*. Helyette a *járulékmérték* szóösszetétel jelent meg (1992), amelynek előzménye már 1927-ben kialakult, majd a szakkifejezés redundáns (= új információt nem tartalmazó, felesleges) szó szerkezetté terebélyesedik: *járulékmérték szerinti százalék* (1992).

A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI JÁRULÉK, EGÉSZSÉGBIZTOSÍTÁSI JÁRULÉK, NYUGDÍJBIZTOSÍTÁSI JÁRULÉK ÉS A BALESETI JÁRULÉK SZAKKIFEJEZÉSEK KIALAKULÁSA Az *egészségbiztosítás* és a *társadalombiztosítás* szakszavaink kialakulásával párhuzamosan keletkeztek a járuléktípusokat kifejező szakkifejezések is. 1891-ben a tagok *betegségélyezési járulék*

2. táblázat. A *járulékkulcs* szakszó kialakulásának szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>járulék</i>	1828	á.h. elem	TESz.
<i>a tagok járulékeinak kulcsa</i>	1872	régi	1872. évi VIII. tc. (ipartörvény)
<i>a járulék nagysága, mérve, százalékka</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
<i>járulékszázalék</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>a járulék számítási módja, a járulék mértéke/kulcsa</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>járulékkulcs</i>	1927	á. h. elem	5391/1927. Eln. N. M.
<i>a járulék mértéke</i>	1992	új (régiből)	1992. évi IX. tv.
<i>járulékmérték, járulékmérték szerinti százalék</i>	1992	új	1992. évi X. tv.

fizetésével jutottak segélyezéshez. Az 1907-es szakmai nyelvhasználat magyarázó, a megértést segítő szó szerkezetekkel is kifejezi az egyre ismertebbé váló fogalmat: *betegség esetére való biztosításra fizetendő járulékok = betegség esetére való biztosításnál a biztosított tagok járuléka = betegségélyezési járulék*. A balesetbiztosítás szabályozása létrehozta a *balesetbiztosítási tagsági járulék* szakkifejezést, amelynek egyszerű-

sődött következménye a *baleseti járuléknak* (1997). Az 1927-es jogszabály háromféle járuléktípust különböztet meg: *betegségi biztosítási járuléknak*, *baleseti biztosítási járuléknak* (és rövidült változata a *balesetbiztosítási járuléknak*), *nyugdíjjáruléknak*, amelyből az első két szó szerkezet elavult. A kötelező nyugdíjbiztosítás első legfontosabb törvényét 1928-ban alkották meg, amely a *járuléknak* szó szócsaládját számos taggal bővítette. A jogszabály a *társadalombiztosítási járulékok* közé sorolja a *betegségi, öregségi és rokkantsági biztosítási járulékokat*. Az öregségi biztosítási járuléknak szó szerkezet megjelenésével kialakult a *nyugdíjjáruléknak* szóösszetétel szinonimája. 1996-tól szerepel a jogszabályokban a *nyugdíjbiztosítási járuléknak* minőségjelzős szó szerkezet is, ám a *nyugdíjjáruléknak* szakkifejezés is hivatalos változat maradt. 1975-ben csak kétféle járuléktípust nevez meg a törvény, amely alapján a munkáltatók *társadalombiztosítási járulékokat*, a munkavállalók *nyugdíjjárulékokat* fizettek.

A rendszerváltás után természetesen megjelent az *egészségbiztosítási járuléknak* szakkifejezés, valamint fajtái: a *pénzbeli és a természetbeni egészségbiztosítási járuléknak*. A *társadalombiztosítási járuléknak* (1928) továbbra is általános használatú elem maradt. A mai szakszókincs kialakulásában az új fogalmak

3. táblázat. A *társadalombiztosítási járuléknak*, *egészségbiztosítási járuléknak*, *nyugdíjbiztosítási járuléknak* és a *baleseti járuléknak* szakkifejezések kialakulásának szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>járuléknak</i>	1828	á. h. elem	TESz.
<i>betegségylezési járuléknak</i>	1891	régi	1891. évi XIV. tc.
<i>betegség esetére való biztosításra fizetendő járulékok</i> = <i>betegség esetére való biztosításnál a biztosított tagok járuléka</i> = <i>betegségylezési járuléknak</i> , <i>biztosítási járuléknak</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>betegségi biztosítási járuléknak</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>társadalombiztosítási járuléknak</i>	1928	á. h. elem	1928. évi XL. tc.
<i>egészségbiztosítási járuléknak</i>	1992	új	1992. évi IX. tv.
<i>pénzbeli egészségbiztosítási járuléknak</i> , <i>természetbeni egészségbiztosítási járuléknak</i>	1997	új	1997. évi LXXXI. tv.
<i>balesetbiztosítási tagsági járuléknak</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>baleseti biztosítási járuléknak</i> , <i>balesetbiztosítási járuléknak</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>baleseti járuléknak</i>	1997	új	1997. évi LXXXIII
<i>nyugdíjjáruléknak</i>	1927	á. h. elem	1927. évi XXI. tc.
<i>öregségi biztosítási járuléknak</i>	1928	régi	1928. évi XL. tc.
<i>nyugdíjbiztosítási járuléknak</i> (= <i>nyugdíjjáruléknak</i>)	1996	új	1996. évi XIV. tv.

bevezetése és a terjedős szakkifejezések egyszerűsödése is szerepet kapott.

A JÁRULÉKNAK SZÓ SZÓCSALÁDJÁNAK GYARAPODÁSA

A társadalombiztosítás alapjait kiépítő törvények egyre több szakkifejezéssel gazdagítják a *járuléknak* szó szócsaládját (4. táblázat). A jelzős szó szerkezetek szóösszetétellel válása figyelemmel kísérhető a jogszabályokban: a *járuléknak* (*be*)*fizetése* (1891), *járuléknak**fizetés* (1907). A *járuléknak* *részlet* szerkezet még ugyanabban a jogszabályban szóösszetétellel alakult: *járuléknak**részlet* (1907). Ahogy a tevékenységek egyre specializálódtak, a szóösszetétellel rövidült szakszavakhoz további szakkifejezések kapcsolódtak.

Az 1907-es esztendőben megalkotott törvény alapján a járuléktípusok elkülönítésére további két minőségjelzős szó szerkezet keletkezett: *biztosítási járuléknak*, *tagsági járuléknak*. A járuléknak fizetés rendszerének szabályozása újabb minőségjelzős szakkifejezések szükségszerű megjelenését eredményezte: *pótjáruléknak*, *rendes járuléknak*. Észrevehető, hogy a nyelvi ökonómia (egyszerűsödés) hatására egyre több, korábbi jelzős szerkezet válik rövidebbé. Az 1891 és 1907 között létrejött szakkifejezések csaknem mindegyike kikerült a mai szakszókincsből.

1927-re a társadalombiztosítás három fontos ágazatához kapcsolódó járuléktípusokat jelölő szakkifejezések alakultak ki: *betegségi biztosítási járuléknak*, *baleseti biztosítási járuléknak*, *nyugdíjjáruléknak*. A rendszer szabályozásának finomítása eredményezte a *járuléknak**részlet*, *járuléknak**előleg*, *járuléknak**kirovás* birtokos jelzős szóösszetételeket. A *járuléknak**részlet* szakkifejezés elavult, a két utóbbi szakszó ma is része a szakszókincznek.

Az 1928-as kötelező nyugdíjtörvényben először előforduló szakkifejezések zömét már nem használja a szakmai beszélőközösség: a *napibérosztályok szerint fizetendő járuléknak*, a „*napibérosztályszerű*” *járuléknak**fizetési rendszer*, a *tényleges javadalmazás alapulvételül történő járuléknak**fizetés*, a *kötelező biztosítási járuléknak*, az *önkéntes biztosítási járuléknak*, az *öregségi és a rokkantsági biztosítási járuléknak*. Hasonlóképpen a következő szóösszetételek sem képezik a mai szakszókincs részét: *járuléknak**hónap*, *járuléknak**hét* (jelentéssűrítő), *járuléknak**tétel*, *átlagjáruléknak*, *járuléknak**tartalék*, *járuléknak**különbözet* (jelzős). Az elavulás oka elsősorban a napibérosztály-rendszer eltörlése és a járuléknak fizetés módjának a megváltozása. Néhány szakszó azonban ma is a szakszókincs része: *járuléknak**kirovás*, *járuléknak**előleg*, *járuléknak**kulcs*. Vannak olyan szakkifejezések is, amelyek következménye a rendszerváltást követően bukkant fel: a *járuléknak**behajtása* (1928) – *járuléknak**behajtás* (1996), *járuléknak**többlet* (1928) – *járuléknak**bevételi többlet* (1996).

Az 1970-es évek végére a betegségi biztosítás juttatásait állampolgári jogon lehetett igénybe venni, a járuléknak fizetés nem a biztosítottakat terhelte. A társadalombiztosítási ellátások kiadásának fedezetére a munkáltatók fizettek *társadalombiztosítási járulékokat*. (A munkavállalók fizetéséből *nyugdíj-*

járulékot vontak.) A járulékfizetés szabályozása egyszerűsödött, sem új, sem korábban kialakult szakkifejezések nem jelennek meg a jogszabályokban.

A JÁRULÉK SZÓ SZÓCSALÁDJÁNAK BŐVÜLÉSE A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

A rendszerváltás előtt keletkezett műszavak közül kevés szakkifejezés maradt változatlan vagy módosult formában a szakszókincs része, mivel a legtöbbjük elavult. A szócsalád rendszerváltás utáni fejlődését az új szakkifejezések tömeges megjelenése jellemzi. Ezek az új nyelvi jelenségek azért alakulnak ki tömegesen, mert létrejöttüket felgyorsítja az új rendszer, amelyet folyamatosan módosítanak és fejlesztenek. Kialakulásukat többféle tényező is előidézheti, például új járulékformákat, új tevékenységeket, új fogalmakat kell megnevezni, az új tevékenységek további

tevékenységi körökkel egészülnek ki, szinonimák bukkannak fel, életbe lép a nyelvi ökonómia, és egyszerűsödnek a nagy forgalmi értékű szakkifejezések, és egyes szakszavakat tudatosan száműzünk és újakra cserélünk. Lássunk néhány példát.

Fajfogalmak. Az új rendszer eddigiektől eltérő járulékfelhasználói alakulnak ki: *munkáltatói egészségbiztosítási járulék, egyéni egészségbiztosítási járulék, szolidaritási járulék* (1992), *munkanélküli ellátás után fizetett egészségbiztosítási járulék, központi költségvetés által fizetett járulék* (1995), *munkavállalói járulék, egyéni járulék* (1996). Az 1998-as (LXX.) törvény a *munkáltatói járuléktípusokat is elkülöníti: költségvetési szervek munkáltatói járuléka, gazdálkodó szervezetek munkáltatói járuléka, társas vállalkozások munkáltatói járuléka, egyéni vállalkozások munkáltatói járuléka.*

4. táblázat. A járulék szó szócsaládjának további szótörténeti adatai

Szakkifejezés	Első adatolt előfordulás	Társadalmi érvényesség	Forrás
<i>járulék</i>	1828	á. h. elem	TESz.
<i>a járulék (be)fizetése</i>	1891	á. h. elem	1891. évi XIV. tc.
<i>járulékfizetés</i>	1907	á. h. elem	1907. évi XIX. tc.
<i>járulékfizetési kötelezettség</i>	1927	á. h. elem	1927. évi XXI. tc.
<i>járulékhátralék</i>	1891	régi	
<i>járuléki részlet</i> ■ <i>járulékrészlet</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>tagsági járulék</i> ■ <i>pótjárulék</i> ■ <i>rendes járulék</i>	1907	régi	1907. évi XIX. tc.
<i>járulékrész</i>	1927	régi	1927. évi XXI. tc.
<i>járulékelőleg</i> ■ <i>járulékkirovás</i>	1927	á. h. elem	1927. évi XXI. tc.
<i>napibérosztályok szerint fizetendő járulék</i> ■ <i>napibérosztály-szerű járulékfizetési rendszer</i> <i>a tényleges javadalmazás alapulvételül történő járulékfizetés</i> <i>kötelező biztosítási járulék</i> ■ <i>önkéntes biztosítási járulék,</i> <i>öregségi biztosítási járulék</i> ■ <i>rokkantsági biztosítási járulék</i>	1928	régi	1928. évi XL. tc.
<i>járulékhónap</i> ■ <i>járulékhét</i> ■ <i>járuléktétel</i> ■ <i>átlagjárulék</i> ■ <i>járuléktartalék</i> <i>járulékkülönbözet</i> ■ <i>járuléktöbblet</i> ■ <i>a járulék behajtása</i>	1928	régi	1928. évi XL. tc.
<i>járulékfizető(k)</i> ■ <i>járulékfizető munkáltatók</i> ■ <i>járulébbevétel</i>	1991	új	1991. évi. II. tv.
<i>járulékfizetési idő</i>	1991	új	1991. évi IV. tv.
<i>járuléktartozás</i> ■ <i>járulékalap</i> ■ <i>havi járulékalap</i> ■ <i>járulébbevallás</i> ■ <i>járulébbevallási kötelezettség</i> ■ <i>szolidaritási járulék</i>	1992	új	1992. évi IX. tv.
<i>járulékcátsoportosítás, járulékemelés</i> ■ <i>munkáltatói egészségbiztosítási járulék,</i> <i>egyéni egészségbiztosítási járulék</i>	1992	új	1992. évi X. tv.
<i>munkanélküli ellátás után fizetett egészségbiztosítási járulék,</i> <i>központi költségvetés által fizetett járulék,</i> <i>járulékelőléti tevékenység = elfedett járulék feltárása, elfedett járulékkirovás</i>	1995	új	1995. évi LXXIII. tv.
<i>járulébbevételi többlet</i> ■ <i>járulékfedezet</i> ■ <i>járulékáttadás</i>	1996	új	1996. évi XIV. tv.
<i>munkavállalói járulék</i>	1996	új	1996. évi XX. tv.
<i>járulékbajtás</i>	1996	új	1996. évi CX. tv.
<i>járulékmegosztási arány</i> ■ <i>járulékelőléti ellenőrzés, egyéni járulék</i>	1996	új	1996. évi. CXXV. tv.
<i>járuléktartozás</i> ■ <i>egészségbiztosítási járulékalap</i>	1997	új	1997. LXXXIII. tv.
<i>költségvetési szervek/gazdálkodó szervezetek/társas vállalkozások/egyéni vállalkozások munkáltatói járuléka</i>	1998	új	1998. évi LXX. tv.

Új tevékenységek megnevezése: járulékbévitel (1991), járulékbévallás (1992), járulékelőrzési tevékenység = elfedett járulék feltárása (1995), járulékelőrzés, járulékatadás (1996), járuléktartozás (1997). **Új fogalmak megnevezése:** járulékfizető (1991) tárgy alarendelő szóösszetétel, járulékfedezet birtokos jelzős szóösszetétel, járulékmegosztási arány (1996) minőségjelzős szó szerkezet. A járulékfizetési rendszer módosítását jelzi: a járulékatcsoportosítás, a járulékemelés (1992) birtokos jelzős szóösszetétel.

Az új fogalmak, tevékenységek köre tovább bővül: járulékfizető munkáltatók (1991), járulékbévallási kötelezettség, havi járulékalap (1992), elfedett járulékkiróvás (1995), járulékbéviteli többlet (1996), egészségbiztosítási járulékalap (1997).

Szinonima kialakulása: járulékmérték szerinti százalék = járulékszázalék (járulékkulcs), járulékelőrzési tevékenység = elfedett járulék feltárása, nyugdíjjárulék = nyugdíjbiztosítási járulék.

Egyszerűsödés: járulékalap, járulékmérték (1992), járulékbévitel (1996), baleseti járulék (1997).

Szakkifejezés cseréje: egészségbiztosítási járulék (1992).

Változatlanul megmaradt szakkifejezéseinkre (általános használatú nyelvi elemek) példa: a járulékfizetés (1907), nyugdíjjárulék, járulékkulcs, járulékelőleg, járulékkiróvás, járulékfizetési kötelezettség (1927), társadalombiztosítási járulék (1928).

A rendszerváltás után a nyelvi változás leggyakoribb oka a járuléktípusok megnevezése, míg a szakterület törvényi szabályozásának kezdetén, 1891-ben, az új fogalmak megnevezése hozta létre a legtöbb szakkifejezést.

IRODALOM

Benkő Lóránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–IV. Budapest (röviden: TESz.).

Buda József 2001. *Betegségi biztosítás*. Pécsi Tudományegyetem, Egészségügyi Főiskolai Kar, BORNUS Nyomdaipari Kft, Pécs.

Gerstner Károly 2003. A magyar nyelv szóképzete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A Magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–158.

Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1978. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest (röviden: ÉKsz.).

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. Új szavak, új jelentések 1997-ből. TINTA Kiadó, Budapest.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.

Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Minya Károly 2007. *Új szavak I*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Mészáros Ágnes 2011. *Diakrón szakszókincsvizsgálat. A nyelvi változás vizsgálata a magyar egészségbiztosítási szakszókincsben*. Zalaegerszeg: Gura Nyomda Kft.

Mészáros Ágnes 2014. Szótörténeti adatok az egészség-gazdaságtan témaköréből. *Magyar Orvosi Nyelv* 14/1: 38–43.

Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond: *Magyar nyelvtörténeti szótár. A legrégibb nyelvmélekektől a nyelvújításig* I–III. Budapest, 1890–1893. (röviden: NySz.).

Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára* I–II. Budapest (röviden: NyÚSz.).

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest (röviden: ÉKsz.?).

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Kiadó, Budapest.

http://m.adozona.hu/tb_jarulekok_nyugdij/Viszlat_tgyas_Jon_a_csecsemogondozasi_dij_UWGMEX

„A szaknyelv szerszám. Miként az alkotóművész, a kreatív iparos sem képes szerszám nélkül kifogástalanul dolgozni, így a tudományok világában a tudományos eredmények megfogalmazása is szerszámot, azaz közérthető, egységes szaknyelvet kíván. Ezt a szaknyelvet a tudományos dolgozónak kell új közleményei írása során állandóan csiszolnia, frissítenie.”

Donáth Tibor:

Hogyan is állunk a magyar anatómiai szaknyelvvél? *MONY* 2003/2: 31–34.

Bősze Péter

A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitatásra

Hozzászólók: Berényi Mihály, Keszler Borbála, Kovács Éva, Kuna Ágnes, Laczkó Krisztina, Ludányi Zsófia

BEVEZETÉS Az orvosi-biológiai csoportnevekben sok a bizonytalanság és a rendszertelenség. Ennek tisztázására és szabályozására készült ez az összeállítás. Már több mint egy éve, hogy elkezdtük a vitaanyag megbeszélését. Rengeteg új ötlet fogalmazódott meg; olyanok is, amelyek miatt a vitaanyag is változtatni kellett. Ezek ismertetésétől eltekintünk, hiszen már tárgytalanok, továbbá a terjedelem miatt is. Így is terebélyes írás kerekedett, olyannyira, hogy már-már áttekinthetetlen, ezért részletekre bontva adjuk közre. A megfogalmazott javaslatok csak javaslatok, a résztvevők nézeteit mutatják; esetleges szabályokká csak az MTA bizottságának állásfoglalása után válhatnak.

A felmérésben öt névtartozékos és egy névjárolékos (gyógyszernevek) rész van. Az utóbbit az első öt rész lezárása után, külön tárgyaljuk.

I. RÉSZ. AZ ORVOSI CSOPORTNÉV ÉS VONATKOZÓ MEGHATÁROZÁSOK

névjárolék A névjárolék – például *bácsi, néni, kisasszony, tanár, orvos* – a tulajdonnév köznévi eleme, de nem szerves része, nem tartozéka a névnek, mint a tartozékbetűk stb. (Bősze 2006: 151–162). A név a járulékos nélkül is ugyanazt jelenti (Kovács Zoltán *bácsi* a *bácsi* nélkül is Kovács Zoltán; Aspirin *tabletta* – az Aspirin jelentése teljesen egyértelmű a *tabletta* névjárolék nélkül is). A névjárolék mindig követi a nevet, de nem utótag, hanem járulékos névrész, amelyet különírnunk. (A tulajdonnév voltaképpen jelzője a köznévi elemének, kijelölő jelző [az *Aspirin* kijelöl a tabletták közül az egyik fajtát].)

névtartozék A név része (utótag), az előtaggal együtt képezi a nevet; nélküle más az előtag jelentése. Az orvosi nyelvben szép számmal fordulnak elő ilyenek (szaknyelvi névtartozékok), például: *betegség* (az *Addison-betegség* együtt képezi a kóros állapot nevét, az értelme egészen más, mint az előtagé önmagában: *Addison* a *betegség* leírója). Hasonlóan:

szindróma/kór (a *Cushing-szindróma/kór* különböző kóros folyamatokat jelöl; az előtag jelentése a névtartozék nélkül egy személy neve, tehát nem azonos); *vírus* (a *kanyaróvírus* mást jelent, mint a *kanyaró*). Az utóbbi példából kitűnik tehát, hogy a *betegség, szindróma, fertőzés, baj, állapot, fene, daganat* stb. utótagot köznévi előtaggal összekapcsolódva is névtartozéknak tekintjük, nem csak abban az esetben, ha tulajdonnévvel kapcsolódik össze.

névelőzék A névelőzések (*dr., prof., ifj., özv.* stb.) a személynevek előtt állnak, azokhoz szorosabban kapcsolódnak, mint a névjárolékok, de nem részei a névnek: a személyről árulnak el valamit. A névelőzések a mondat elején nagy kezdőbetűsek, de a mondat közben kisbetűvel kezdődnek (*dr., prof.*), a római számok mindig nyomtatot nagybetűkből állnak. Mondatkezdő több névelőzéknel csak az elsőt írjuk nagy kezdőbetűvel (*Prof. dr. Kovács Zoltán*).

névkiegészítő A névkiegészítők az idegen nevek részei, például a francia *de* (*de Chatel Rudolf*), a holland *van der* (*van der Vellede*) stb. Ezek egy része szervesen hozzátartozik a névhez.

köznevesülés A tulajdonnév köznévvé válása; szóalkotási művelet. A köznévvé alakulást a kis kezdőbetű jelzi. A köznevesült idegen tulajdonneveket legtöbbször magyarosan írjuk (*Bordeaux – bordó, Aspirin – aszpirin, Ampère – amper, Pasteur – pasztőr, Röntgen – röntgen, Joule – joule*).

szaknyelvi csoportnév A szaknyelvi csoportnév valamely szakma/tudomány szakszókincsének, egy-egy meghatározott fogalomköréhez (csoportjához) tartozó nevezéktára. Ilyenek az orvosi nyelvben az *anatómiai nevek, a mikrobák nevei, a betegségnevek* stb.

A NÉVJÁROLÉKOK ÉS A NÉVTARTOZÉKOK ÍRÁSÁRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK A MAGYAR HELYESÍRÁSI SZABÁLYZATBAN

A szabályzat több pontjában is találkozunk a névjárolékokra és a névtartozékokra közvetve vonatkozó előírásokkal:

Névjárulékok

- 126. pont: „Ha egy tulajdonnév egy köznévről jelzője, a két szót különírjuk egymástól: *Mariska néni, Dezső bácsi [...], Volkswagen gépkocsi, Fabulon arckrém*; stb.”
- 164. pont: „Személynév – akár egy-, akár többemű – állhat köznévről jelzőjeként is. Ilyenkor a személynevet és a köznévet különírjuk egymástól: *István király, Bánk bán, Kovács államtitkár [...], Zsófi néni, Noszty fiú*.”

Azoktól a felvett vagy kapott személynevektől (vagy más tulajdonnevektől, sőt fantáziánevektől), amelyeket kisebb-nagyobb embercsoportok viselnek, különírjuk a gyűjtőnévi vagy gyűjtőnévi jellegű közzókat: *Benedek család, Buddenbrook ház, Csák nemzetség, Kaláka együttes, Nyék törzs...*”

- 168. pont: „Ha egymástól különírt, személynévből és köznévből álló jelzős szerkezethez (*Juliánus barát*) egy újabb főnév (pl. *szobor*) kapcsolódik, ez elé nem teszünk kötőjelet: *Juliánus barát szobor*”.
- 170. pont: „Az állatok tulajdonnevét nagy kezdőbetűvel írjuk: *Bodri*. Az esetleges magyarzó utótag kisbetűvel és kötőjel nélkül járul hozzájuk: *Bodri kutya, Ráró lovam* stb.” (*A kutya, lovam* stb. névjárulék.)
- 182. pont: „Földrajzi nevekhez magyarzó céllal néha hozzákapcsolunk egy közzót, ez azonban nem válik a név részévé. Ezeket a nevet értelmező szavakat a névtől különírjuk... (*Fertő tó, Duna folyam*)”. (A nevet értelmező szavak szintén névjárulékok.)
- 194. pont: „Ha a márkanév után tájékoztatásképpen oda tesszük a típust, a dolgot jelölő szót is, a kettő közé nem teszünk kötőjelet: *Omnia kávé, Panangin tableta*”.
- 195/d pont: A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek olyan előtaghoz is járulhatnak, amely önmagában nem tulajdonnév, de az elnevezésben tulajdonnévi értelmet kap. A tulajdonnévi értékű előtag állhat egy vagy több szóból. Ennek minden elemét nagy kezdőbetűvel írjuk. A *díj, érem, emlékérem* stb. köznevek azonban kis kezdőbetűsek, és kötőjel nélkül kapcsolódnak: *Életfa díj, Korona érdemrend*”.

A szabályok egyértelműsítik, hogy a közzói névjárulékokat kisbetűvel és különírjuk az előtte lévő névrésztől, valamint hogy különírjuk a névjárulékos szó szerkezet utótagjait is.

Névtartozékok

- 166. pont: „Egy- vagy többemű személynevek és köznevek gyakran lépnek egymással valamilyen jelöletlen összetételnek tekinthető kapcsolatba (pl. *Kossuth-szobor* = *Kossuth szobra*, *Kossuth-nóta* = *Kossuthról szóló nóta*

stb.). Az ilyen összetételszerű alakulatokban a személynév és a köznévről szoros összetartozását kötőjellel érzékeltetjük (*Balassi-strófa, Ady-vers*)”.

- 185. pont: „Ha egy csillagászati név utolsó tagja köznévről (pl. *felhő, köd, üstökös*), akkor azt kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz: *Magellán-felhő*”.
- 195. pont: (kitüntetések) „Ha a név előtagja tulajdonnév, akkor a *díj, érem, emlékérem* stb. szót a tulajdonnévhez kötőjellel kapcsoljuk: *Kossuth-díj, Nobel-díj*”.

Szemben a névjárulékokkal, a nevek részét képező utótagot (névtartozék) a tulajdonnévhez kötőjellel kapcsoljuk.

Összegezve: Az AkH. csak a tulajdonneveknél és közvetve utal a névjárulékokra és a névtartozékokra, valamint azok írásmódjára. Ebből is kiderül, hogy a névjárulékok különírt, kisbetűs köznevek, és nem szerves tartozékai a névnek, sok esetben elhagyhatók. A név részét képező köznévi utótagok (névtartozékok) azonban nem hagyhatók el, erre utal a kötőjelezésük; az ilyen szerkezetek valójában szóösszetételek (*Kossuth-díj* – *Kossuthról elnevezett díj*).

A szabályzat (201. pont) egyértelműsíti, hogy a köznevesült tulajdonneveket kisbetűvel, ezek közzóval keletkezett összetételeit pedig egybeírjuk (*háryjános, ádámcsutka*). Az idegen köznevesült tulajdonnevek írásmódját szokásosan magyarossal cseréljük fel (*aszpirin [Aspirin], pasztöröltás [Pasteur-oltás]*). Nem tárgyalja a szabályzat a köznevesült tulajdonnevek és a névjárulékok kapcsolódásának írásmódját, azaz miként írjuk a köznevesült jelzős szerkezeteket, például *aszpirin + tableta*. Nem kapunk útmutatást a szabályzatból a gyűjtőnevek és a névtartozékok írásmódjáról sem. A szabályzat természetesen nem rendelkezik a szaknyelvi csoportnevek írásmódjáról, de nem is feladata.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Névjárulék: időszzerű témakör ez, hiszen a Google szókészletéből hiányzik a névjárulék. Az értelmező szótáiraiban sincs ilyen címszó.

Névtartozék: így írnám: A név részét alkotja, az alaptaggal kötőjellel egybeírva képezi a nevet, nélküle az alaptag jelentése más. Az orvosi nyelvben ilyenek (szaknyelvi névtartozékok) szép számmal fordulnak elő, például: *betegség, kór, szindróma, vírus, gomba*. Az *Addison-betegség* együtt képezi egyfajta kóros állapot nevét, egészen mást jelent, mint az alaptag *Addison*, a betegség leírója önmagában; a *Cushing-szindróma/kór* különböző kóros folyamatokat jelöl, az alaptag jelentése a névtartozék nélkül egy személy neve, tehát egészen más; a *kanyaróvírus* mást jelent, mint a *kanyaró*; *börgomba* stb. A névtartozékokat a személynevekhez mindig kötőjellel kapcsoljuk (*Trendelenburg-helyzet, -fektetés, -tünet, -jel, -teszt, Frimann–Dahl-felvétele*).

Névelőzék: a névelőzégeket – bizonyos feltételek teljesülése esetén – szerezni lehet. A betűkből állók mondat közben kisbetűvel kezdődnek (*dr., prof.*), a római számok mindig nyomtatott nagybetűkből állnak.

Névkiegészítő: a névkiegészítőt örökli az ember. Ennek megfelelően *I. Napóleon* fiát nem *ifj. I. Napóleonnak* nevezték, hanem *II. Napóleonnak*, viszont *de Chatel Rudolf* testvére *de Chatel Péter*.

Köznevesülés: ha *Pasteurból pasztőr* lett, a *Gerbeud* meg *zserbó*, a *becquerel* miért nem *bekörel*, a *joule* miért nem *zsúl*? Mert nemzetközi? Ki dönt a magyaros írás mellett? A nép és az idő?

Szaknyelvi csoportnevek: érdekes, hogy a Google nem ismeri ezt a kifejezést. Akkor sokan mások sem? Talán ezért is jó lenne kibővíteni ezt a bekezdést, például így: A köznyelvi csoportnevek párját a szaknyelvi csoportnevek alkotják, ezeken belül vannak az *orvosi (biológiai, kémiai stb.)* szaknyelvi csoportnevek.

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Nyilvánvalóan nem ismeri a Google a fenti terminusokat, mert ezek (Bősze Péter által) teljesen újonnan bevezetett terminusok. Az pedig már csak az orvosi és a nyelvész szakmán áll, hogy mennyire fognak elterjedni.

Laczkó Krisztina: A köznevesülés nem mesterséges folyamat, hanem spontán nyelvi művelet, így magát a folyamatot, valamint az írásmódot nyilvánvalóan az írásgyakorlat szokása dönti el. A *joule* mértékegység, így nyilvánvalóan nem magyarosítható még az írásmódjában sem.

Keszler Borbála: Jók az elnevezések.

Névelőzék: a szabályzatban: a név előtt használatos közsavak, de jó így is; vö. 165.

Névkiegészítő: vö. AkH. 214.

Kovács Éva: Az elnevezések érthetőek, elfogadhatók. „A *joule* miért nem *zsúl*?” – ebben egyetértek Berényi Mihállyal.

A tulajdonnév jelzője a köznévi elemének: ez számomra kicsit körmönfontan megfogalmazott, a javaslatom: a tulajdonnév jelzője a köznévi által összefoglalt megnevezésnek, például *ember, állat, növény*.

Névtartozék: *betegség, kór, vírus, gomba* stb. én ezeket gyűjtőneveknek érzem, vagy közneveknek, amelyek jelzővel el látva pontosan meghatározzák, kijelölik az adott betegséget, vírust stb.

Köznévvé válás: természetesen minden nyelv állandó fejlődésben van, írók, költők, gondolkodók hatására újabb szavak

kerülnek a nyelvbe, mások kivesznek, különösen a ritkán használt, választékos kifejezések, nem kicsi az idegen nyelvek hatása sem, ugyanakkor a nyelvek egyszerűsödése általános tendencia. Ha egy nyelvben már meghonosodott egy idegen szó, egyre inkább sajátjának érzi, és ez hatással van az írásmódra is. Nyilván a köznapi beszédben és írásban az egyszerűbb átírás válik általánossá. Más, kevésbé használt szavak esetében, amelyeket esetleg csak a műveltebb, olvasottabb emberek ismernek, megmarad az idegen írásmód, mivel a köznyelv nem érzi sajátjának.

Kuna Ágnes: Az elnevezések egyszerűek és kifejezőek, habár egymáshoz való viszonyuk nem teljesen egyértelmű. A felsorolt névtartozékok egyben az orvosi szaknyelv csoportnevei. Ezek szerintem más-más szintű kategorizáció eredményeként keletkezett szakszavak. A megfelelő és egyértelmű meghatározások elősegítik elterjedésüket, egységes használatukat.

Laczkó Krisztina: Az elnevezések találóak, ám szükség lesz még arra, hogy részint pontos fogalmi tisztázást kapjanak, részint egymáshoz való viszonyuk is meghatározódjon. A névtartozékok esetében a szabályzati példák eltérnek egymástól, egyes példák nem szerves részei a névnek, mások igen, és a két pont között átmenetek találhatóak a jelentéseket illetően. A névjárlékoknál határozottan kérdéses, hogy a *kanyaróvírus* valóban ide tartozik-e (a *kanyaró* név volna, mit tekintünk névnek?), mi a helyzet a tulajdonnévből köznévvé vált vagy éppen a kettő között lévő esetekkel. Mindez csak két példa, a felsoroltak alapján itt nagyon komoly szemantikai elemzésekre lenne szükség ahhoz, hogy a fogalmi tisztázás megvalósulhasson, ám ehhez a fentiek jó kiindulópontul szolgálnak.

Ludányi Zsófia: A tanulmány elején hat meghatározást találunk, ebből egyedül a köznevesülés a közismert, a többi a tanulmány szerzőjének saját elnevezése. A **névjárlék, névtartozék** terminusok bevezetését – rövidségük és közérthetőségük miatt – támogatom, annál is inkább, mivel – mint ahogy Bősze Péter is megjegyzi több idézett AkH.-ponttal kapcsolatban – maga a helyesírási szabályzat sem következetes a *Bodri kutya*, *Ráró lovam*, *Omnia kávé*, *Fertő tó* kifejezések köznévi tagjának elnevezését illetően. A szabályzat például a *Bodri kutya*, *Ráró lovam* elnevezések köznévi tagját „magyarázó utótag”-nak nevezi. Holott a *Bodri kutya* sem összetétel, hanem szó szerkezet (szintagma). A szintagmának alaptagja és bővítménye van, a szóösszetételnek elő- és utótagja. (A *kutya* tehát itt nem más, mint egy tulajdonnévi kijelölő jelzős szerkezet alaptagja. Balogh [2000a: 466] írja: a kijelölő használatú minőségjelző lehet egyedítő használatú, ilyenkor a jelzett szó [itt: *kutya*] jelentéskörét csupán egyetlen egyedre [itt: *Bodri*] korlátozza.)

Más helyütt a szabályzat a következő elnevezéseket alkalmazza a – maradvány Bősze alkotta terminusnál – névjárlékokra: „nevet értelmező szavak” (AkH. 182. a földrajzi nevek helyes-

írásáról), „típust, dolgot jelölő szó” (AkH. 194. a márkanevek helyesírásáról). Ezeknél jóval világosabb, közérthetőbb a „névjárulék”, „névtartozék” kifejezés, ezért a továbbiakban ezeket az elnevezéseket használom magam is.

II. RÉSZ. A MIKROBANEVEK HELYESÍRÁSÁNAK KÉRDÉSEI

A mikrobákat nemzetközi rendszertan szerint sorolják osztályokba, mindegyik fajtájuknál (baktériumok, vírusok, gombák stb.) megkülönböztetnek *rendet*, *családot*, *alcsaládot*, *nemzetséget* (genus; nevezik *nemnek* is) és *fajt* (*species*), valamint a fajok alatti (*alfajok*, *törzsek*, *változatok* stb.) csoportokat. A fajoknak kétféle nevük van: a Linné-féle kettős név (*kettős nevezéktan*, *binominális nomenklatúra*) és a nemzetközi név (l. lejjebb).

A rend, a család, az alcsalád, a nemzetség és a fajok nevezéktani nevei tulajdonnevek. A fajok nemzetközi és a fajok alatti csoportok nevei azonban nem tulajdon-, hanem csoportnevek. Ha valamely családba, alcsaládba, nemzetségbe tartozó mikrobák összességéről általánosságban – és nem, mint családnév, alcsaládnév, nemzetségnév – beszélünk, a családnév, az alcsaládnév, a nemzetségnév úgy mond „köznevesül”.

A mikrobák neveinek írásgyakorlatát a vírusok nevezéktanán mutatom be. Ugyanezek a megfontolások vonatkoznak a baktériumokra, a gombákra és a véglényekre is, jóllehet ezek nevének írásmódja lényegesen egyszerűbb.

REND, CSALÁD, ALCSALÁD ÉS, A NEMZETSÉG A vírusrend, a víruscsaládok, a vírusalcsaládok és a vírusnemzetségek nemzetközi nevei mindig egyszavasak; a besorolásukra a szóvégződések (*-virales* [rend], *-viridae* [család], *-virinae* [alcsalád], és a *vírus* [nemzetség]) utalnak (*Mononegavirales*, *Poxviridae*, *Chordapoxvirinae* és *Orthopoxvirus*). Ezeket tulajdonnévként kezeljük, mert egyedi végződésű rendszertani osztályok nevei; tehát nagy kezdőbetűsek. Hozzájuk az utótagokat kötőjellel kapcsoljuk (*Poxviridae-fertőzés*, *Orthopoxvirus-fertőzés*).

Magyar szövegkörnyezetben elhagyhatjuk a nemzetközi nevek végződéseit (*-virales*, *-viridae*, *-virinae*, *vírus*), helyettük a *vírus* szót írjuk, és ehhez csatoljuk a *rend*, *család*, *alcsalád*, *nemzetség* névjárulékot különírva (*Mononegavírus rend*, *Poxvírus család*, *Chordapoxvírus alcsalád* és *Orthopoxvírus nemzetség*). A *vírus* szó névtartozék, ezért egybeírjuk a nevekkel. Ilyenkor eltekinthetünk a nagy kezdőbetűtől, hiszen az előtagok azonosak a vírusok általános neveivel – a fogalmak nem a forrásnyelv szerintiék (*mononegavírus rend*, *poxvírus család*, *chordapoxvírus alcsalád* és *orthopoxvírus nemzetség*); tankönyvekben, szakírásokban gyakori az utóbbiak szerinti írás (vö. általános mikrobanevek). Tudományos közleményekben szokásos, hogy a magyarosan írt család-, alcsalád-, nemzetségnévek első említésekor az idegen nevet is kiírjuk zárójelben (*Poxvírus/poxvírus család* [*Poxviridae*]; *Micrococcus/micrococcus család* [*Micrococcae*]).

MEGFONTOLÁS A helyesírási szabályzat 12. kiadása természetesen nem tér ki a magyar változat írásformájára, hiszen ez a szaknyelvi szabályozáshoz tartozik: nagy vagy kis kezdőbetű?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Ha például a *Poxviridae* köznevesül és magyarosodik, akkor helyes lehet a *poxvírus család* forma. A *Poxviridae-fertőzés* helyett azonban jobb lehetne a *poxvírusfertőzés*. A *Russulaceae* családba tartozó gombákat – kis kezdőbetűvel – *galambgombáknak* nevezzük.

Keszler Borbála: A magyarosodott változatot nem szükséges nagybetűvel írni.

Kovács Éva: Magyaros változatban kisbetűvel, latin névnel nagybetűvel lenne logikus: *poxvírus család* (*Poxviridae*). Megfontolásra felvetném, hogy egy ilyen tagolás elképzelhető-e: *mononega vírusrend*, *pox víruscsalád*?

Kuna Ágnes: Amennyiben ezek köznevek, írjuk kisbetűvel őket. Ez a biológiában a növények és állatok esetében is így szokás.

Laczkó Krisztina: Ha a szakmai megfontolások alapján valóban kijelenthető, hogy köznevesültek ezek a formák, akkor értelemszerűen a kisbetűs írásmód lesz a megfelelő.

Ludányi Zsófia: Írhatjuk kisbetűvel: *poxvírus család*, esetleg kiírható zárójelben: [*Poxviridae*], ahogy a példában is szerepel.

A honi szakirodalomban szokásos a nemzetközi név (*Mononegavirales*, *Poxviridae*, *Chordapoxvirinae*) és a magyar névjárulék (*rend*, *család* stb.) együttes írása (*Poxviridae család*, *Chordapoxvirinae alcsalád*), jóllehet ez kétszeres jelölés; túlírás.

MEGFONTOLÁS Elfogadható-e ez a gyakorlat?

Berényi Mihály: A névjárulékok a szabályzat 182. pontja alapján (*Duna folyó*) a földrajzi nevekhez magyarázólag – legtöbbször fölöslegesen – hozzákapcsolt közsztót kis kezdőbetűvel különírjuk (de általában nem mondjuk, hogy a *Duna folyóban* fürödtem), így például a *Poxviridae család*ot se tekintjük hibásnak. Hová sorolunk adott vírust: a *Poxviridae*-be vagy a *Poxviridae család*ba? Nekem az utóbbi tűnik jónak.

Keszler Borbála: Lehetséges, elfogadható ez a gyakorlat.

Kovács Éva: Igen, a *család*, *alcsalád* stb. mintegy magyarázója a végződésnek.

Kuna Ágnes: Igen, főleg nem szakembereknek szánt szövegben. Számukra ez egyáltalán nem fogalomisméltés, hanem az értelmezést segítő elem.

Laczkó Krisztina: Mindenképpen megengedhető, hiszen a köznéven ebben az esetben úgynevezett értelmezőszóval kapcsolódik a tulajdonnévhez, mintegy a figyelemirányítást segítő: pontosít, egyértelműsít stb.

Ludányi Zsófia: Megengedhető (l. függelék).

VÍRUSFAJ

A vírusfajoknak csak a Linné-féle rendszertani kettős nevük tulajdonnév. A kettős név a nagy kezdőbetűs nemzetség (nomen genericum) és a kisbetűs faji névből (nomen specificum) tevődik össze, voltaképpen tulajdonnévi idegen szószereket, ezért a magyar szövegben is szigorúan a forrásnyelv (görög–latin) szerint írjuk (*Herpesvirus varicellae*, *Flavivirus fabricis*). A toldalékokat a kettős névhez közvetlenül tesszük (*Herpesvirus varicellae*-vel, *Flavivirus fabricis*), vagy ha szükséges, az utótagokat különírjuk (*Herpesvirus varicellae fertőzés*, *Flavivirus fabricis járvány*). A fajok egyéb nevei azonosak az általános neveikkel.

MEGFONTOLÁS A rendszertani kettős nevekben a vírus utótagot rövid *-i*-vel írjuk. Elfogadható?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Sőt, csak a rövid *i* a helyes.

Keszler Borbála: A rövid *i* a helyes.

Kovács Éva: Ha latin a kifejezés, akkor a *virus* mindenképp rövid *i*-vel írandó: *Herpesvirus varicellae*, de *herpeszvírus*.

Kuna Ágnes: Elfogadható, így egységes az írásmód egy szak-kifejezésen belül (*herpeszvírus* – *Herpesvirus*).

Laczkó Krisztina: Ebben a formában tekinthető megfelelőnek.

Ludányi Zsófia: Itt tulajdonnév, tehát a forrásnyelv szabályai szerint, vagyis rövid *i*-vel elfogadható.

ÁLTALÁNOS NEVEK

A mikrobák általános neve köznéven: a mikrobák sokaságát jelöli (*pneumococcus*, *papillomavírus*, *chlamidia*, *candida* stb.); ezeket kisbetűvel írjuk, bennük a *virus* szó összetételi utótag; a név részét képezi (*papillomavírus*, *flavovírus*); az *-i* mindig hosszú.

MEGFONTOLÁS Elfogadható a fenti javaslat?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Igen.

Keszler Borbála: Igen.

Kovács Éva: Igen, de ha a vírust magyarosan, hosszú *i*-vel írjuk, akkor a *papillóma* is kövesse ezt az elvet (vö. *szarkóma*).

Kuna Ágnes: Igen.

Laczkó Krisztina: Igen. Kovács Éva felvetéséhez: a magyaros és idegen írásmód alapvetően attól függ, hogy az írásgyakorlat mi felé hajlik. Elvileg semmi akadálya a fonematikus magyar átírásnak, mindkét forma (*papilloma*, *papillóma*) teljesen megfelelő helyesírásilag, az egyetlen kérdés: mit mutat a gyakorlat, valamint a szótári szabályozás megfontolása a gyakorlat szerint akar-e eljárni, vagy pedig megfelelő okokra hivatkozva eldönti az ellenkezőjét.

Ludányi Zsófia: Igen.

Ha tudományos írásokban hivatkozunk a rendszertani besorolásra, az általános név után a *faj/species*, az *alfaj*, a *törzs*, a *típus* (szerezológiai), a *változat* (*variáns*) stb. névjárlékot írjuk külön szóban (*poxvírus fajok*, *papillomavírus törzsek*, *cryptococcus species*, *candida fajok*, *fusarium faj*, *helicobacter fajok*).

MEGFONTOLÁS Elfogadható a javaslat?

Berényi Mihály: Igen, ha ezek névjárlékok, noha a *néptörzs*, *téglafajták* egy szó. De mi lesz, ha ezek az általános nevek magyarosodnak? *Fuzáriumfajok*, *papillomavírus-törzsek*? A világhálón már megjelentek.

Keszler Borbála: Igen.

Kovács Éva: Igen. A magyar–latin helyesírás keverésétől továbbra is tartózkodjunk. Ha elkerülhetetlen, akkor legalább a latin szó dőlt szedésével jelezzük, hogy ez itt idegen szó: *candida* faj.

Kuna Ágnes: Igen.

Laczkó Krisztina: Az alapvető kérdés az, hogy milyen szerkezeti egységet alkotnak ezek a formák: ha egyértelműen úgynevezett főnévi jelzők, vagy nevezzük őket névjárlékoknak, azaz a papillomavírus = törzs, a papillomavírus a törzs voltaképpen neve, akkor a különírás teljes mértékben indokolható, de ha a papillomavírus törzséről van szó, így vezetem le, akkor egybeírás kell alkalmazni. Ráadásul a fenti példák helyesírási állapota is jelentősen eltér: a *cryptococcus species* teljesen idegen írásmódú, jóllehet alapvetően magyar sémát követő szerkezet, ugyanis a latin nem tesz össze ebben a formában két főnevet, a fn+fn jelöletlen egység a magyar birtokos jelzős vagy jelentéssűrítő összetételek sajátja, ám ennek ellenére itt a különírás a latinos, de nem latin (!) forma miatt alapvető, ám a magyaros formák esetében már a fenti megfontolást kell előtérbe helyezni. A vegyes írásmódú alakok esetében úgyszintén, mert a *candida* + *fajok* a magyar nyelvi séma szerint kapcsolódnak össze.

Ludányi Zsófia: Igen.

A mikrobák általános neveinek utótagjai szóösszetételi tagok, amelyeket a szótagszámlálás szabályai szerint kell írni; az írásmód a szakirodalomban mégsem egységes: *pneumococcus fertőzés pneumococcus-fertőzés pneumococcusfertőzés; chlamydiajárvány, chlamydia-járvány, chlamydia járvány stb.*

MEGFONTOLÁS Egybe- vagy különírás?

Berényi Mihály: Egybeírás a szótagszámlálás szabálya szerint, hiszen a *fertőzés, járvány* nem névjárolék.

Keszler Borbála: Az egybeírást javaslom.

Kovács Éva: Az egybeírást javaslom, mert az idegen szavak használatakor nem előfeltétel, hogy tisztában legyünk azzal, hogy az eredeti nyelvben az összetétel vagy nem. Így ez két szó összetételének számít.

Kuna Ágnes: Egybeírás.

Laczkó Krisztina: Már az előző esetben is erősen kétséges, hogy névjárolékosak-e a példák, itt biztosan nem azok, vagyis az egybeírás a megfelelő az adott általános szabályok szerint.

Ludányi Zsófia: Egybeírás a szótagszámlálás szabályai szerint.

A vírusfajok nemzetközi nevei, továbbá a vírusalfajok, a vírustörzsek, a vírusváltozatok, a válfajok (típusok) és a víruscsoportok nevei csoportnevek: szokásosan többszavasak, leíró jellegűek, és rendszerint utalnak a vírus felfedezésének a körülményeire – meglehetősen sokfélék. Találunk közöttük például a betegségekről, a földrajzi nevekről, az élőlényekről és személyekről elnevezetteket is. Vannak mozaikszavasak (reovírusok [respiratoris enteric orphan]), továbbá anatómiai és sejtszöveti neveket (*respiratory syncytial vírus, T-sejt-vírus*) tartalmazók is.

A vírusnevek írása a szakirodalomban változatos, messze nem egységes. A következő írásgyakorlatot találjuk:

– A személynevekhez a *vírus* szót leginkább kötőjellel kapcsolják (*Gross-vírus, Epstein-Barr-vírus*), mégis előfordul az *Epstein-Barr vírus* különírt változat is (Gergely 2003: 430).

SZABÁLY A személynevekhez az összetételt alkotó utótagot kötőjellel kapcsoljuk; két személynév közé nagyköjtőjelet teszünk (*Gross-vírus, Epstein-Barr-vírus*).

– A földrajzi nevekhez a társítás nem egységes, kivált a többtagú idegen nevekkel: előfordul kötőjelezés és különírás is (*Ross River-vírus, Ross River vírus* [Pál 2012: 201]). Ugyanott *Semliki Forest vírus, Puumala vírus, de: Rift-völgyi láz vírusa*. Az orvosi mikrobiológiában *Semliki Forest-vírus* formájában írják, és előfordul a szerkezetes forma is (*Dengue-láz vírusa*).

Ámbár az AkH¹²-ben nincs szabály erre, a földrajzi nevek helyesírási szakembereinek álláspontja szerint az olyan idegen földrajzi nevekhez, amelyeknek nincs magyar megfelelője, a *vírus* szót a név eredeti formájához kötőjellel csatoljuk, akkor is, ha a földrajzi név többtagú. Az idegen földrajzi nevekben a földrajzi köznévi [folyó, hegy, völgy stb.] nem írható magyarul (*Edge Hill-vírus*; nem írható **Edge-hegy* alakban, és nem **Edge Hill vírus*) (Hönyi Ede személyes közlése).

A tulajdonnevek írásmódja szerint az egytagú földrajzi nevekkel rendszerint kötőjellel társítják a *vírus* utótagot (*Ebola-vírus, Marburg-vírus, Sindbis-vírus*). A további utótagokat is kötőjelezzük (*Marburg-vírus-járvány, Ebola-vírus-fertőzés, Edge Hill-vírus-betegség*), ám sokszor szerencsésebb a szerkezetes megoldás (*Rift Valley-láz-vírus, Rift Valley-láz vírusa*).

MEGFONTOLÁS Elfogadhatók a fenti szabályok?

Berényi Mihály: Igen.

Hagymási Krisztina: Igen

Keszler Borbála: Igen.

Kovács Éva: Igen, az utolsó bekezdés kivételével, mert 139. szabály kimondja, hogy két kötőjelet nem lehet használni. Ezért csak a szerkezetes megoldás elfogadható.

Kuna Ágnes: Igen.

Laczkó Krisztina: Igen. Kovács Éva megjegyzéséhez: sem az előző, sem a mostani szabályzatban efféle tiltás nem volt, a 11. kiadásban egyszerűen nem került sor ezek tárgyalására, a 12. kiadásban azonban már benne van. A korábbi 139. szabály a közszoói elemekből álló többszörös összetételekre tér ki, nem pedig a tulajdonnevet tartalmazókra.

Ludányi Zsófia: Igen.

– Az állatnevekkel sem egységes a társítás (*simian vírus – majomvírus, de: majom herpesvírus* [Gergely 2003: 355]).

MEGFONTOLÁS 1. betegségnevek.

– A betegségnevekkel egybeírva, kötőjellel és különírva is társítják a *vírus* szót.

Az egybeírás az egyszavas betegségneveknél terjedt el (a szakirodalomban található helyesírással: *herpesvírus* [sörmörvírus]; *rubeolavírus majomhimlővírus, morbillivírus*), ám ugyanott a *tehnéhimlő vírus, variola vírus, mumps vírus, kullancsencephalitis vírus species* írásforma is olvasható (Pál 2012: 171–173). Az orvosi molekuláris biológia könyvben a *morbillivírus kanyaró vírus* és *morbilli vírus* formában is előfordul (Berencsi 2004: 279, 386).

A többszavas idegen betegségnevekkel szokásosan nem írják egybe a vírus névtartozékot (*molluscum contagiosum vírus*, *herpes simplex vírus*, *vesicularis stomatitis vírus*, *humán T-sejtes leukaemia-lymphoma vírus*, *humán immundeficiencia vírus*, *louping ill vírus*, *száj- és körömfájás vírus*, *encephalomyocarditis vírus*, *St. Louis encephalitis vírus*, *Coloradó-kullancsláz vírus*) (Pál 2012; Gergely 2003).

A helyesírási szabályzat megfogalmazza, hogy a forrásnyelv szerint írt idegen szószerkezetek utótagjait különírjuk, tehát a *molluscum contagiosum vírus*, *herpes simplex vírus* szabályos írásmód.

A *humán-T-sejtes leukaemia-lymphoma vírus* név az angol *Humán T-cell leukaemia-lymphoma (leukaemia/lymphoma) vírus* név magyar változata; írása elég egységes, valószínűleg azért, mert mozdíthatatlan kötőjeles szerkezetet (*T-sejtes*) tartalmaz, így a mozgósabályok nem érvényesülhetnek. A *humán immundeficiencia vírus* (*HIV*, *human immunodeficiency virus*) nevének a helyesírási szabályok szerinti írásmódja: *humán-immundeficienciavírus* lenne, ennek ellenére egyöntetűen *humán immundeficiencia vírus* formájában találjuk a tankönyvekben (Tulassay 2007; Pál 2013: 235).

Magyarázat: A névben az immundeficienciát okozó vírusról van szó (*immundeficiencia + vírus*), és mivel jelöletlen szerkezet, szóösszetétel (*immundeficienciavírus* vagy *immundeficiencia-vírus*). Ehhez jön a *humán* jelző (*humán-immundeficienciavírus*).

Megjegyzés: Nagyon sok vírusnév tartalmazza a *humán* (emberi) szót, amelyet a vírusok neveiben a tankönyvek mindegyikében különírnak (*humán papillomavírus*, *humán immundeficiencia vírus*). A *human* szót *a*-val csak az idegen vírusnevekben tartjuk meg.

Az *Eastern equine encephalitis vírus* nevet magyarul *keleti lóencephalitis vírus* formájában írják az Orvosi mikrobiológia tankönyvében (Pál 2012: 200). Ugyanakkor a helyesírási szabályok szerinti fordítás alapján *keletilóencephalitis-vírus* formájában kellene írni.

Magyarázat: a betegség neve *lóencephalitis*, magyarul *lóagyvelő-gyulladás*, és ennek a keleti formájáról van szó, tehát *keleti lóencephalitis*. Ez a jelzős szerkezet, a szerkezet egészére vonatkozó utótagot (*vírus*) kap, és a második mozgósabály következtében *keletilóencephalitis-vírus* lesz belőle, amely visszatetsző, elfogadhatatlanul hosszú szó, és elfedi, hogy a ló keleti vagy az encephalitis.

Néhány további példa:

Eredeti	Szakirodalom	Helyesírás szerinti
<i>Western equine encephalitis virus</i>	<i>nyugati lóencephalitis vírus</i>	<i>nyugatilóencephalitis-vírus</i>
<i>Venezuelan equine encephalitis virus</i>	<i>venezuelai lóencephalitis vírus</i>	<i>venezuelailóencephalitis-vírus</i>
<i>Lymphocytic choriomeningitis virus</i>	<i>lymphocytás choriomeningitis vírus</i>	<i>lymphocytáschoriomeningitis-vírus</i>
	<i>kullancsencephalitis vírus</i>	<i>kullancsencephalitis-vírus</i>

MEGFONTOLÁS A vírusok (mikrobák) neveiben, a névtartozék (*vírus*) az előtte lévő taggal, ha jelöletlen alárendelő viszonyban van, szóösszetételt képez, ezért egybeírjuk (*majomvírus*, *kullancsvírus*, *agyhártagygyulladás-vírus*, *herpes/herpesz vírus*). De ha az előtagnak jelzője van, amely csak arra vonatkozik – a névtartozéokra tehát nem –, a különírást választjuk annak érdekében, hogy elkerüljük a magyar nyelvtől idegen, hosszú, sokszor nehezen olvasható és félre is érthető szavak keletkezését. A további utótagokat (előtagokat) is különírjuk:

choriomeningitis-vírus + lymphocytás	lymphocytás choriomeningitis vírus (a choriomeningitis lymphocytás nem a vírus) magyarul: nyiroksejtes agyhártagygyulladás vírus nem: *lymphocytáschoriomeningitis-vírus
lóagyhártagygyulladás-vírus + nyugati + heveny	nyugati lóagyhártagy-gyulladás vírus heveny nyugati lóagyhártagy-gyulladás vírus nem: *hevenynyugatilóagyhártagygyulladás-vírus

Megjegyzés

A szóösszetételek előtagjára vonatkozó jelző hatására felbomlik a szóösszetétel, és érvénybe lép a második mozgósabály:

Ha az *idegingerlés* szóösszetétel *hibás* minőségjelzőt kap, amely az idegre vonatkozik, tehát a hibás ideget ingereljük, nem pedig az idegingerlés hibás, felbomlik az összetétel: *hibás ideg ingerlés* keletkezik. Ez a szerkezet olyan jelzős szerkezet, amelynek az utótagja a szerkezet egészével függ össze, a második mozgósabály értelmében a *hibásideg-ingerlés* szóösszetétel a helyes írásmód.

A csoportnév írásának a javaslatával a második mozgósabály alkalmazását kerülnék el annak érdekében, hogy ne keletkezzenek nehezen és olykor félreérthető, hosszú szóképződmények. A kétféle írásmód (*nyiroksejtes agyhártagygyulladás vírus* / *nyiroksejtes agyhártagygyulladás-vírus*) jelentése egyezik, de az utóbbi bonyolult, nehezen értelmezhető és a magyar nyelvtől idegen hosszú szó, továbbá – mint Ludányi Zsófia írja – a mozgósabályos szerkezetből nem látszik, hogy a *nyiroksejtes agyhártagygyulladás vírusáról* van szó. Ez a vélekedés összhangban van az *Orvosi helyesírási szótár* állásfoglalásával (Fábián–Magasi 1992: 22).

Elfogadható-e a javasolt szabály?

Berényi Mihály: Igen.

Hagymási Krisztina: Elfogadható.

Keszler Borbála: Igen.

Kovács Éva: Igen.

Kuna Ágnes: A javaslat elfogadható, mert valóban nagyon bonyolult összetett szavak keletkeznének. Megjegyezném azonban, hogy az érvelés a szabályozásra nézve logikus.

A mindennapi használatban azonban korántsem jellemző ekkora tudatosság, hogy éppen a különírás jelezne az összetartozást. A *hibás ideg ingerlés* esetében „magamtól” biztosan, hogy *hibásideg-ingerlést* írnék, és a különírásban angol hatást sejtjenék (az *ideg hibás ingerlést* nem tudom értelmezni). A többi esetben könnyebben fogadja el a nyelvérzékem a különírás. Valószínű, a mindennapi-szakmai nyelvhasználó is a túlzottan bonyolult szerkezetek elkerülése végett használná inkább a különírás (és csak kevesen alkalmaznák tudatosan a szabályt, amely szerint a különírás jelöli az összetartozást).

Laczkó Krisztina: Szabályként nem tudom elfogadni, ám ajánlasként természetesen igen. Még a helyesírási szabályzat mint alapvető helyesírási előírás is tartalmaz ajánlásokat, egy szakmai szabályozásban erre különösen van mód. A mozgószabály követése, valamint a teljes különírás hasonlóképpen nehezen befogadható és azonosítható alakokat eredményez, hiszen a teljes különírás az alapalakú főnevek esetében is teljes mértékben idegen (éppen az angol hatást modellálja). Célszerűbb lenne tehát ebben a választást (melyiket a két „rossz” közül) az írásgyakorlóra bízni. Helyesen azért írunk alapban, mert az olvasó számára szeretnénk megkönnyíteni a befogadást, és bár a magyarnak alapvető normája az úgynevezett „értelemtükröztes”, de azt ezekben az esetekben ne felejtjük el, hogy bár a legfontosabb a lehető legkönnyebb feldolgozás, valamint az értelem leképezése, ám mindemellett, ha egy szakszöveg olvasója nem tudja a leírás alapján, mi a keleti a vírusnévben, akkor nagy valószínűséggel nem neki szól a szöveg, mert akkor nincsenek meg az erre vonatkozó tudássémái. A szövegben nem elszigetelt szerkezetek, szavak szerepelnek, hanem ezek az úgynevezett tematikus kontextusban működnek.

Ludányi Zsófia: L. függelék.

Megjegyzés

A fenti javaslatot a közreműködők általános elvként fogadták el a következőképpen: az orvosi csoportnevekben a névtartozék az előtaggal szóösszetételt képez, ezért egybeírjuk. De ha az előtagnak jelzője van, amely csak arra vonatkozik – a névtartozékra tehát nem –, a túlságosan bonyolult esetekben lehetőség van a különírás választására annak érdekében, hogy elkerüljük a hosszú, sokszor nehezen olvasható és félre is érthető szavakat. Ilyenkor a további utótagokat (előtagokat) is különírjuk.

A tartozékszámok/tartozékbetűk és a vírusfajok, vírusalfajok stb. neveinek kapcsolása sem egységes: különírva és kötőjelezve is előfordulnak:

A belgyógyászat alapjai (Tulassay 2007): *hepatitis A-vírus, hepatitis B-vírus* (betegségneveket is különírják: *hepatitis A, hepatitis B*, de: *akut A-hepatitis*) (938–939). *Coxsackie-vírus* (Coxsackie egy város neve) *Coxsackie A-vírus, Coxsackie B-fertőzés, coxsackievírus-fertőzés* (388).

Orvosi mikrobiológia (Gergely 2003): *hepatitis-C vírus (hepatitis-C-vírus), hepatitis-G-vírus, molluscum contagiosum vírus, humán herpesvírus-8 (HHV-8), gamma-herpesvírus, humán T-sejtes leukaemia-lymphoma vírus I-es típusa (HTVL-1)*.

Az orvosi mikrobiológia tankönyve (Pál 2012): *hepatitis A-vírus, enterovírus 68-71, parvovírus B19, humán herpesvírus 7, (HHV-7, HHV-6B)*.

Sejtbiológia (Szabó 2009): *Hepatitisz A vírus*.

SZABÁLY A tartozékelemek írását az orvosi nyelvben korábban már meghatároztuk (Bószé 2006), jöhet ez nem akadémiai állásfoglalás. Ennek értelmében: a tartozékszámokat, tartozékbetűket stb. a szavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, a mozaikszavakkal egybeírjuk. Az utótagokat kötőjelezzük (*májgyulladás-A-vírus, HPV16-fertőzés*).

FÜGGELÉK

Ludányi Zsófia

Mikrobanevek (vírusnevek)

A kiküldött tanulmány alapján beszélhetünk tulajdonnévi vírusnevekről (*Poxvírus [Poxviridae]*), illetve köznévi vírusnevekről. A tulajdonnévi vírusnevekről szóló helyesírási (és nyelvhasználati) állásfoglalással egyetérttek. A köznévi vírusnevek (tehát a vírusfajok nemzetközi nevei, illetve vírusalfajok, -törzsek, -változatok) helyesírásával kapcsolatos elgondolásokhoz a következőket fűzném hozzá:

Egyetérttek a személyekről elnevezett vírusnevek helyesírási javaslatával: a személynevet kötőjellel kapcsoljuk a vírus szóhoz (amely itt névtartozék): *Gross-vírus*, több személynév esetén a személyneveket nagyköötőjellel kapcsolva: *Epsstein-Barr-vírus*.

Azon vírusfajok (-alfajok, -törzsek stb.) esetében, amelyek valamilyen földrajzi névről kapták nevüket, a következőképpen kell eljárni.

Egytagú földrajzi nevek esetén kötőjellel kapcsoljuk a tulajdonnevet a *vírus* névjárulékhöz: *Ebola-vírus, Marburg-vírus*. Így jár el az Orvosi helyesírási szótár (Fábián–Magasi 1992) is minden esetben: *Ebola-vírus, Germiston-vírus, Sendai-vírus*. Egyetlen kivétel akad: a szótárban ugyanis meglepő módon különírva szerepel a *Sindbis vírus* (sic!), holott ez is egy földrajzi névről (Sindbis egyiptomi városról) kapta a nevét, ahol felfedezték. A különírás helyett itt is a *Sindbis-vírus* írásmódot javaslom.

Ha a *vírus* szót valamilyen állatnévvel társítjuk (pl. *majom*), abban az értelemben, hogy 'majmoktól származó vírus', egyértelműen összetételről van szó, tehát egybeírjuk: *majom-vírus*. Ha a *vírus* szó már része összetételnek (pl. speciáli-

záljuk, hogy milyen betegséget okozó vírus: *herpeszvírus*), és ahhoz kapcsoljuk az állatnevet, ugyanúgy egybeírás alkalmazzunk: *majomherpeszvírus*. (Vigyázat: ez már többszörös összetétel, ügyelni kell a szótagszáma. Mivel jelen esetben az pont hat, marad az egybeírás, ellenben – csak a példa kedvéért – ha létezne olyan, hogy *elefánt-herpeszvírus*, azt már kötőjellel tagolnánk a fő összetételi határon.)

Maradva az állatneveknél: a *majomvírus* idegen megfelelője a *simian virus*, amely a magyar szakirodalomban – és az *Orvosi helyesírási szótárban* is – különírva, *simian* vírusként szerepel. Más hasonló példát nem találtam a szótárban, így csupán e példának alapján kellene állást foglalnunk. Állatoktól származó vírusokat keresve – az ICTV honlapját¹ segítségül hívva – a *Paramyxovirus* családba, *Paramyxovirus* alcsaládba (*Paramyxoviridae*, *Paramyxovirinae*) tartozó fajok, nemzetközi néven: *Simian virus 10* (< *simia* 'majom'), *Canine distemper virus* (< *canis* 'kutya'), *Phocine distemper virus* (< *phoca* 'fóka'), *Bovine parainfluenza virus 3* (< *bos* 'szarvasmarha') stb. A *canine* a latin *caninus* 'kutyától származó, kutyával kapcsolatos' (< *canis*) melléknév vocativusi (megszólító módú) alakja. Ugyanígy a *bovine* < *bovinus* 'szarvasmarhával kapcsolatos'. Nem folytatva a sort, ami a mi számunkra lényeges: egyértelműen látszik, hogy a *simia*, *canine*, *bovine*, *phocine* szavak melléknév ragozott alakjai, márpedig a magyarban a melléknév többnyire minőségjelzője szokott lenni a főnévnek: jelzős szerkezet jön tehát létre, amelyet nem írhatunk egybe (**simianvírus*, **bovinevírus*). Nem lévén mikrobiológus szakember, nincs rálátásom, mennyire használják a szakirodalomban ilyen formában a vírusokat (a *simian* vírustól eltekintve), de ha igen, akkor – a fenti gondolatmenet alapján – a latin jelzős formát a következőképpen javaslom tehát írni: *bovine vírus*, *canine vírus*, *phocine vírus*.

A betegségnev + *vírus* felépítésű elnevezésekben a következőket javaslom:

- Ezekben az esetekben is szóösszetételekről van szó (pl. *rubeólavírus* 'a rubeóla betegséget okozó vírus'). Ha a betegségnev egyetlen (egyszerű vagy összetett) szó, a betegségnevet és a *vírus* utótagot egybeírjuk (többszörös összetételeknél figyelembe véve a szótagszámlálás szabályát). Például: *morbillivírus*, *rubeólavírus* (az előtag egyszerű szó), *majomhimlővírus*, *tehénhimlővírus* (az előtag összetett szó, tehát többszörös összetétel, de mivel a szótagszám még éppen hat, egybeírás alkalmazzunk itt is). A *kullancsencephalitis-vírus* azonban már kötőjellel írandó.
- Ha a betegség neve egy szó szerkezet (amelyet különírunk, pl. *fekete himlő*), a *vírus* utótag kapcsoláskor – a második mozgósabályt alkalmazva – az eredetileg különírt kapcsolatot alkalmilag egybeírjuk, a *vírus* szót kötőjellel kapcsoljuk (*feketehimlő-vírus*). Ha a betegség neve több különírt szóból álló idegen kifejezés (pl. *molluscum contagiosum*), nem alkalmazhatjuk a második mozgósabályt. Ilyenkor a több szóból álló betegségnev és a *vírus* szó közé nem teszünk kötőjelet (vö. Fábrián–Magasi 1992: 23). Példák:

molluscum contagiosum vírus, *herpes simplex vírus*, *louping ill vírus*.

- Ha a betegségnev olyan kötőjelet tartalmaz, amelyet nem a szótagszámlálás szabálya vagy egy mozgósabály ír elő (ilyen például egy tulajdonnévből és egy köznévből álló összetett szó kötőjele, pl. *Colorado-kullancsláz*), a *vírus* utótagot (és a további esetleges utótagokat) kötőjellel kapcsoljuk, mivel a második mozgósabály nem alkalmazható. A *St. Louis-encephalitis* is ide sorolható; a betegséget okozó vírus írásmódja az előbbieket értelmében: *St. Louis-encephalitis-vírus*.

Néhány megjegyzés a tanulmányban szereplő egyes példákhoz:

- A *Human T-cell leukaemia-lymphoma virus* magyar megfelelője a következőképpen írandó: A *leukaemia*, illetve *lymphoma* jelzője a *T-sejtes*: *T-sejtes leukaemia*, *T-sejtes lymphoma*. Ezeket összevonva: *T-sejtes leukaemia-lymphoma*. E szerkezet egészéhez kapcsoljuk a *vírus* utótagot. A műveletek végrehajtásának sorrendjét zárójelekkel jelölve – a matematikai műveletekhez hasonlóan a legelső zárójeles műveletet elsőként végrehajtva – a következőképpen néz ki a kifejezés: ((*T-sejtes (leukaemia-lymphoma)*) *vírus*). A mozgósabályok értelmében a *vírus* utótag kapcsolásakor a *T-sejtes leukaemia-lymphoma* szerkezetet alkalmilag egybe kellene írunk, de a nem mozgósabály/szótagszámlálási szabály által előírt kötőjel (*T-sejt*) miatt ezt nem tehetjük meg. Így ez esetben – egyetértve a szerzővel – a *humán T-sejtes leukaemia-lymphoma* írásmódot javaslom. (A *leukaemia/lymphoma* megoldás is jó lehet.)
- A *Human immunodeficiency virus (HIV)* helyes magyar írásmódja: *humán immundeficiencia-vírus*. Egyszerű minőségjelzős szerkezetről van szó. Az *immundeficiencia-vírus* javaslatom alapján kötőjellel írandó, mivel az *immundeficiencia* véleményem szerint összetételnek tekinthető. (Oka: az *immun-* önállótlan előtag számos más utótaggal alkothat összetett, pl. *immunoblast*, *immunocyta* stb., ugyanígy a *deficiencia* szó is sok más szóhoz kapcsolódhat utótagként, pl. *mentáldeficiencia*, és önmagában is létezik: *deficiencia* 'hiány[osság]'. Erről bővebben I. Ludányi 2013, 2014.)
- Az *Eastern equine encephalitis virus* magyar megfelelőjének szabályok szerinti írásmódja *keletilóencephalitis-vírus*. Ugyanakkor belátható, hogy az efféle nehézkes írásmódot az orvostársadalom nem nagyon fogadja el, netán nincs is tisztában azzal, hogy a szabályok szerint így kellene leírni. Nem feltétlenül a szó hossza okozza a problémát, feltételezem, inkább azért váltana ki tiltakozást, mert a mozgósabályos írásmódból nem látszik, hogy a *keleti lóencephalitis* betegséget okozó vírusról van szó. Az alkalmi egybeírás (*keletilóencephalitis-*) megnehezíti az értelmezést: felmerülhet a kérdés, mi nek a jelzője a *keleti*: a *lőe*, netán az *encephalitisé*? Úgy vélem azonban, ilyen kérdés csupán a magamfajta

laikusokban merülhet fel, szakemberek számára ez nem kellene, hogy problémát okozzon. Mint ahogy *venezuelailóencephalitis-vírus* esetében sem. (Ha nagyon tiltakozunk a mozgószabály ellen, egyetlen karakterrel megtoldva máris jelöltté tehető a szerkezet: *a keleti lóencephalitis vírusa*.) Más a helyzet a *lymphocytás choriomeningitis vírus* esetében, ahol már megengedhetőnek tartom a nem mozgószabály szerint írásmódot.

- A *kullancsencephalitis vírus* ~ *kullancsencephalitis-vírus* esetén egyértelműen az utóbbit, a szabályok szerinti írásmódot javaslom, hiszen csupán egy kötőjelnyi a különbség; sem a szó hossza, sem pedig a nehezen olvashatóság nem lehet érv ellene.

A tartozékbetűs, tartozékszámos vírusnevek írásmódját illetően egyetértek a szerző javaslatával.

III. RÉSZ. A BETEGSÉGNEVEK ÍRÁSA A betegségnevek is orvosi csoportnevek, tehát nem tulajdonnevek, de fellelhetők bennük tulajdonnévi elemek. Mivel köznevek, kisbetűvel kell írni őket. Sok betegség nevében előfordul a *betegség, szindróma, fertőzés, baj, állapot, fene, daganat* stb. szó; ezek részét képezik a betegségek magyar nevének, tehát névtartozékok. Megtaláljuk az ilyen névtartozékokat a betegségek angol neveiben is (*Parkinson disease, Turner's syndrome*), a görög–latin neveknél azonban nem: *thyreoiditis [pajzsmirigygyulladás], hyperaldosteronismus, pneumonia, neuropathia*). Az AKH¹² a betegségek neveinek írását nem szabályozza, nem is feladata, csupán egy-egy közvetett utalás ad némi útbaigazítást.

A NÉVTARTOZÉKOK ÍRÁSA A KÖZNÉVI BETEGSÉGNEVEKBEN

A köznévi betegségneveket helyesírás szempontjából négy csoportba sorolhatjuk.

SZÖSSZETÉTELLÉ VÁLT BETEGSÉGNEVEK Szóösszetétel a betegségek neveiben szokásosan a jelöletlenségből adódik, de keletkeznek nevek az úgynevezett jelentéssűrítés következtében, és nagyrítkán, a hagyomány szerint is; bennük a *betegség, a szindróma* stb. névtartozék az összetétel utótagja. Írásmódjuk a szótagszámlálás szerinti.

Jelöletlen viszony: petefészek-gyulladás, kötőszövet-gyulladás, szívizomgyulladás, nyelöcső-perforáció, bőranthrax (bőrlepfene), pitvarlebegés, perctérfogat-elégtlenség

Jelentéssűrítés: szamárköhögés, vérbaj, veseköbetegség, enterovírus-fertőzés, salmonellafertőzés, emberi pox-vírusfertőzés

A GÖRÖG–LATIN ÉS ANGOL SZÓSZERKEZETES BETEGSÉGNEVEK A görög–latin nevek lehetnek önállóak (*diabetes mellitus, carcinoma in situ, vascularis encephalopathia*), mások magukban foglalnak valamilyen névtartozékot, amelyet mindig különírunk (*vena hepatica thrombosis, Streptococcus pyogenes fertőzés*). Az angol betegségneveket a magyar szó-

vegkörnyezetben is a forrásnyelv szerint írjuk (*respiratory distress syndrome*).

MINŐSÉGJELZŐS BETEGSÉGNEVEK Ezekben a jelző a betegség névének a bővítése. A minőségjelző a jelzett szó/szószerkezet írásmódját nem változtatja meg, és különírjuk (*heveny szívizomgyulladás, idült vena portae thrombosis, kétoldali petefészek-gyulladás, örökletes emlőrák, cytomegaliás zárványbetegség, hydatid betegség, pitvari tachyarrhythmia*).

A *polyoma-associated nephropathy* angol betegségnevet kötőjeles, összetett jelzőt tartalmaz. Magyarra kétféleképpen is fordíthatjuk: *polyomatársult nephropathia* vagy *polyomával társult nephropathia*.

Nehézség a többjelzős nevek írásánál adódhat: ezek ugyanis lehetnek jelzőhalmazok, jelzős jelzők, és a többedik jelző vonatkozhat az egész jelzős szerkezetre is. A jelzőhalmazoknál vesszővel választjuk el a jelzőket egymástól, avagy kötőjellel kapcsoljuk, egyébként nem teszünk a többes jelzők közé írásjelet. A megkülönböztetés nemegyszer bizonytalan.

acidophil törzssejtes adenoma (az adenoma acidophil törzssejtes – az *acidophil* a törzssejt jelzője);

rejtett felnőttkori autoimmun cukorbetegség (az autoimmun cukorbetegség a felnőttkori, és ennek a rejtett formájáról van szó, a rejtett tehát az egész jelzős szerkezetre vonatkozik. Ám értelmezhetjük úgy is, hogy az autoimmun cukorbetegség rejtett és felnőttkori – a két jelző egymással mellérendelő viszonyban van, így vesszőt teszünk közéjük (*rejtett, felnőttkori autoimmun cukorbetegség*).

B- és T-sejtes akut lymphoblastos leukémia (az akut lymphoblastos leukémia a B- és T-sejtes, vagyis a B- és T-sejtes az egész jelzős szerkezettel függ össze)

idült, idiopathiás polyneuropathia vagy *idült idiopathiás polyneuropathia* (feltételezhető, hogy a polyneuropathia idiopathiás és idült, ám az is lehet, hogy az idiopathiás polyneuropathia idült formájáról van szó; ez szakmai és nem helyesírási kérdés)

hypoxiás-hypercapniás encephalopathia (itt egyértelmű, hogy az encephalopathia a hypoxiás és hypercapniás; a jelzőhalmazodás szoros kapcsolatban van, ezért kötőjelet, nem pedig vesszőt írunk)

1-es/2-es típusú/formájú diabetes mellitus/cukorbetegség (a betegségek formáját/típusát jelölik sorszámokkal is; ez más jelzővel is társulhat: *1-es típusú autoimmun diabetes mellitus / 1-es típusú, autoimmun diabetes mellitus* – a vessző használata értelmez: írásjel nélkül az *autoimmun diabetes mellitus* az *1-es típusú*, vesszővel elválasztva pedig a *diabetes mellitus 1-es típusú és autoimmun*; az utóbbiban a sorrend felcserélhető: *autoimmun, 1-es típusú diabetes mellitus*)

X-linked lymphoproliferative syndrome – *X-hez kötött lymphoproliferatív szindróma, X-hez kötött nyiroksejtburjánzás-szindróma*

Magyarázat: Az *X-linked* jelentése az, hogy a betegség az X-kromoszómához kötötten öröklődik. Általában az *X-hez kötött* szószerkezettel fordítják. Az alapbetegség a *lymphoproliferatív szindróma*, ennek az X-kromoszómával öröklődő változatáról van szó. A *lymphoproliferatív szindróma* jelzős szerkezet egészéhez társul az újabb jelző (*X-hez kötött*), így a különírás a helyes írásforma. A *lymphoproliferatív jelentése burjánzó nyiroksejtek, nyiroksejtburjánzás*; a betegség magyarul tehát *nyiroksejtburjánzás + szindróma* (*nyiroksejtburjánzás-szindróma*). Eképpen a magyar név: *X-hez kötött nyiroksejtburjánzás-szindróma*. Átala-kítható: *X-hez kötött nyiroksejtburjánzási szindróma*.

Összegezve: A minőségjelzős betegségek írásánál a helyesírás általános szabályait követjük. A többjelzős szerkezeteknél az értelmezés szerint teszünk vagy nem teszünk írásjelet a jelzők közé. Az értelmezés sokszor szakmai kérdés és döntés.

JELZŐS SZERKEZETŰ BETEGSÉGNEVEK Ezekben a jelző a névtartozékkal függ össze; a névtartozék kapcsolódik jelzős szóalakulathoz. Voltaképpen a névtartozék a jelzős szerkezet egészére vonatkozó utótag, tehát jellegzetes második mozgósabályos szerkezet, amelyet az AkH. szabálya szerint úgy írunk egybe, hogy a jelzős szerkezetet összerántjuk, a névtartozékot pedig kötőjellel társítjuk.

Példák az AkH. általános szabálya szerint írva:

Bare lymphocyte syndrome (BLS) – meztelennyiroksejt-szindróma

Magyarázat: A lymphocyt a nyiroksejt; egyértelműen lefordítható. A *meztelen nyiroksejt* jelzős szerkezet, ehhez társul a *szindróma* utótag, amely az egész szerkezettel kapcsolatos, így érvényesül a második mozgósabály: a *meztelennyiroksejt-szindróma* a második mozgósabályos írásforma. (A tankönyvek „Meztelen” limfocita szindróma formájában írják.)

Hypertonia – magasvérnyomás-betegség

Toxic shock syndrome – toxikus sokk-szindróma

Mucosa associated lymphoid tissue lymphoma – nyálkahártyayirokszövet-lymphoma

Magyarázat: A *mucosal associated* jelentése: *nyálkahártyával társult (nyálkahártyatársult)*, egyszerűen nyálkahártyás. A *lymphoid tissue nyirokszövet* jelent, tehát *nyálkahártyai nyirokszövet + lymphoma*. A második mozgósabály szerint ebből a *nyálkahártyayirokszövet-lymphoma* szóösszetétel keletkezik. Felfoghatjuk birtokos szerkezetként is (a *nyálkahártya-nyirokszövet lymphomája*), és jelöletlen szerkezetként az írása: *nyálkahártyayirokszövet-lymphoma*.

Centrálisalvásiapnoe-szindróma/agyialvászilégzéskimaradás-szindróma

Magyarázat: A *centrális* a kifejezésben agyit jelent, az *apnoe* pedig légzéskimaradás. Tehát: *centrális alvási apnoe + szindróma*. ebből keletkezik a *centrálisalvásiapnoe-szindróma*, magyarul: *agyialvászilégzéskimaradás-szindróma* írásforma.

Acute respiratory distress syndrome – akutrespirációsdistressz-szindróma

Magyarázat: Az *akut* magyarul heveny, a *respirációs* légzési. A szerkezet alapja: *akut respirációs distressz + szindróma*. A második mozgósabály szerint írva: *akutrespirációsdistressz-szindróma*, magyarul: *hevenylégzésizavar-szindróma*.

A szakirodalom nem követi ezt az írásmódot, ugyanakkor nem egységes. Egy-két példa:

A belgyógyászat alapjai (Tulassay Zs.)

centrális alvási apnoe szindróma

nem pedig: centrálisalvásiapnoe-szindróma

akut respirációs distressz szindróma

nem pedig: akutrespirációsdistressz-szindróma

Az orvosi mikrobiológia tankönyve (Pál T.):

toxikus shock szindróma

nem pedig: toxikusshock-szindróma

A példák közül is látható, hogy a második mozgósabály alkalmazásával nehezen érthető, hosszú szavak keletkeznek. Ezek elkerülésére szolgál az orvosi csoportnevek írásának javaslata (l. fent), amelyet tehát a betegségek írására is vonatkoztatunk. Vagyis: a névtartozék (*betegség, szindróma, baj* stb.)

az előtaggal szóösszetételt képez (*nyirokcsomó-betegség, agyhártyagyulladás, mellékvese-bántalom, nyiroksejtburjánzás-szindróma*), de ha az előtagnak jelzője van, amely csak arra vonatkozik – a névtartozékra és a szóösszetétel egészére tehát nem –, a különírást választjuk. Az ilyen szerkezetek elő- és utótagjait is különírjuk.

meztelen nyiroksejt szindróma

nem pedig: meztelennyiroksejt-szindróma

agyi alvási légzéskimaradás szindróma

nem pedig: agyialvászilégzéskimaradás-szindróma

akut respirációs distressz szindróma

nem pedig: akutrespirációsdistressz-szindróma

heveny légzési zavar szindróma

nem pedig: hevenylégzésizavar-szindróma

Megjegyzés: Hasonló szerkezetű névtartozékos betegségek szóösszetételekből is létrejöhetnek. Az ilyenekből is keletkezhetnek hosszú, körülményesen kibogozható szavak. A javaslat ezekre is érvényes.

encephalomyocarditis virus disease – encephalomyocarditis vírus betegség

Magyarázat: Az *encephalomyocarditis* az agy és a szívizom gyulladása, az *encephalomyocarditis-vírus* pedig az efféle gyulladást okozó vírus (jelöletlen birtokos viszony: az *encephalomyocarditisnek* a vírusa). A *betegség* utótaggal az *encephalomyocarditis-vírus* által okozott körképet nevezzük meg; jelentéssűrítő összetétel keletkezik: *encephalomyocarditisvírus-betegség*. De: az *encephalomyocarditis* előtag csak a vírussal függ össze, hiszen az *encephalomyocarditis* maga is betegség név (*agy-szívizom gyulladás vírus*). A fenti javaslat értelmében *encephalomyocarditis vírus betegség* formájában írjuk.

heveny encephalomyocarditis vírus betegség

nem pedig: heveny-encephalomyocarditisvírus-betegség

rubeola vírus fertőzés

nem pedig: rubeolavírus-fertőzés

postnatalis rubeola vírus fertőzés

nem pedig: postnatalis rubeolavírus-fertőzés

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: A *polyomatársult* típusú jelzők használatát, terjesztését nem javaslom.: a *cukorbetegség-társult húgysavkövesség* esetében sokkal érthetőbb a *cukorbetegséggel társult* húgysavkövesség. Az ilyen hosszú és áttekinthetetlen alakulatok, mint az *akutrespirációsdistressz-szindróma, agyialvászilégzéskimaradás-szindróma, hevenyencephalomyocarditisvírus-betegség* biztosan nem fognak a magyar orvosi nyelvben meggyökeresedni. Legalább az *akut* és *heveny* jelző a kollégák szerint mindig különírt lesz, a többi szó összeviszsa: egybe, külön vagy kötőjellel.

Keszler Borbála: A *heveny* és az *akut* világos, hogy külön van. Más esetekben meg kell próbálni a hosszú alakokat valahogy elkerülni, például: *rubeola vírus okozta betegség*.

Kovács Éva: Hosszú távon általános elvként kellene követni a szerkezetes megoldásokat, ha az nem lehetséges, akkor az írásképeknek a logikus, gyorsan értelmezhető alakot kellene tükröznie. Illetve, ha létezik már jól bevett önálló szó, például: *vírusfertőzés*, akkor meg kellene vizsgálni, mert én nem értek

hozzá, hogy a *rubeola vírusfertőzés* alak orvosilag megmagyarázható-e.

Kuna Ágnes: Ludányi Zsófia felvetését (l. függelék) az összegzésben érdemes megfontolni, és az elveket következetesen a magyar és az idegen szavak viszonyában kialakítani és alkalmazni. A szóösszetételek helyett a jelöltté tétel szintén megoldás lehet egyes esetekben, de ehhez a szakmai gyakorlatra is szükség van. Ha ez ugyanis nem alkalmazza a „feloldást”, akkor más megoldásokhoz kell helyesírási útmutatót javasolni.

Laczkó Krisztina: A fenti megoldási javaslat, amelyet semmiképpen nem lehet és szabad szabályként értelmezni, nem hoz valódi megoldást a problémára, mert a teljes különírás teljességgel idegen a magyar nyelv működésétől, az értelmezési lehetőségektől. Sok esetben megnevezheti az értelmezést. A megoldás minden esetben az adott szövegen belül a legkönnyebb kiolvashatóság és értelmezhetőség lenne, a szerkezetessé tétel, a mozgósabályok alkalmazása, az esetleges „hibás” tagolás (hiába vonatkozik az előtagra a jelző, ha az elme pontosan a helyére tudja tenni, akkor sokkal célravezetőbb a nem értelemtükröztető írásmód alkalmazása; még a szótárakban is *köztársasági elnökválasztás* forma szerepel, a *köztársaságielnök-választás* helyett, de soha semmilyen értelmezési nehézséget nem okozott.)

Ludányi Zsófia: És mi van az olyan (a felsoroltakhoz képest) egyszerű esetekkel, mint pl. a *magas + vérnyomás + betegség*? Azt is három szóba kellene írni a fentiek alapján?

Válasz (Bősze Péter): Ha a jelzős szerkezet önmagában értelmezhető betegségnévnek, szükségtelen a névtartozék (kórisme: *magas vérnyomás*). L. lejjebb.

A NÉVTARTOZÉKOK ÍRÁSA A TULAJDONNEVET TARTALMAZÓ BETEGSÉGNEVEKBEN

SZEMÉLYNEVEK A betegségek nevében előforduló személynevekhez a *betegség, szindróma* stb. névtartozékokat szokásosan kötőjellel társítjuk (*Cushing-kór, Turner-szindróma, Bauhin-billentyű-elégtelenség*) a névkiegészítő (*de Quervain-thyreoiditis, von Willebrand-betegség*) és a több személynevet tartalmazóknál is (*Creutzfeld-Jakob-kór, Wolff-Parkinson-White-szindróma*).

Idegen kifejezésekben előfordul, hogy a szerzői nevet a betegségnév végére írják külön szóban (*Ackrokeratosiss paraneoplastica Bazex [Bazex-szindróma]*); magyar szövegkörnyezetben ezt az írásformát nem alkalmazzuk.

A személynevek nagy kezdőbetűjét megtartjuk az *-i, -s, -ú, -ű, -jú, -jű* képzős formákban is; a képzőket az utótaghoz közvetlenül írjuk (*Cushing-kóros, Douglas-tályog, Douglas-tályogi; Turnes-szindróma, Turner-szindrómás*).

A további utótagokat is kötőjelezzük (*Douglas-tályogmegnyitás, Turner-szindróma-kezelés*).

A betegséget már megnevező görög-latin nevekhez szükségtelen kiírni a *betegség, szindróma* stb. névtartozékot, hiszen az túlírás (*Kawasaki-vasculitis betegség; Kawasaki-vasculitis* tökéletesen elegendő).

A személyneves betegségek minőségjelzőjét különírjuk (*heveny Sheehan-szindróma, életveszélyes Addison-krízis*).

A betegségek helyét megjelölő főnevek társítása azonban bizonytalan: a helyesírási szabályzat nem igazít útba (*bőr Kaposi-sarcoma, tüdő Langerhans-hisztocitózis*).

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: A *bőr Kaposi-sarcoma* helyett a *Kaposi-féle bőrszarkómát* javaslom. Hasonlóképpen: *Langerhans-féle tüdőhisztocitózis* vagy a *tüdő Langerhans-féle hisztocitózisa*.

Keszler Borbála: Berényi Mihály javaslata jó.

Kovács Éva: *Kaposi-bőrsarcoma, Langerhans-tüdőhisztocitózis*. Ezt választanám, mivel a tulajdonnevek már ismertek, utána viszont pontosítva van, hogy *bőr-, ill. tüdőbetegség*. Ha az elvemhez következetes akarok maradni, akkor viszont *bőrsarcoma*, nem tetszik! Egybeírva nem szerencsés, hogy a *sarcoma* eredeti, legyen pl. *Kaposi bőr-sarcoma*. Ugyanakkor a körülírás is elképzelhető megoldás: *bőrön jelentkező Kaposi-szarkóma*, vagy a *bőr Kaposi-szarkómája*, illetve Berényi Mihály javaslata is tökéletes.

Kuna Ágnes: Teljesen egyetértek a Berényi-féle javaslattal.

Laczkó Krisztina: A helyesírási szabályzat 12. kiadása már útba igazít ezekben az esetekben is, ezek két kötőjeles alakok az úgynevezett mozdíthatatlan kötőjel miatt: *bőr-Kaposi-szarkóma*. Minthogy már teljesen magyar alakulat, ebben az esetben a létező és kodifikált *szarkóma* írásmód megfelelőbb. Mint ahogy a javasolt *Kaposi-bőrszarkóma* vagy *Kaposi-féle bőrszarkóma* is. A Kovács Éva által javasolt *bőrsarcoma* írásforma nem fogadható el, ugyanis ez egy magyar összetétel, azzal együtt, hogy a *sarcoma* írásmódja idegen, az efféle kötőjelezésnek nincs hagyománya a magyar helyesírásban.

Ludányi Zsófia: Nem értek egyet a *bőr Kaposi-sarcoma, tüdő Langerhans-hisztocitózis* írásmódokkal. Itt ugyanis összetételekről van szó: a *bőr Kaposi-sarcomája, a tüdő Langerhans-hisztocitózisa* (birtokos jelzői alárendelő összetételek), nem pedig főnévi minőségjelzős szerkezetekről. (Nem úgy kérdezünk rá: Milyen Kaposi-sarcoma? Bőr. Hanem inkább: Minek a Kaposi-sarcomája? A bőrre.) Összetétel lévén, egybeírást kellene alkalmazni, pontosabban: az első mozgósabály speciális esetéről van szó, amikor a kötőjelet tartalmazó

összetétel nem utó-, hanem előtagot kap. Mivel azonban ez a kötőjel nem mozgószábály vagy a szótagszámlálás szabálya által előírt kötőjel, hanem más funkciójú (tulajdonnevet és köznevet összekötő), nem alkalmazhatjuk az első mozgószábályt. Így az előtag kötőjellel kapcsolandó: *bőr-Kaposi-sarcoma*, *tüdő-Langerhans-hisztocitózis*. Ha ez nehézkes, természetesen lehet helyette pl. *Kaposi-bórszarkóma*.

FÖLDRAJZI NEVEK Az irodalomban a földrajzi betegségneveknél a kötőjelezés mellett fellelhető a különírás is (*St. Louis-encephalitis*, *St. Louis encephalitis*; *Coxsackie-vírus-fertőzés*). Az írásmód egyezik a mikrobáknál leírtakkal (I. II. rész).

SZÜKSÉGES-E A NÉVTARTOZÉK?

A tudományos közleményekben, a kézi- és a tankönyvekben is gyakori a kettős névtartozékos megnevezés (betegségnev + névtartozék) – változó formában írva:

nephrosis-szindróma, nephritis szindróma, akut nephritis szindróma.
nephrosis szindróma, nephritis-szindróma,

akut nephritis-szindróma, rubeola szindróma, rubeola-szindróma, herpesz betegség, herpeszbetegség,

újszülöttkori herpeszbetegség, újszülöttkori herpesz megbetegedések, congenitalis rubeola szindróma

A *nephrosis* betegségnev: a vese bizonyos betegségének a neve. A *nephritis* vesegyulladás jelent. Hasonlóan: a *rubeola*, *herpesz* is egy-egy betegség megnevezése. Ezekben az esetekben tehát szükségtelen a névtartozék, amely egyébként ilyenkor is szóösszetétele tag, és a szótagszámlálás szabályai szerint írandó. A kettős elnevezés csak részben nyelvhasználati, sokkal inkább szakmai szempontok szerinti. Csak akkor indokolt, ha a névtartozék hozzátételével mást jelent, mint nélküle. A *magasvérnyomás-betegség* névben például a *magas vérnyomás* önmagában is kifejezheti a betegséget (*magas vérnyomásban szenved*), ám a *betegség* névtartozék (*betegség*) hozzátételével lehet, hogy a kórkép körülirtabb – szakmai döntés.

Atrophia musculorum spinalis infantilis gyermekkori gerincvelői izomsorvadás

Az *atrophia musculorum* magyarul *izomsorvadás*, a *spinalis* utótag a betegség gerincvelői eredetét jelöli. A forrásnyelv szerinti idegen kifejezés utolsó tagja (*infantilis*) pedig gyermekkorra utal. Magyarul egyszerűen átalakítható jelzős szerkezetté (*gyermekkori gerincvelői izomsorvadás*).

A tulajdonneves betegségneveknél már utaltunk rá, hogy betegséget már megnevező görög–latin nevekhez szükségtelen kiírni a *betegség*, *szindróma* stb. névtartozékokat (*Hashimoto-thyreoiditis-betegség*).

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Tágabb értelemben minden betegség szindróma, ezért teljesen elegendő a *nephritis*, *rubeola*, *herpesz*, viszont helyesnek tartom a minden szavában magyar *cukorbetegség*, *magasvérnyomás-betegség* írásmódot.

Keszler Borbála: Egyetértek.

Kovács Éva: Egyetértek.

Kuna Ágnes: A *betegség*, *szindróma* elhagyását lehetőségként felkínálható a helyesírási munkákban, de nem a magyar vagy idegen szóval van összefüggésben, hogy kiteszük-e, illetve hogy használják-e az orvosok, hanem a szakmai gyakorlattal. Így a kitétel/elhagyás megítélése sem lehetséges helyesírási szempontból. A jelöltség, ha nem is feltétlenül indokolt, valószínűleg nem véletlen. Mindenképpen érdemes tehát a szakmai gyakorlatra hagyatkozni, és ennek megfelelően helyesírási javaslatot tenni.

Laczkó Krisztina: A fentiek nem helyesírási problémát jelentenek, hanem részben nyelvhasználati, részben szakmai kérdések. Semmi akadálya a *betegség*, *szindróma* használatának sem akkor, ha a szakmai nyelvhasználat valamilyen okból így alkalmazza. Analógiaként érdemes megemlíteni a *Fertő tó* földrajzi nevet. A tó megnevezése *Fertő*, amely tartalmazza a *tó* utótagot, a mai nyelvhasználatban azonban a *tó* értelmezőszerű hozzákapcsolása a névhez olyannyira elterjedt, hogy kezd a gyakorlatban természetessé válni a kötőjeles írásmód is.

Ludányi Zsófia: Az, hogy ki kell-e írni a *betegség*, *szindróma* névtartozékokat, nem helyesírási kérdés, itt a szakmabeliek írásszokása a döntő.

FÜGGELÉK

Ludányi Zsófia eredeti válasza:

Betegségnevek

A tulajdonnevet nem tartalmazó betegségnevek írásmódjával kapcsolatban a következők az észrevételeim:

Az összetett szóval kifejezett betegségnevek csoportosításával több probléma is akad. A szerző a következő három csoportot veszi fel: jelöletlen birtokos összetételek, jelentésváltozós összetételek, jelentéssűritéses összetételek. A csoportosítás két szempontot mos össze: az összetételeket ugyanis csoportosíthatjuk aszerint, hogy **miért** lettek összetételek (a jelöletlenné válás, a jelentésváltozás vagy a hagyomány alapján), illetve aszerint, hogy az összetételek tagok között **milyen (grammatikai) viszony van**.

Ha aszerint csoportosítjuk a példákat, hogy milyen okból váltak összetetté, akkor a következő felosztás lehetséges:

- Jelöletlenné válás: *petefészek-gyulladás*
(< a *petefészek[nek a] gyulladása*), *nyelőcső-perforáció*
(< a *nyelőcső[nek a] perforációja*), *szembetegség*
(< a *szem[nek a] betegsége*).
- Jelentésváltozás: ilyenre kevés példát találtam. A *franciabetegség* 'szifilisz' szóban például az egybeírás oka az,

hogy nem egyszerűen egy francia eredetű betegségről van szó, hanem egy betegségfajtáról. A szerző által hozott *szamárköhögés* példa esetében nem jelentésváltozásról van szó. Nem azért írjuk egybe a *szamár* + *köhögés* szavakat, mert az egybeírt szó mást jelent, mint a tagok jelentése külön-külön. A *szamárköhögés* egy jelentéssűrítő összetétel: amiatt írjuk egybe, mert a jelöletlen (tehát jeleket, ragokat nem tartalmazó) összetétel különféle morfológiai átalakításokkal, szerves mondatrészek hozzáadásával az alábbi mondatrészletre vezethető vissza: 'olyan köhögés, amely a samár által kiadott hangra hasonlít'. A *vérbaj* példa esetében valóban jelentésváltozás (jelentésszűkülés) történt (nem csupán annyit jelent, hogy 'a vér baja'), de valójában itt is a jelöletlenné válás miatt alkalmazunk egybeírást, nem a jelentésváltozás miatt.

- Hagyomány: ez esetben nem indokolja nyelvtani rendszerszerűség az egybeírást. Például: *légibetegség* 'kinetosis', *tengeribetegség* 'nausea'.

Ha aszerint csoportosítjuk az összetett betegségneveket, hogy az összetételt alkotó két szó között milyen grammatikai viszony van, az alábbi kategóriákat vehetjük fel:

- Jelöletlen birtokos alárendelő összetétel: *petefészekgyulladás*, *nyelöcső-perforáció*. Ez a fajta szóalkotásmód meglehetősen produktív az orvosi szaknyelvben (is).
- Jelentéssűrítő összetétel: *halpénzbetegség*, *macskaszem-szindróma*, *márványcsontbetegség*, *sóvesztésszindróma*, *szamárköhögés*, *vesekőbetegség*.
- Jelöletlenhatározósalárendelőösszetétel: *poxvírusfertőzés* (< *poxvírussal fertőz[és]*), *enterovírus-fertőzés*.
- Minőségjelzős alárendelő összetétel: *franciabetegség*, *légibetegség*, *tengeribetegség*, *vízibetegség*.

Azokban az esetekben, amikor egy idegen helyesírású különírt elemekből álló szócsoporthoz kapcsoljuk a *betegség*, *fertőzés* stb. névtartozékokat, a szerzővel és az *Orvosi helyesírású szótárral* egyetértve különírást javaslok: *Streptococcus pyogenes fertőzés*, *yellow nail szindróma*.

Azon csoport esetében, amelyet Bösze Péter „főnévi jelzős betegségnevek”-nek nevez, valójában azokról az esetekről van szó, ahol egy különírt (minőségjelzős) szerkezet egészéhez (pl. *meztelen nyiroksejt*) utótagot kapcsolunk (*szindróma*). Annyiban igaz van a szerzőnek, hogy az előtag (*meztelen nyiroksejt*) itt főnévi értékű (hiszen az alaptag szófaja valóban főnév: *nyiroksejt*) – az ilyen kifejezéseket a nem klasszikus grammatikai terminológiában főnévi csoportnak (NP, noun phrase) nevezzük.

Helyesírási szempontból az említett példák valóban egybeírandók (figyelembe véve a mozgósabályokat), a szerző indoklásával („a főnévi jelzők a betegségek neveiben fajtanevet jelölnek”) azonban nem értek egyet. Valójában arról van szó, hogy a *szindróma*, *lymphoma*, *betegség* szavak az előttük

lévő több szóból álló alakulat egészével alkotnak valamilyen (többnyire birtokos vagy jelentéssűrítő) összetételt. Ilyen esetekben a második mozgósabályt alkalmazzuk (miként a szerző is tette), ez azonban azzal a veszéllyel jár, hogy „elfogadhatatlanul hosszú összetételek” jönnek létre.

Nézzük meg, hogyan jár el ilyen esetekben az *Orvosi helyesírású szótár!*

A szótár szabályzatrészében ismerteti a mozgósabályt, ám azt is hozzáteszi, hogy ha nagyon hosszú összetételek keletkeznének ily módon, éljünk inkább a szerkezetes megoldás lehetőségével (Fábián–Magasi 1992: 22). A szótári részben a szabályok szerint második mozgósabállyal írandó *respiratorikusdistressz-szindróma* különírva szerepel: *respiratoricus dystress szindróma*. Az angol *dead child syndrome* magyar megfelelője a szótár szerint *halottmagzat szindróma* (sic!). Holott jelen esetben egyértelműen kötőjel kívánkoznék: érthetetlen a félig egybe, félig külön írásmód. Mint a mellékelt példák is mutatják, ezen a téren maga a szótár sem jár el következetesen, hiszen az egyik példánál mindent külön szóba ír, a másiknál „félig” alkalmazza a mozgósabályt, a szabályzatrészben pedig javasolja a mozgósabály használatát olyan esetekre, ha egy különírt szókapcsolat egészéhez járul utótag, de csak akkor, ha nem keletkeznének egyébként „hosszú összetett szavak”, amelyek „a szövegek megértését nehezítik” (Fábián–Magasi 1992: 22).

Összefoglalva tehát: a második mozgósabály alkalmazásával kapcsolatban a következőket javaslom:

- Ha csupa magyar szóból álló betegségnévről van szó (beleértve a meghonosodott, a köznyelvben is ismert jövevényszavakat, pl. *szindróma*), alkalmazzuk a mozgósabályt: *halott magzat* + *szindróma* > *halottmagzat-szindróma*, *jobb szívfél* + *elégtelenség* > *jobbšívfél-elégtelenség*, *meztelen nyiroksejt* + *szindróma* > *meztelennyiroksejt-szindróma*.
- Ha idegen helyesírású különírt elemből álló szócsoporthoz kapcsolunk utótagot, nem alkalmazhatjuk a mozgósabályt, marad a különírás: *Streptococcus pyogenes fertőzés*, *yellow nail szindróma*. Célszerű szókőztartalmú morfémáknak tekinteni az idegen elemeket (Laczkó–Mártonfi 2004: 133): tehát nem bonthatók szét, nem ránthatók össze, semmilyen módon nem nyúlhatunk hozzájuk.
- Véleményem szerint a legbonyolultabb helyzet akkor áll elő, ha egy betegségnév (vírusnév stb.) több – idegenes vagy magyaros helyesírású – idegen szóból áll, de – és most jön a lényeges különbség az előző esethez képest – a többtagú kifejezés a magyar nyelv használója számára átlátható, elemezhető. Például: *centrális alvási apnoe* (milyen *apnoe?*), *toxikus shock* (milyen *sokk?*), *repirációs/respiratoricus distressz* (milyen *distressz?*), *lymphocitás choriomeningitis* (milyen *choriomeningitis?*) stb. Ellentétben az előző pontban felsorolt *Streptococcus*

pyogenes fertőzés példával, ahol a *Streptococcus pyogenes* a magyar nyelv számára nem transzparens, hiszen egy, a latin nyelv ragozási szabályai alapján megszerkesztett alakról van szó, nem tudunk olyan módon rákérdezni, ahogy az előző néhány bemutatott esetben. Ugyanígy a *yellow nail* esetben sem látszik elemezhetőnek a kifejezés. Az olyan többtagú kifejezések esetében, amelyek idegen vagy jövevényszavakból állnak, de a magyar nyelv szabályai szerint vannak megszerkesztve, magyar képzőkkel (*respirációs*, *lymphocitás* [-s képző], *toxikus* [-ikus képző]), a mozgószabály alkalmazása nehezen olvasható formákat eredményez. **Ezért – ebben és csakis ebben az esetben – megengedhetőnek tartom, hogy a mozgószabály alkalmazásától eltekintsünk.** Helyette a különírt idegen szavakból álló szerkezetet változtatlanul hagyjuk, és a szerkezet egészéhez kapcsolandó utótagot különírjuk. Emellett szól az is, hogy az *Orvosi helyesírási szótár* a szótári részben szereplő *respiratoricus dystress szindróma* alakkal kimondatlanul azt sugallja, hogy ilyen esetekben a mozgószabály alkalmazásától el lehet tekinteni.

Általában a mozgószabályokkal kapcsolatban elmondható, hogy nem érdemes úgy tekinteni rájuk, mint valamiféle „csodaszabályra”, amely minden problémát megold. Grétsy László (1964: 30) szavaival élve a „röföskifejezés-egybeérőszakolás” sokszor csak ront a helyzeten. Tekintsünk úgy a mozgószabályra, mint egy hasznos segédeszközre, és ne mechanikusan, hanem átgondolva, okosan alkalmazzuk. Arra is ügyelni kell azonban, hogy ne essünk át a ló másik oldalára. Bősze Péter javaslatát – miszerint ne alkalmazzuk az első és második mozgószabályokat – erősen túlzónak (bár nem minden alapot nélkülözőnek) tartom, helyette inkább csak egy óvatos javaslattal élek: **bizonyos esetekben** megengedhető, hogy ne alkalmazzuk a második mozgószabályt.

A köznévi betegségnevekkel foglalkozó fejezet válogatott orvosi szakirodalmi példákhoz még néhány apróbb megjegyzést fűznék hozzá. A *polyoma-associated nephropathy* angol betegségnevé magyar megfelelője: *polyomatársult* (kötőjel nélkül!) *nephropathia*, vagy (ahogy Bősze Péter is javasolja) *polyomával társult nephropathia*.

A mozgószabállyal írandó (a szerző elnevezése szerint: „főnév jelzős”) betegségnevekkel foglalkozó rész felsorolt példái közül néhány nem illik ide. A *postnatalis rubeólavírus-fertőzés* (a magyaros utótag miatt a *rubeólát* is inkább magyarosan, hosszú *ó*-val javaslom írni ez esetben) egy minőségjelzős szerkezet, amelynek alaptagja a *rubeólavírus-fertőzés* többszörös összetétel (emiat kötéjese), ennek jelzője a *postnatalis*. Ugyanígy minőségjelzős szerkezet a *congenitalis rubeolászindróma* (vagy: *congenitalis rubeolasyndroma*). Szintén nem ide sorolandó *vesemedence-gyulladás*, *vesebetegség*, *nyálkahártya-candidosis*, *bóramoebiasis*, mivel itt a névjárlékok nem több tagból álló, különírt kifejezés egészéhez járulnak, hanem egy (egyszerű vagy összetett) szóhoz.

Megjegyzés: A helyesírási szabályzat 12. kiadásában a *rubeóla* írásmód *rubeola* alakra változik.

IV. RÉSZ. MOLEKULANEVEK, SEJTEK ÉS EGYÉB ORVOSI CSOPORTNEVEK

MOLEKULANEVEK

A molekuláknak általában kétféle nevük is van: a kémiai és a közismert nevük. Ezeket írásmódjuk szerint három csoportra oszthatjuk:

- kémiai nevek,
- egyszavas nevek,
- többszavas nevek.

A molekulanevek is szaknyelvi csoportnevek, tulajdonnév ritkán fordul elő bennük.

KÉMIAI NEVEK A vegyületek kémiai nevének írásmódja sajátos; az elveket a Magyar Kémikusok Egyesülete külön is megfogalmazta a nemzetközi elvek (IUPAC – International Union of Pure and applied Chemistry) hazai átültetésével (*glükóz-6-foszfát-dehidrogenáz* [G6PD], *3-hidroxi-metilglutársav* [HMG], *adenozin-difoszfát* [ADP]). Idetartoznak a több molekula kémiai névéből összetevődő nevek is (*hypoxantin-guanin-foszforibozil-transzferáz* [HGFRT]). A kémiai nevek elő/utó tagjait kötőjellel fűzzük, az eredeti szerkezet változatlan marad; nem érvényesülnek a mozgószabályok (*mátrix-metalloproteáz-képződés* [MMP-képződés]). A kémiai neveket szokásosan betűszókkal helyettesítik, és csak a betűszók első leírásakor adják meg a kémiai nevet.

EGYSZAVAS NEVEK Írásmódjuk kézenfekvő (*renin*, *angiotenzin*, *komplement*, *ösztrogén*). Társulhatnak névtartozékokkal: *komplementrendszer* (a szakirodalomban *komplement rendszer* formában is írják [Mandl–Machovich 2007: 461]) és egymással, névtartozékokkal kiegészítve is (*renin-angiotenzin rendszer* – olvasható *renin-angiotenzin-rendszerként* helytelenül írva is [Mandl–Machovich 2007: 461]). Az írásmód tehát nem egységes.

Megjegyzés: A *komplementrendszer* szaknév, így szóösszetétel. A *renin-angiotenzin rendszer* szó szerkezet közt viszonyt fejez ki (a renin és az angiotenzin közötti kapcsolatot), amelyet nagykötéjellel fejezhetünk ki, jöllehet nem kötelezően, az utótagot pedig különírjuk.

TÖBBSZAVAS NEVEK Ezek zömében leíró jellegűek, többekévé leírják a molekulák lényegét, működését, szokásosan valamilyen névtartozékkal (*faktor*, *hormon*, *fehérje*, *gén* stb.).

A molekulák sokszavas angol nevei voltaképpen idegen szó szerkezetek; következőképpen angolosan írva a magyar szövegekben sem változtathatók. De ha van magyar vagy magyarosan írt nevük, azokat a magyar helyesírási szabályai szerint írjuk. Nehézségek, hasonlóan a betegségek és a mikrobák

neveihez, a sokszavas neveknél adódnak: hosszú szóösszetételek keletkezhetnek, ám ezeket nem írják a szakirodalomban; igyekeznek elkerülni különböző megoldásokkal:

Az AkH¹² szabályai szerinti és a szakirodalomban fellelhető írásképek:

tumor necrosis factor (TNF)

A *tumornekrózis* magyar szövegkörnyezetben szóösszetétel, jelentése *daganat*halás (jelöletlen birtokos viszony). A *factor* szó már köznyelvi jövevényszó, ezért *faktor/tényező* formájában írjuk; és mivel jelöletlen viszonyban van a *daganat*halás szakszóval, szóösszetételt képez: *daganat*halás-faktor/*daganat*halás-tényező. Használják jelzős formában *daganat*halási faktornak, és használják a *tumornekrózis-faktor* (magyarosan írt) megnevezést is. Nem írhatjuk keverve: *daganat necrosis faktor/factor*, *tumor necrosis faktor*; de magyarosan különírva sem (*tumor nekrózis faktor*, *Tumor Nekrózis Faktor*), mert többszörös birtokos viszony. Ha utótagot kap, érvényesül az első mozgósabály: *daganat*halás-faktor + vizsgálat – *daganat*halásfaktor-vizsgálat formájában írjuk. Hasonlóan: *daganat*halás-faktor + receptor/jelfogó – *daganat*halásfaktor-receptor/jelfogó. Nem jobb a szerkezetes megoldási név sem: *daganat*halási faktor + vizsgálat; itt a második mozgósabály lép életbe: *daganat*halásifaktor-vizsgálat (*daganat*halásifaktor-receptor/jelfogó). Mindegyik változat hosszú, és csupán szerkezetes megoldással oldható fel: a *daganat*halási faktor vizsgálata. Csatlakozhat tartozékbetűvel: *TNF α* (*tumor necrosis factor* α), kiírva: *daganat*halás-faktor- α , *daganat*halási faktor- α .

A tankönyvekben írják *tumor-nekrózis-faktor- α* (Mandl-Machovich 2007: 460), *tumornekrózis-faktor (TNF)* és *tumornekrózis-faktor receptor (TNFR)* formában is (Szabó 2009: 563, 610). Az utóbbiban olvashatjuk a *TNF gén szupresszor család* kifejezést. Az is előfordul, hogy a magyar nevet egyáltalán nem használják, csak a betűszavát az angol nevével jelölve (*TNF [Tumor Necrosis Factor]*) (Erdei 2012: 119).

granulocyte colony stimulating factor (G-CSF)

A *granulocyte colony* magyarosan *granulocytakolónia*, egybeírva (jelöletlen birtokos viszony). A *granulocyta* szaknyelvi jövevényszó, és ámbár fordítható *szemcséssejtnek*, a *szemcséssejt-kolónia* kifejezés mégis rendhagyó. A *stimuláló* magyarul *serkentő*. A *granulocytaserkentő* kifejezést egybeírjuk (a *granulocytát serkentő* jelöletlen változata). A *granulocytakolónia-serkentő* szókapcsolat jelöletlen tárgyas szerkezet, szóösszetétel, és kötőjellel írjuk a szótagszámlálás szabályai szerint. Ezt jelzőként kapja a *faktor/tényező* szó, így a *granulocytakolónia-serkentő faktor/tényező* a helyes írásmód (lásd a melléknévi igenes szerkezetekre vonatkozó írásszabályokat). Ebben a szerkezetben a *serkentő* szó helyett elvileg a *stimuláló* is használható (*granulocytakolóniát stimuláló faktor*), a *serkentő* mégis magyarosabb.

Ha a *granulocytakolónia-serkentő faktor* névhez utótag társul, a második mozgósabályt érvényesítjük (*granulocytakolóniaserkentőfaktor-antagonista*). Ehhez még a *emberi* előtag is társulhat, amelyet, lévén minőségjelző, különírunk (*emberi granulocytakolóniaserkentőfaktor-antagonista*). Az efféle „tarthatatlan” hosszú szavakat helyesebb szerkezetes megoldással írni (az *emberi granulocytakolóniát serkentő faktor antagonista*), ám még szerencsésebb a betűszós szerkezet (GCSF) alkalmazása, amely el is terjedt.

Az Orvosi patobiokémia szakkönyvben *granulocyta kolóniasztimuláló faktor (G-CSF)* formában fordul elő (Mandl-

Machovich 2007), máshol csak az angol nevet adják meg, és a betűszavát használják. A CSF írása egyöntetű: *kolóniasztimuláló faktor*. Ha ebből indulunk ki, akkor a *granulocyta + kolóniaserkentő faktor* szerkezetből szóösszetétel (második mozgósabály) *granulocyta-kolóniaserkentőfaktor* lesz. A GM-CSF a *granulocyta* és a *monocyta* kolóniát serkentő faktor. Angolul *granulocyte-monocyte colony stimulating factor*. A *granulocyta-monocyta* szerkezetet a magyar szövegben is megtartjuk, így ez az előtagja a *kolóniaserkentő faktornak*. Ebben az esetben nem alkalmazhatjuk a második mozgósabályt, mert a kötőjel mozgáshatálan (*granulocyta-monocyta kolóniaserkentő faktor* nem pedig *granulocyta-monocyta-kolóniaserkentőfaktor*). A belgyógyászat alapvonalai szakkönyvben ezt találjuk: *granulocyta kolóniasztimuláló faktor (G-CSF)*, *macrophag kolóniasztimuláló faktor (M-CSF)* és *granulocyta-macrophag kolóniasztimuláló faktor (GM-CSF)*. A második mozgósabályt egyikben sem alkalmazzák.

urocinase plasminogen activator (uPA), urocinase plasminogen activator receptor (uPAR)

Az *urokináz* egy olyan enzim, amely serkenti a *plazminogén-plazmin* átalakulást. A kémiai neveket magyarosan írjuk. A *plazminogénaktivátor* kéttagú szóösszetétel (jelöletlen birtokos viszony). Ez kap egy főnévi jelzőt (*urokináz*), amely fajtanevet jelöl, ezért egybeírjuk az alaptaggal, esetünkben a *plazminogénaktivátorral* (*urokináz-plazminogénaktivátor*). Ismét egy szörnyen hosszú szakszó; felbontható szerkezetes formában: a *plazminogén urokináz aktivátora*. A receptor szóval kiegészítve *urokinázplazminogénaktivátor* lesz (*urokináz-plazminogénaktivátor + receptor* – első mozgósabály).

A szakirodalomban *urokináz plazminogén aktivátor* (Orvosi biokémia), *urokináz-plazminogén-aktivátor* (Kopper, Jeney) és *urokináz típusú plazminaktivátor proteáz* (Tulassay–Matolcsy 2011) formában fordul elő.

vascular endothelial growth factor (VEGF)

Az *endothelium (endothel)* az ereknek és a savós üregeknek az egyrétegű laphám bélése. A *vascularis endothelialis* jelentése: *érendotheli*, tehát az érfal endotheljének sejtjeiből származó. Mivel az *endothel* magyar neve (*bélésesejt*) nem terjedt el, a molekulát *érendotheli növekedési faktornak/tényezőnek* mondhatnánk. Tovább egyszerűsítve: a *növekedési faktor* jelöletlenné tevésével a *növekedésfaktor* szóösszetétel keletkezik; ekként a magyar neve: *érendotheli növekedésfaktor*. Az *érendotheli* helyett elegendő az *érendothel* főnévi jelző: *érendothel növekedési tényező* vagy *érendothel-növekedéstényező*. Írják *érendothel endothel növekedési faktor* formájában is.

Az utótagot (*receptor [jelfogó]*) a második mozgósabály szerint kapcsoljuk (*érendothelnövekedésifaktor-jelfogó*). Még hosszabb szó keletkezik újabb utótag (*vizsgálat*) társításakor (*érendothelnövekedésifaktorjelfogó-vizsgálat*). Az ilyen szóképződmények helyett jobb a szerkezetes megoldás (*érendothel növekedési tényező jelfogója*; *érendothel növekedési tényező jelfogójának a vizsgálata*). A VEGF betűszó itt is előnyösebb (VEGF-jelfogó, VEGF-jelfogó-vizsgálat).

A szakirodalomban olvashatjuk *vascularis endothelialis növekedési faktor* (Tulassay 2007), *vaszkuláris növekedési faktor* (Szabó 2009: 298) formában írva; több tankönyvben is csak az angol nevet adják meg a betűszóval, és az utóbbit használják.

Összegezés: Az írásgyakorlat a molekulák neveinél sem más, mint a mikrobák és a betegségek neveinek írásánál: a hosszú szóösszetételek helyett a szerkezetes megoldást, leginkább mégis a névtartozék (a példákban *receptor/jelfogó, faktor*) különírását

választják; nemritkán a szerkezet többi tagját is különírják. Az első és második mozgószabályt nem érvényesítik. A sokszavas nevek visszasságát az angol is érzi, ezért alkották meg a nevek betűszavas, elvéve a szóösszevonásos formáját. Ezek nemzetközileg egységesítettek, a magyar orvosi szakirodalom is így használja.

A hosszú, nehezen érthető molekulanevek többsége szintén az orvosi csoportnevek írására vonatkozó javaslatl kerülhető el: *gonadotropinkibocsátó hormon agonista*, nem pedig: **gonadotropinkibocsátóhormon-agonista*. (A *gonadotropinkibocsátó* csak a *hormonra* vonatkozik.) Jelölt formában: *gonadotropint kibocsátó hormon agonista*

A további utótagokkal keletkező hosszú és nehezen érthető szóképződményeket azzal kerüljük el, hogy a többjelzős orvosi szókapcsolatokban csak akkor alkalmazzuk a második mozgószabályt, ha a jelzők mindegyike az alaptaggal függ össze (*érendothel növekedési faktor + jelfogó – érendothel növekedési faktor jelfogó*, nem pedig *érendothelnövekedésifaktor-jelfogó*). Újabb utótaggal (*vizsgálat*) *érendothelnövekedésifaktorjelfogó-vizsgálat* forma keletkezne. A javasolt alakban *érendothel növekedési faktor jelfogó vizsgálat* a megfelelő írásmód, de a szerkezetes megoldás a legjobb (*az érendothel növekedési faktor jelfogó vizsgálat*).

MEGFONTOLÁS Elfogadható a fenti álláspont?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Egyszavas nevek. Ideje volna a *renin-angiotenzin rendszer* és a hasonló összetételek (*gyomor-bél traktus*) egyféle írásmódját használnunk.

Többszavas nevek. Első olvasásra már a három szóból állók hibás írásmódja (*tumor-necrosis-factor*) is elrejtí a név jelentését. Az a jó írásmód, amely jelentéstükröző is, éppen ezért javaslom legalább itt, most a szerkezetes megoldásokat (*az érendothel növekedésére ható faktor jelfogójának vizsgálata*), hogy a laikus is megértse, akkor is, ha hosszabbak a felsornyoi, érthetetlen, kötőjellel tagoltaknál (*érendothelnövekedésifaktorjelfogó-vizsgálat*). Kár, hogy a bármit jelentő *faktor* helyett nincs konkrétabb szavunk. A *gonadotropinkibocsátóhormon-agonista* helyett – különösen címekben – a *gonadotropint kibocsátó hormon agonistája* sokkal érthetőbb. A szöveg további részében megfelelnek a betűszavas megoldások (*TNF, GCSF*). A *granulocitakolóniát serkentő faktor* tetszik. Egyébként sejtfeleségeink nevének többségét ma már magyarosan írnám: *granulocita, monocita, trombocita, makrofág*.

Keszler Borbála: Nem tudom, hogy pontosan mit jelent a kifejezés. Az *érendothel növekedési faktorának jelfogóval való vizsgálata*?

Kovács Éva: Az *endothel* alak az *endothelium* helyett furcsa, *renin-angiotenzin-rendszer*ként írnám (l. Laczkó–Mártonfi 2004: 353).

Kuna Ágnes: A hosszú szakszólancok értelmezésében nem véletlen a szakma gyakorlata, azaz a különírás, illetve a betűszók alkotása. Egybeírva ugyanis nehezen olvashatók, nehezen értelmezhetőek. A különírás a befogadást könnyíti, de olykor magyarosabb, ha jelölt szerkezetté tesszük szóösszetétel helyett.

Laczkó Krisztina: Változatlan az álláspontom: nem foglalkozhatunk szabályba a különírásról a mozgószabály helyett, javaslatként megfogalmazható természetesen. Tipikusan arról az esetről van szó, amikor sem az egyik, sem a másik megoldás nem ad megfelelően elfogadható formát. Itt természetesen erősen a szerkezetes megoldásokat kellene a szakmai munkákban mintának adni, ha betűszavas megoldás nincsen. Ha gondozott szövegekben ezeket a szerkezetes formákat használnánk, akkor esély lenne arra, hogy el is terjedjenek.

Ludányi Zsófia: Be kell látnom, hogy bizonyos esetekben tényleg jobb mindent külön szóba írni, de általánosan, szabályként nem fogalmaznám meg azt, hogy ne alkalmazzuk a 2. mozgószabályt. A felsorolt esetekben célszerű lehet, de hangsúlyozom, hogy ez nem optimális megoldás, hanem a létező rossz megoldások közül a legkevésbé rossz. Javasolom, hogy inkább betűszóval írjuk ezeket. Persze a betűszókat nem árt feloldani, legalább egyszer, tehát tényleg szembesülünk azzal, hogy le kell írni valahogy ezeket a kifejezéseket.

FÜGGELÉK

Ludányi Zsófia eredeti válasza:

MOLEKULANEVEK A kötőjelet tartalmazó vegyületnevek kötőjele is a „mozgathatatlan” kötőjelek közé tartozik: a mozgószabály alkalmazásakor nem tüntethetők el, és nem mozdíthatók el a helyükről. A kémiai nevekhez elő- vagy utótagot mindig kötőjellel kapcsolunk: *adenozin-difoszfát + képződés > adenozin-difoszfát-képződés*.

A *renin-angiotenzin rendszer* írásmódjához: Amennyiben a *renin* és az *angiotenzin* között ’közt’ (egyfajta valamettől valameddig) viszony van, nem hibáztatható a nagyköjtjel használata. Jómagam személy szerint nem ellenzem, de kifejezetten nem is javaslom – hiszen félreértést nem kerülünk el vele, a szakmabeliek úgyis tudják, miről van szó; legfeljebb mi, laikusok hihetnénk esetleg azt, hogy a *reninrendszerre* és az *angiotenzinrendszerre* gondol a szöveg írója, de ennek sem túl nagy a valószínűsége, hiszen a *rendszer* szó utal arra, hogy a *renin* és az *angiotenzin* együtt alkot egy egészet (vö. Ludányi 2008). (Ezzel az erővel azt is gondolhatnánk, hogy a *kutya-macska barátság* a *kutyabarátságot* és a *macskabarátságot* jelenti, mégsem jutna eszébe senkinek sem így értelmezni a kifejezést pusztán azért, mert nem nagyköjtjelet tettünk a *kutya-macska* közé.) Mivel azonban az akadémiai helyesírási szabályzat készülő 12. kiadása vélhetően lehetővé (nem kötelezővé!) fogja tenni a nagyköjtjel ilyen esetekben történő használatát, kifejezetten ellenezni sem ellenzem.

Megjegyzés

Laczko Krisztina: Az akadémiai szabályozás a 12. kiadásban a szakmai írásgyakorlatban megengedi a nagyköjtjel használatát közzsazak között is a harmadik mozgószabály esetében, de hangsúlyosan nem kötelező jelleggel. Ez egyfajta szerkesztői döntés lehet, például egy folyóirat egységes arculata miatt. Ám több mint 50 év gyakorlata azt mutatja, hogy nem fogadja el az írásgyakorlat a nagyköjtjelet, erősen jelölt írásjel, és a jelentés megkülönböztetését nem határozza meg alapvetően. Soha nem elkülönülten szavak szerepelnek egy szövegben, a szakszókincs esetében pedig a célközönség bizonyára ismeri a fogalmat és magát a jelentést, ha nem, akkor a nagyköjtjel ellenére értelmezni kell, így egy ennyire erősen jelölt írásjel használatát egységes szabályként nem biztos, hogy célszerű minden esetben támogatni.

A *tumornekrózis-faktor*, az *urokinázplazminogénaktivátor-faktor*, illetve az *érendothelinövekedésifaktor-receptor* kifejezések mozgószabályos írásmódja kétségtelenül hosszú, nehezen olvasható. Ezekben az esetekben kifejezetten javasolom a betűszók használatát (*TNF*, *uPAR*, *VEGF*). Jó megoldás lehet az is, ha az egybeírt szavakat „röfös kifejezést” jelöltté tesszük: a *plazminogén urokináz aktivátora*, az *urokináz típusú plazminogénaktivátor receptora*.

SEJT- ÉS EGYÉB NEVEK ÍRÁSA

SEJTNEVEK

A sejtek nevében általában tükröződik a sejtek tevékenysége, ezért van néhánynak sokszavas neve; ezek is köznevek. A szakirodalomban a sejtek neveinek írása sem egységes:

endothelial progenitor cell (EPC)

Magyar szövegkörnyezetben idegenesen *endothelialis progenitor sejt*nek írják. A *progenitor* jelentése: elődejt, az ősejtből származó sejtváltozat. A *progenitorsejt* szerkezetben a *progenitor* főnévi jelző, és sejtjét jelöl, mégis a különírás terjedt el. Az *endothel* jelentése béléssejt, bélészhám, az *endothelialis* pedig béléssejtes, béléssejti, bélészhámsejti stb. Az *endothelialis progenitorsejt*nek elfogadott magyar neve nincs; nevezhetjük: *endothelélődejt*nek, *bélészhámelődejt*nek, *endothelialis elődejt*nek stb. – az írásmód a helyesírás szabályai szerinti.

hemopoietic stem cell (HSC)

A *stem cell* magyarul *őssejt*, az angol változatot magyar szövegben legfeljebb utalásként, zárójelben írjuk (*őssejt [stem cell]*). A *haemopoetikus* jelentése: vérképző. Idegenesen írva: *hematopoetikus őssejt* – sokszor hozzáteszik a *csontvelői* jelzőt is (*hematopoetikus csontvelői őssejt / haemopoetikus csontvelőőssejt*). Magyarul: *vérképző őssejt* vagy *vérképző csontvelői őssejt / csontvelőőssejt*.

tumor associated macrophage (TAM)

Tükörfordításként: *daganathoz társuló macrophag/makrofág*. A *macrophag* szaknyelvi jövevényszó, ezért magyaron is írható (*makrofág*), de a tudományos közleményekben a latinus írásmód ajánlott. Ezek a *macrophagok* a *daganatsejtekkel* sajátos kapcsolatban állnak: serkentetik és pusztíthatják is a *daganatsejteket*; a *tumor associated* erre a sajátos viszonyra utal. Írható *daganatmacrophag* és *daganattársuló* vagy *daganati macrophag* jelzős szerkezet formájában is, meghonosodott magyar neve nincs.

tumor-endothelial cell (TEC)

A névben a *daganatokban* képződött erek *endothelialis sejtjeiről* (*endothelsejtek*) van szó. Írják *daganat-endothelsejt*, *daganati endothelsejt*, *daganatendothel-sejt*, *daganat endothel sejt* formában is. A *béléssejt* az *endothelsejt* helyett általánosan nem ismert (*daganatbéléssejt*, *daganati béléssejt*). Az elnevezés szakmai döntés, az írásmódnak ezt kell tükröznie.

tumor infiltrating lymphocyte (TIL)

A *daganatot beszűrő lymphocyt/nyiroksejt* tükörfordítás. Az írásban nincs nehézség, de még egyszerűbb, ha a tárgyias szerkezet (*daganatot beszűrő*) jelöletlenné változtatjuk (*daganatbeszűrő nyiroksejt*).

ALK-pozitív B-sejt, ALK-pozitív nagy B-sejt

Az *ALK* az *anaplasztikus limfoma kináz*nak nevezett enzim betűszava. A *B-sejt* a *nyiroksejt*ek egyik fajtája. A példában az *ALK-pozitív nagy B-sejtekről*, nem pedig *ALK-pozitív és nagy B-sejtekről* beszélünk; az utóbbinál vesszőt teszünk: *ALK-pozitív, nagy B-sejtek*.

A sejtnemek viszonylag egyszerűbbek a molekulaneveknél, írásmódjuk sem annyira nehézkes, és ritkább a túl hosszú név; elsősorban a nevekben lévő jelzős szerkezetek gyakorisága miatt. Mozaikszavas nevük mégis van; szokásosan ezeket vagy ezeket is használjuk.

A sejtnemeknél a főnév + főnév kapcsolódásának az írása jelenthet nehézséget. Lehet jelöletlen szerkezet része, és akkor egybeírjuk (*endothel + sejt – endothelsejt* [az *endothel*nek a *sejtje*]), és lehet főnévi jelző is. Az AkH. szerint, ha fajtajelölő főnévi minőségjelző, egybeírjuk. A szabályzat azonban nem határozza meg a fajtanév fogalmát pontosan. A *progenitor + sejt* esetében a *progenitor* (előd) jelölhet sejtjét, de tekinthetjük úgy is, hogy a sejtek bizonyos csoportjának a neve, és akkor a különírás a megfelelő. A bizonytalanság kiküszöbölésére az orvosi szaknyelvben a követhetőképpen járunk el:

A szakfogalmat, megnevezést jelölőket és a jelöletlen viszonyban lévőket egybeírjuk (*endothelsejt*), a többit külön. A fajtanéveket jelölő főnévi jelzőket akkor írjuk egybe, ha a két főnévből fogalom vagy fogalomszerű összetétel keletkezik. Ez sokszor szakmai állásfoglalás kérdése: *progenitor cell*, *stem cell*, *precursor cell*, *killer cell*, a magyar megfelelőjük azonban összetétel, mert *progenitor sejt*, *stem sejt*, *precursor sejt*, *killer sejt* sejtfelelések megnevezései (*elődejt*, *őssejt*, *elősejt*, *ölősejt* [natural killer cell – természetes ölősejt]), *béléssejt*.

Megjegyzés

Vitatható, hogy például a *stem sejt*, *progenitor sejt* szóösszetételnek tekinthető-e, vagy sem. A különírás mellett szól, hogy szóösszetételként felelmas (hibrid) szó keletkezik. Szerencsére vannak bevett magyar megfelelőik; ezek használatával kiküszöbölhetők az öszvér szavak. Ha nincs elfogadott magyar megfelelő, nem kerülhető el a felelmas szóösszetétel (*endothelsejt – a béléssejt elnevezés nem közismert*). Sokszor a jelzős szerkezet segít, például az *acinussejt-cystadenocarcinoma* jelentésszűrő összetétel helyett: *acinussejtes cystadenocarcinoma*.

MEGFONTOLÁS Elfogadható a javaslat?

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: A *bélshámelődsejt* nekem kifejezetten tetszik, a *vérképző őssejt* szintén, a *TAM* magyarítása már kevésbé (*daganatkapcsolatú, daganattársult makrofágok?*). A magyar sejtnevek (*elődsejt, ölüsejt* stb.) összetételek. Kár, hogy a *bélsejt* nem terjedt el.

Keszler Borbála: Igen. Én a *stemsejt*et és a *progenitorsejt*et is így írnám, bár nem tudom, hogy a *progenitor* nem melléknévi értékű-e. Akkor az utóbbit külön kellene írni.

Kovács Éva: Igen, elfogadható. A *makrofág* írásformát javaslom, nem pedig a *macrophag* szóalakot. A *limfómát* hosszú ó-val írnám, hiszen van *karcinóma* is.

Kuna Ágnes: Elfogadható.

Laczkó Krisztina: Alapvetően elfogadható.

Ludányi Zsófia: Az *endothelial progenitor cell* magyar megfelelőjének általam javasolt írásmódja: *endothelialis progenitorsejt*. Hiába a különírás az elterjedt a *progenitor + sejt* esetében, itt egyértelműen sejtjajtáról van szó, ennél fogva az egybeírás javasolt.

EGYÉB

Sokszavas nevekkal kifejezünk még szöveti elváltozásokat, fogalmakat és folyamatokat.

cervical intraepithelial neoplasia (CIN)

Idegenesen: *cervicalis intraepithelialis neoplasia*. A méhnyakon lévő (*méhnyaki*) *intraepithelialis neoplasia*. Az *intraepithelialis* jelentése hámon belüli, egyszerűbben: hámbeli. A *neoplasia/neoplázia* szaknyelvi jövevényszó; szó szerkezetben latinosan írjuk; jelentése: új szövet/daganat képződése. A szakkifejezés a rákképződésre vonatkozik, ekként *hámbeli ráknak* mondhatnánk, de ezt a kifejezést az *in situ carcinómának* tartjuk fent. A magyar megfelelő: *hámbeli ráksejtesség*.

antibody-dependent cell-mediated cytotoxicity (ADCC)

Magyarosan írva: *antitestfüggő celluláris citotoxicitás*. A folyamat lényege, hogy az immunsejt a célsejtet kapcsolódott ellenanyagokhoz kötődve elpusztítja a célsejtet. Az *antitestfüggő* magyarul *ellenanyagfüggő*. A *celluláris* jövevényszó, és mivel a szó szerkezet írása magyaros, ezt is úgy írjuk (*á*-val). A *citotoxicitás* sejtmérgezés, lényegében sejtpusztítás. A kifejezés magyarul: *ellenanyagfüggő sejt sejtpusztítás*.

epithelial-to-mesenchymal transition (EMT)

Magyar nyelvű tudományos közleményben *epithelialis-mesenchymalis átalakulás* formájában írják. A *tranzíció* jövevényszó, jelentése átmenet, átalakulás vagy kicserélődés. A szakkifejezés a hámszövetnek mesenchymalis szövetté válására utal. A kétféle szövet közötti viszonyt (átalakulás) nagyköttel jelezzük ki. A *mesenchyma* sajátos alapszövet, magyar

neve nincs. Az *epithelialis-mesenchymalis átalakulás* szerkezet melléknévi jelzője egyszerűsíthető főnévív: *hám-mesenchyma átalakulás* formájában.

recombination signal sequences (RSS)

Az irodalomban *rekombinációs szignál szekvenciának* írják (Erdei 280). A helyesírás szabálya szerint a *szignálszekvencia* szóösszetétel. A *recombination* a példában jelzői szerepű, így *rekombinációs szignálszekvencia* lenne a szabályos írása. A gyűjtőszó értelmű névtartozékot (utótagot) különírják.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: CIN – lehetne *méhnyakhámrák*. ADCC – a javasolt magyar nevében (*ellenanyagfüggő sejt sejtpusztítás*) zavaró a *sejt sejtpusztítás* rész. Lehetne a kétféle sejtet megkülönböztetni (*immunsejtes ráksejt sejt sejtpusztítás*)? EMT – az én javaslatom is *hám-mesenchyma átalakulás*. RSS – a javasolt *rekombinációs szignálszekvencia* csaknem azonos az angol eredetivel. Nem ismerem ezt a fogalmat. *Rekombinációs jelszakaszok?*

Keszler Borbála: Miért nem *szignálszekvenciás*? Vagy azt jelenti a kifejezés, hogy a *szignálszekvenciának*?

Kovács Éva: Igen, elfogadható. Megjegyzés: a *hám-mesenchyma átalakulás* helyett *hám-mesenchyma-átalakulást* írnék.

Kuna Ágnes: Elfogadható.

Laczkó Krisztina: Elfogadható.

Ludányi Zsófia: Egyetértek a fentiekkel. A nagyköttel jeles megoldást különösen támogatom az *epithelialis-mesenchymalis átalakulás* és a *hám-mesenchyma átalakulás* esetén, mert itt értelemtükröztető szerepe van, továbbá az AkH.¹² is megjegyzi a 141. c) pontban, hogy nem kifogásolható a nagyköttel jeles pontosabb értelemtükröztetés esetében.

V. RÉSZ. ÖSSZEGZÉS, ÁLLÁSFOGLALÁSOK

ÁLTALÁNOS MEGÁLLAPÍTÁSOK, SZABÁLYOK

- Az orvosi-biológiai csoportnevek szaknevek, szakfogalmak, amelyek nem tulajdonnevek – nem egyedeket jelölnek –, tehát kis kezdőbetűsek, de lehetnek bennük tulajdonnevek (személynevek, földrajzi nevek stb.). Jellegetes, hogy sokukban van névtartozék (*betegség, szindróma, molekula, vírus, baktérium*), és hogy gyakran sokszavasak.

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: A szaknevek helyett inkább írhatnánk: terminusok, amelyeket nem tulajdonnevek, de tartalmazhatnak tulajdonneveket.

Laczkó Krisztina: Mindenképpen szükség lesz arra, hogy a csoportnév fogalmi tisztázása pontosan megtörténjen.

- Az orvosi csoportnevekben, vagyis a *mikrobák*, a *betegségek*, a *molekulák* stb. neveiben, a névtartozékok (*vírus*, *szindróma*, *betegség*, *molekula*, *faktor* stb.), ha jelöletlen alárendelő viszonyban állnak, szóösszetételt képeznek a név előtagjával, ezeket egybeírjuk a szótagszámlálási szabály szerint.

Az előtag lehet tulajdonnév (*Kaposi + szarkóma*), köznévi (*majom + vírus*) és szó szerkezet is (*soktömlős petefészek + bántalom*), amely nem ritkán sokszavas. Az előtag azonosítja, kijelöli az utótagot, például a *soktömlős petefészek* mutatja meg, hogy a petefészek betegségei közül melyikről van szó.

- A névtartozékos orvosi csoportnevek jelzőit is különírjuk (*gyermekágyi méhnyálkahártya-gyulladás* [endometritis puerperalis] – a jelző a *méhnyálkahártya-gyulladással* kapcsolatos). Ha a jelző kizárólagosan az előtagra vonatkozik – tehát nem a névtartozékra és nem is a szóösszetétel egészére –, felbomlik a szóösszetétel az értelmezésszavar elkerülése végett (*majomvírus*, *őserdei majom vírus*; *petefészek-betegség*, *csökevényes petefészek betegség* [az őserdei a majom, nem pedig a vírus, illetőleg a majomvírus; a csökevényes a petefészek, nem a betegség vagy a petefészek-betegség]).

Megjegyzés

Értelmezési és nem helyesírási kérdés, hogy a jelző kizárólagosan az előtagra vonatkozik-e, avagy vonatkoztható a szóösszetétel egészére is. A jelentés a mérvadó. A *csökevényes petefészek-betegség* alakzatból az következik, hogy a petefészek-betegség csökevényes. A *soktömlős petefészek-bántalom* azonban már minden további nélkül érthető: a petefészek-bántalmak soktömlős formája.

Kézenfekvő a második mozgósabály szerinti írás. A második mozgósabályt akkor alkalmazzuk, ha a jelzős szerkezethez, a szerkezet egészére vonatkozó utótagot kapcsolunk: a különírt szókapcsolatot egybeírjuk, az utótagot kötőjellel csatoljuk (*keringő véresejt + minta* – *keringővéresejt-minta* [az írásmódból világos, hogy a keringő véresejt mintájáról van szó]). A második mozgósabályos szerkezetek alkalmi szókapcsolatok, az utótag sokféle lehet (*keringő véresejt + vizsgálat* – *keringővéresejt-vizsgálat*). A csoportnevek azonban nem alkalmi, hanem állandó szókapcsolatok, szakfogalmak, bennük a névtartozék „utótag” nem változtatható, más szakfogalom keletkezne.

A második mozgósabály szerinti írásmód egyébként sem lenne javasolható.

- Féltreérthető lehet a keletkezett szóösszetétel:

nyugati lóencephalitis vírus (*Western equine encephalitis virus*)

lóencephalitis-vírus – ehhez társul a nyugati jelző, amely a *lóencephalitis* jelzője, tehát kizárólagosan az előtagé, ezért felbomlik a szóösszetétel (*nyugati lóencephalitis vírus*). Ha alkalmaznánk a második mozgósabályt, *nyugatilóencephalitis-vírus* formájában kellene írni. Ebből azonban nem lehet kideríteni, hogy a *nyugati* a *lónak* vagy az *encephalitisnek* a jelzője, vagyis a leírt alak elvileg nem értelmezhető.

Laczkó Krisztina: A fentiek elméletben igazak, ám azt is figyelembe kell venni az efféle alakok leírásánál, hogy mindenképpen szövegkörnyezetben (tematikus kontextus) jelennek meg, és a szakembereknek, akiknek a szöveg szól, létezik erről előzetes tudáselméjük is.

Kiegészítés

Ha a helyesírás eltekint az elvi értelemtükröztetéstől – erre a köznyelvben is van példa –, és el akarjuk kerülni a nehezen kiolvasható hosszú szót, a különírás helyett választhatjuk a jelzős szerkezetet: *nyugati lóencephalitis-vírus*.

- Túl hosszú szavak keletkezhetnek, amelyek nehezítik a kiolvashatóságot és a megértést (*granulocytakolóniaszerkentőfaktor-antagonista*, *encephalomyocarditisvírus-betegség*).

Az ilyen jelzős szóalakulatok utótagjait szintén különírjuk annak érdekében, hogy elkerüljük a sokszor nehezen olvasható és félre is érthető szókígyók keletkezését (nem alkalmazzuk a második mozgósabályt).

plazminogénaktivátor urokináz + receptor:
plazminogénaktivátor urokináz receptor
nem: plazminogénaktivátorurokináz-receptor

szájnyálkahártyagyulladás-vírus + hólyagos:
hólyagos szájnyálkahártya-gyulladás vírus (vesicularis stomatitis vírus)
nem: hólyagosszájnyálkahártyagyulladás-vírus

heveny encephalomyocarditis vírus + betegség:
heveny encephalomyocarditis vírus betegség
nem pedig: hevenyencephalomyocarditisvírus-betegség

Megjegyzés

Ez az íráselv az orvosi nyelv más területén is érvényesül, például a tartozékelemek írásánál: A tartozékelemes összetételek előtagjára vonatkozó jelző írásánál az értelemtükröztes megkívánja az összetétel felbomlását, mert félreértést kerülnünk el vele (*E7-fehérje-minta*, *hibás E7-fehérje minta* [világos, hogy az *E7-fehérje* a hibás – ha nem bomlana fel a szerkezet úgy értelmezhető, hogy a *minta* hibájáról van szó – *hibás E7-fehérje-minta*]). Az ilyen jelzős szerkezetek további utótagjait is különírjuk: nem alkalmazható a második mozgósabály (*hibás T-sejt-jelfogó vizsgálat* [a *T-sejt-jelfogó* a hibás]; a *hibás T-sejt-jelfogó-vizsgálat* írásmód azt jelenti, hogy a *T-sejt-jelfogó vizsgálat* a hibás, a *jelfogó* rendben van).

Ludányi Zsófia: A szabályoknak megfelelő írásmód az lenne, hogy *hibás-E7-fehérje-minta* (ez nem mozgósabály!). Igen, ebből láthatjuk, hogy az *E7-fehérje* a hibás. Az nem igaz, hogy félreérthető, és azt hihetnénk, hogy a *minta* hibájáról van szó. Ha a *minta* hibás, akkor *hibás E7-fehérje-minta*. – A *hibás E7-fehérje minta* írásmód mellett leginkább az az érv szólhat, hogy a sok kötőjelet tartalmazó összetételek szokatlanok (alapvetően mindig egy kötőjel van egy összetételben, kivéve a tulajdonnévvel, betűszóval, rövidítéssel, tartozékjellel képzett összetételeket, illetve a *spicc-cipő-készítés* és társait.)

MIKROBANEVEK

- A mikrobák általános neve köznévi, a mikrobák sokaságát jelöli; ezeket kisbetűvel írjuk (*pneumococcus*, *papillomavírus*, *chlamydiák*, *candidák*). Az utótagjaik szóösszetételi tagok, amelyeket a szótagszámlálási szabályai szerint egybeírunk (*pneumococcusfertőzés*; *chlamydiajárvány*, *papillomavírus-betegség*).
- A fajt és a faj feletti osztályokat jelölő magyar nevek köznevek, ezért kis kezdőbetűsek (*poxvírus család*, *microrococcus család*). A faj feletti osztályok rendszertani neveit azonban tulajdonnévként kezeljük (*Poxviridae*).

- A fajt vagy a faj feletti osztályokat jelölő nemzetközi név után – egyértelműsítés végett – kiírható a magyar névjárulék, annak ellenére, hogy kétszeres jelölés (*Poxviridae család*). Választékosabb azonban: *microcococcus család* (*Mononegavirales, Micrococcae*) írásforma.
- A Linné-féle kettős fajneveket nagy kezdőbetűvel és két szóba írjuk, és mivel forrásnyelv szerinti szó szerkezetek, az utótagjaikat is különírjuk (*Staphylococcus aureus pneumonia/tüdőgyulladás; Legionella pneumophila pneumonia/tüdőgyulladás; Klebsiella pneumoniae fertőzés*). Az orvosi szövegekben ezeket szokásosan a rövidített formájukban használjuk; a rövidítést a név első kiírásakor jelöljük: *Streptococcus pneumoniae* (*S. pneumoniae, S. pneumoniae járvány*).
- A személynevekhez a *vírus* szót (és más utótagot) kötőjellel kapcsoljuk (*Gross-vírus, Epstein-Barr-vírus*). Kötőjelezzük a további utótagokat is (*Epstein-Barr-vírus-meghatározás*); ilyenkor a szerkezetes megoldás azonban választékosabb (*az Epstein-Barr-vírus meghatározása*).
- Az idegen földrajzi nevekhez a *vírus* szót (és más utótagot) a név eredeti formájához kötőjellel csatoljuk, akkor is, ha a nevek többtagúak (*Ebola-vírus, Ross River-vírus*). Az idegen földrajzi nevekben a földrajzi köznévként (*follyó, hegy, völgy* stb.) nem írható magyarul (*Edge Hill-vírus*; nem írható *Edge-hegy* alakban).
- A mikrobák neveiben a *humán* (emberi) szó jelzői szerepű, ennél fogva különírjuk (*humán papillomavírus, humán immunodeficiencia vírus*). A *human* szót *a*-val csak az idegen vírusnevekben tartjuk meg (*human immunodeficiency vírus*). Megfelelően helyettesíthető az *emberi* jelzővel.

Megjegyzés

Laczkó Krisztina: A jelenlegi szótári szabályozás szerint a *humán* 'emberi' jelentésben egybeírandó az utótaggal, a különírt *humán* forma jelentése: 'bölcész'. Megfontolandó azonban, hogy az 'emberi' jelentésben is alkalmazhatóvá tegyük-e a különírást, többjelentésű melléknévként értelmezve a *humán* szót.

- A tartozékbetűket és a tartozékszámokat a mikrobák neveiben is a szavakhoz kötőjellel kapcsoljuk, a mozaikszavas formákkal egybeírjuk (*hepatitis-A-vírus/A-hepatitis-vírus, emberi hepatitisz-A-vírus, HPV16-fertőzés*).

GYÓGYSZERNEVEK

A védjegyzett gyógyszernevek köznevesült formáinál is megtartjuk az eredeti szerkezetet. A névjárulékos formáknál (*Aspirin tabletta*) jelzős szerkezet köznevesül, tehát *aszpirin tabletta* a megfelelő írásmód.

Megjegyzés

Laczkó Krisztina: Korántsem biztos, hogy az *Aspirin tabletta* szerkezet köznevesül, lévén a *tabletta* itt valóban névjárulék, ha a névjárulék terminus létjogosultságot nyerne, akkor épp erre az esetre lehetne

a leginkább alkalmazni. Az *Aspirin* márkanév, és az köznevesül, ennek ellenére még erősen érződik benne a tulajdonnévi eredet, és jól behatárolható kategóriába tartozik: gyógyszer megnevezése. Így az *aszpirin tabletta* írásmód megfontolandó.

BETEGSÉGNEVEK

Ha a betegségnevét a névtartozék nélkül is kifejezhető, a magyar nevében nem szükséges a névtartozék (az *alvási apnoe* ugyanúgy kifejezi a betegséget, mint az *alvási apnoe szindróma* – a névtartozék magyarázó jellegű, esetleg a figyelemirányulást szolgálja. Hasonlóan: *akut respirációs diszstressz* és *akut respirációs distressz szindróma*). Ez az írásmódot jelentősen egyszerűsíti, ám ha valaki a kiegészítőelemmel szeretné használni, természetesen megetheti.

Ha a szerzői névvel egybeírt betegségnevhez kiegészítés járul, kétféleképpen is írható: *Kaposi-szarkóma + bőr = Kaposi-féle bőrszarkóma* vagy *Kaposi-bőrszarkóma*.

KÉMIAI NEVEK

Az írásmódot a Magyar Kémikusok Egyesülete fogalmazta meg a nemzetközi elvek (IUPAC – International Union of Pure and applied Chemistry) hazai átültetésével (*glükóz-6-foszfat-dehidrogenáz* [G6PD], *3-hidroxi-metil-glutársav* [HMG], *adenozin-difoszfat* [ADP]). Az orvosi nyelvben szintén ezeket a szabályokat követjük. A kémiai nevek elő/utótagjait kötőjellel fűzzük, az eredeti szerkezet változatlan marad; nem érvényesülnek a mozgószabályok (*mátrix-metalloproteáz-képződés* [MMP-képződés]).

MOLEKULANEVEK

A többjelzős molekulanevek utótagjainak csatolásakor csak akkor alkalmazzuk a második mozgószabályt, ha a jelzők mindegyike az alaptaggal függ össze. Ha a jelző a jelzős alakulat egészére vagy csupán a bővítményre vonatkozik, különírjuk a szóalakulatot (*érendothel növekedési faktor + jelfogó – érendothel növekedési faktor jelfogó*, nem pedig *érendothelnövekedésifaktor-jelfogó*). Újabb utótaggal (*vizsgálat*) *érendothel növekedési faktor jelfogó vizsgálat* a megfelelő írásmód a *érendothelnövekedésifaktorjelfogó-vizsgálat* szólánkok helyett.

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Ismételt hangsúlyozom: szerintem is nehézkes a mozgószabályos írásmód, de a mindent külön szóba írás – ha összetett szóról beszélünk – idegen a magyar nyelvtől. Annyiban egyetérték a felvetéssel, hogy talán egy fokkal könnyebben olvasható, mint a mozgószabályos írásmód, a gond az, hogy nincs jelölve a névterjedelem. Tehát ha szerepel egy szövegben az, hogy *érendothel növekedési faktor jelfogó vizsgálat* (5 szó!), és utána következik valami újabb szó, főnév (nem lévén orvos szakember, nem próbálkozom meg inkább a kontextusba helyezéssel, nem írok példamondatot), akkor nem „ugrik ki” elsőre, hogy pontosan mi az a bizonyos fogalom, ami az adott mondat alánya például. Tehát ha javasoljuk is ezt a megoldást a mozgószabály helyett, hangsúlyozom, ez egy szükségszerűen rossz megoldás, a létező rossz

megoldások közül a legjobb. – Én például akkor szoktam javasolni, hogy tekintsünk el a mozgósabály alkalmazásától, amikor egy 3. mozgósabállyal írt szóhoz kapcsolunk újabb utótagot: *gyomor-bél csatorna + vizsgálat* → *a gyomor-bél csatorna vizsgálat* akkor már (van erre analógia a helyesírási szótárból: *arató-cséplő gép + vezető* → *aratócséplőgép-vezető* (sic!)). Ez is egy kényszer szülte javaslatom, jobb híján.

Laczkó Krisztina: Nagyon komolyan megfontolandó Ludányi Zsófia fenti érvelése. A mozgósabály helyetti különírást alapvetően sem lehetne szabályba foglalni, csak esetleges javaslatként megfogalmazni.

SEJTNEVEK

A sejtnevekben előforduló főnév + főnév kapcsolódást, ha az szakfogalmat, megnevezést jelöl, vagy jelöletlen viszonyban van egymással, egybeírjuk (*endothelsejt*), a többit külön. Az, hogy szakfogalomról van-e szó vagy sem, sokszor szakmai állásfoglalás kérdése.

A *progenitor cell*, *stem cell*, *precursor cell*, *killer cell* stb. mintájára a *progenitor sejt*, *stem sejt*, *precursor sejt*, *killer sejt* alakulatokat is különírjuk, a magyar megfelelőjük viszont már szóösszetétel (*elődsejt*, *őssejt*, *elősejt*, *ölősejt* [natural killer cell – természetes ölösejt]). Az orvosi irodalomban hagyományosan ez az írásforma honosodott meg. De: *endothel cell*, *endothelsejt* – jelöletlen birtokos viszony (*az endothelnek a sejtje*).

MEGBESZÉLÉS

Az AkH. nem tárgyalja, csupán közvetve utal az orvosi csoportnevek (*betegségnevek*, *gyógyszernevek*, *molekulanevek*, *mikrobanevek*, *sejtnevek*, *fogalmak* stb.) írásmódjára. A szakirodalomban a neveket sokféleképpen és következetlenül írják. Az azonban mégis világos, hogy a szerzők nem használják a helyesírási szabályok szerint keletkező hosszú szóösszetételes neveket. Helyettük sokszor a szerkezetes megoldást választják, a legtöbbször mégis a különírást, utalva arra, hogy a hosszú szóösszetételnevek visszások a magyar nyelvben, és a szakirodalomban sem fogadhatók el. A példákban kitűnik, hogy a csoportnevek köznévi formában a névtartozékot (*betegség*, *vírus* stb.) különírják, nem veszik figyelembe a mozgósabályokat. A névtartozékokat még leginkább az egyszerű szavakkal írják egybe, ám ezt sem egységesen, az összetett szavaknál gyakoribb különírást.

A szakirodalmi írásgyakorlat tehát nem egyezik a helyesírás szerintivel, és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Tanúi vagyunk annak, hogy a szaknyelv kialakítja a maga törvényszerűségeit. Ez nem újdonság, és az AkH¹² is lehetővé teszi, hogy a szaknyelvekben külön érvényesüljenek a sajátos írásszabályok, például a 141/c pontnál: „A szaknyelvben bizonyos esetekben nem kifogásolható (az értelem pontos tükröztetése érdekében) a nagykötőjel használata sem.”

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Ez valóban igaz, de ez a nagykötőjelre vonatkozik.

Laczkó Krisztina: A 141c pont a nagykötőjelre vonatkozik, és nem tekinthető szabálynak, ahogy az AkH. tördelése is mutatja: minden beljebb kezdett rész nem kodifikáció, pusztán lehetséges javaslat. Nem ugyanaz az érvényességi köre, mint maguknak a szabályoknak.

Megjegyzés

A korábban elküldött vitaindító cikkben javasoltam: „Az összevisszaság felszámolása, az egységesítésre törekvés és az elfogadhatatlan hosszú szóösszetételek kiküszöbölésére javasolom ennek elfogadását, vagyis hogy a *betegségek*, *mikrobák*, *a molekulák* és más orvosi köznévi gyűjtőneveket az 1 : 1-es szabály szerint írjuk.” Ezt a javaslatot felülbírálok, és elvetem, jóllehet bizonyos esetekben nem észszerűtlen, de elfogadhatatlanul befolyásolná a köznévi helyesírást (hibás lenne a *vesekőbetegséget vesekő betegségként* írni), és nem javítja az értelemtükröztetést.

Szóba jön, hogy ne alkalmazzuk a mozgósabályokat, ám hasonló okokból nagyon is megfontolandó az első mozgósabály alkalmazásának elvetése. A túlzottan hosszú, sokszor nehezen érthető szavak elkerülésére azonban elegendő, ha csak a második mozgósabálytól állunk el.

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Tulajdonképpen ezt mondja a szabályzat is. Ne alkalmazzuk a mozgósabályt, például ne szóösszetételként írjuk, hanem tegyük jelöltté a szerkezet, tegyük ki a birtokos személyjelet például. Ekkor sem alkalmazzuk a mozgósabályt, és ezzel még csak nem is mondunk ellent a helyesírási szabályoknak.

A tulajdonnevekhez a gyűjtőnévi utótagokat kötőjellel csatoljuk, és a további utótagokat is kötőjelezzük, ám sokkal szerencsésebb ezek szerkezetes írásmódja (*Cushing-kór-kezelés* helyett a *Cushing-kór kezelése*).

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Ha itt javasoljuk a szerkezetes megoldást, az előzőeknél miért nem? Ott is csak néhány karakterrel többet kell írni, például az *érendothel növekedési faktor jelfogója*, az *érendothel növekedési faktor jelfogójának vizsgálata*. Ez így miért nem jó?

A felemás, angol–magyar keverék írásmódot kerüljük, jóllehet nem mindig lehet.

Megjegyzés

Ludányi Zsófia: Mi az, hogy angol–magyar keverék írásmód? Amikor az egyik szót angolosan írjuk, a másikat magyarosan? Önmagában ez még szerintem nem kerülendő. Persze ami leírható magyarosan, például az AkH.¹² óta a *pésméker*, akkor összetételben írunk inkább *pésmékerbeültetést* (vagy *pésméker-beültetést* – egyébként az is jó kérdés, hogy ez összetételként kezelendő-e), ne pedig *pacemakerbeültetést*.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Ha a *plazminogénaktivátor-urokináz receptor* esetében az utótagot különírjuk, a két rész közötti birtokviszonyt a *receptora* utótaggal nyomatékosítanám, sőt legalább egyszer ezt a formát is használnám: a *plazminogént aktiváló urokináz receptora*. Következétesen törekednék a szókígyók elkerülésére. Ki fogja megjegyezni, hogy mikor és miért ne alkalmazzuk a második mozgósabályt?

A hibás *T-sejt-jelfogó-vizsgálat* helyett szívesebben írom ezt: a *T-sejt-jelfogó hibás vizsgálata*. Legyen a jelző (*hibás*) az előtt a szó előtt, amelyekre vonatkozik (*vizsgálata*).

Szoktuk mondani, hogy a beteget kezeljük, nem a betegget. A *Cushing-kór-kezelés* helyett nem fejezi ezt ki jobban a *Cushing-kóros beteg kezelése*?

Kovács Éva: Egyetértek Ludányi Zsófia figyelmeztető megjegyzésével: azért, mert egy írásmód gyakorlattá vált, még lehet helytelen. A szaknyelv sem írhatja felül a helyesírási szabályokat.

Kuna Ágnes: A javaslatok alaposak, megfontoltak, a gyakorlatot és a helyesírás általános elvet is figyelembe veszik. Ludányi Zsófia itt leírt meglátásait és a megjelent írásait is érdemes megfontolni és beépíteni.

Ludányi Zsófia: Az *epithelial-to-mesenchymal transition* magyar megfelelőjében – egyetértve a szerzővel – javasolom a nagyköjtjel használatát: *epithelialis–mesenchymalis átalakulás*. Ellentétben a *renin-angiotenzin rendszer* alakulattal (ahol a nagyköjtjel nem oszlat el félreértést), jelen esetben elképzelhetőnek tartom, hogy a kisköjtjellel írt *epithelialis-mesenchymalis átalakulás* kifejezésből azt a jelentést olvassuk ki, hogy 'epithelialis és mesenchymalis átalakulás', ezért – az összetett eredet-eredmény határozós összetétel jelentés-tartalmát érzékeltető – javasolt a nagyköjtjel használata.

A tanulmány végén pontokba szedett három javaslatot szükséges lenne nagyon alaposan átfogalmazni.

1. „A köznévi orvosi gyűjtőnevekben a névtartozékot különírjuk.”

Ha olyan tulajdonnévhez, amely köznevesül(het) (pl. gyógyszer vagy vírusrend, -család, -alcsalád, -nemzetség, Linné-féle kettős nevezéktani fajnév), kapcsolunk magyarázó jellegű köznevet (névjárolékot), a létrejött szerkezetet különírjuk. (Pl. *aspirin tableta, candida faj, helicobacter fajok*.)

2. „Nem alkalmazzuk az első és második mozgószabályokat.”

Inkább: bizonyos esetekben (nem mindig!) eltekinthetünk a mozgószabály alkalmazásától.

3. „A névtartozékokat csak az egyszerű szavakkal írjuk egybe.”

Ez a megfogalmazás teljesen félreérthető. Ennek alapján ugyanis a következőképpen kellene eljárni: a *herpeszvírus* egybeírandó, mivel a *herpesz* egyszerű szó (1 : 1), míg a *majomherpesz vírus* külön (2 : 1), mivel a *majomherpesz* összetett szó. Feltételezem, hogy a szerző nem erre gondolt. A vírusnevekkel foglalkozó részben azt írja: „Az egybeírás

az egyszavas betegségneveknél terjedt el...”. Majd: „A többszavas idegen betegségnevekkel szokásosan nem írják egybe a *vírus* névtartozékot (*molluscum contagiosum vírus, herpes simplex vírus* [...]”). Tehát itt az egyszavas kifejezés – több szóból álló szerkezet szembeállításáról van szó, nem pedig az egyszerű szó és az összetett szó szembeállításáról. Ez utóbbi az 1 : 1, 1 : 2 elvnel jelenik meg: egy alakulat attól függően írandó egybe vagy külön, hogy egyik tagja egyszerű vagy összetett szó-e. Bősze Péter írja: „Ezek az elvek egyeznek az 1 : 1-es szabállyal.” Ismét: Az 1 : 1-es „szabály” (inkább: tendencia) nem teljesen az, amire a szerző gondol.

Ahogy Bősze Péter is megállapítja, a szakirodalmi írásgyakorlatban megfigyelhető tendencia a helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása. Való igaz: „a szaknyelv kialakítja a maga törvényszerűségeit”. Nem győzőm azonban elégszer hangsúlyozni: ez nem azt jelenti, hogy hagyni kell, had alakítsa ki a „szabályokat” az írásgyakorlat, és a helyesírással foglalkozó szakemberek dolga csak annyi, hogy a levont következtetéseket javaslatként megfogalmazzák. Teljes mértékben egyetértek azzal, hogy figyelembe kell venni az írásgyakorlatot, de ha olyan eset adódik elő, hogy az írásgyakorlat teljesen ellentmond a magyar helyesírás alapelveinek, a szaknyelvi helyesírási javaslatokat is úgy kell kialakítani, hogy azok összhangban legyenek az általános helyesírási elvekkel. A túlzott engedékenységgel nem lenne szabad tovább táplálni azt a teljesen téves elképzelést, miszerint a szaknyelvi helyesírási tendenciák „felülírhatják” az általános helyesírási szabályokat.

Irodalom

Balogh Judit 2000a. A főnév. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 127–141.

Balogh Judit 2000b. A jelző és az értelmező. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 444–460.

Fábián Pál – Magasi Péter (szerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Budapest.

Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 26–31.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.

Ludányi Zsófia 2008. Köjtjel vagy nagyköjtjel? A harmadik mozgószabályos alakulatok helyesírásának buktatói. *Magyar Orvosi Nyelv* 64–67.

Ludányi Zsófia 2013. Többszörös (?) összetételek a magyar orvosi nyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 30–35.

Ludányi Zsófia 2014. Különírás, egybeírás (2. rész). A többszörös összetételek helyesírásáról. *Amega* 3: 32–33.

Szalai Péter 2011. A védjegyek köznevesüléséről. *Névtani Értesítő* 155–174.

A GYÓGYSZERNEVEK

A gyógyszereknek sokfajta nevük van (védjegyzett név, hatóanyagnév stb., l. Bősze). A védjegyzett név tulajdonnév, ezektől a névjárolékot (*tableta, draszté, injekció, oldat* stb.) – mint a szabályzat is hoz példát (*Panangin tableta*) – különírjuk.

A névjárlék többszavas, sőt mondatszerű is lehet, ilyenkor is a különírást választjuk:

Aspirin Protect 100 mg bélben oldódó filmtabletta
 Penicillin G Nátrium „Biochemie” 1 000 000 NE por injekcióhoz
 Viagra 25 mg filmtabletta, Viagra 100 mg filmtabletta

Ezek a nevek nyelvtanilag jelzős szerkezeteknek foghatók fel: *a tableta, oldat, injekció* stb. kap tulajdonnévi jelzőt (*Aspirin* [tulajdonnévi jelző] *tableta* [névjárlék]).

A helyesírási szabályzat nem tér ki arra, hogy a köznevesült védjegyzett gyógyszerneveket a névjárlékokkal egybe- vagy különírjuk (*aszpirin tableta* vagy *aszpirintableta*?). Ilyen kérdés a sokszavas névjárlékok írásánál nem jön szóba, mert nem lehetséges az egybeírás: nem írhatjuk, hogy *viagra25mgfilmtabletta* stb.). Ilyenkor az egyszerűbbeknél segíthet a szerkezetes megoldás (*100 mg-os viagratableta*), a bonyolultabbaknál azonban többnyire a védjegyzett név szerinti írást választjuk. A kérdés tehát: megtartja-e a tulajdonnévi jelzős szerkezet az eredeti formáját, ha a tulajdonnév köznevesül, avagy szóösszetételé válik?

A gyógyszerek neveiben névjárlék van, ellentétben a többivel; azok névtartozékos szakkifejezések. Névjárlékok (*törzs, faj, alfaj, család* stb.) egyébként előfordulnak a mikrobák nevezéktanában is; ezeket rendre különírjuk (*streptococcus törzsek*).

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály: Az acetil-szalicilsavból és segédanyagokból tablettázással előállított gyógyszer egyik márkanéve az *Aspirin*, magát az acetil-szalicilsavat e gyógyszer megjelenése után *aszpirin*nek is nevezik. A világhálón az *Aspirin* vagy *aszpirin* előállítása alatt csak a szalicilsav acetilézését értik, tablettázásról szó sincs. Napjainkban az *Aspirin* tablettázott acetil-szalicilsav, tehát az „*Aspirin tableta*” akár pleonazmus is lehet. Ha ennek ellenére elfogadjuk, hogyan írja le a nem nyelvész az *Aspirin* gyártást? Egybe vagy külön? Inkább *aszpiringyártást* ír, és *aszpirintablettát*, mert így az egybeírás a helyes? *Kovács bácsi* esetében minden orvos, gyógyszerész vagy vegyész érzi, hogy a *bácsi* névjárlék, de az *Aspirin*, *aszpirin* esetében aligha.

Keszler Borbála: Jó az, amit Ludányi Zsófia ír (l. lejjebb). Tehát: *aszpirin tableta*.

Kuna Ágnes: A javaslat a többiekkel egyetértésben: *aszpirin tableta*, tehát a különírás köznévvé válás esetén is. Ugyan az *Ovestin* használt vonatkozása nem egyértelmű (hüvelykúp, krém, tableta), de ez a helyesírás kérdését nem érinti. Mindegyik névjárlék külön írandó a készítmény (tulajdon)neve után (*Ovestin hüvelykúp, Ovestin krém, Ovestin tableta*).

Laczkó Krisztina: Egyetértek Ludányi Zsófiával (lásd lejjebb).

Ludányi Zsófia: A gyógyszernevek voltaképpen márkanévek, ezért javaslatomhoz a márkanévekkel kapcsolatos nyelvészeti-helyesírási szakirodalomból indulok ki.

A márkanévek köznévvé válásáról Szalai (2011: 159) a következőket írja: A márkanévek mellett gyakran ott található az áru fajtáját jelölő név mint determinatívum (pl. *Salamander cipő, Aspirin tableta*). Ha az árucikk elterjedt, közismertté válik, a fajtafogalom megnevezése előbb-utóbb fölösleges lesz. Maradva az *Aspirin* példájánál, ha tudjuk, hogy az *Aspirin* egy fájdalomcsillapító gyógyszer, a tulajdonnév (márkanév) jelentése egygyé válhat a jelölt áru fajta fogalmával. Ekkor következik be a tulajdonnév köznévvé válása: *aszpirin*.

Szalai (2011) megállapításából kiindulva úgy vélem, a köznevesült (tehát fajtanévvé vált) gyógyszer névjárlékkal való ellátása (*aszpirin + tableta*) voltaképpen redundáns művelet: maga a köznevesült *aszpirin* magában hordozza a 'fájdalomcsillapító tableta' jelentést (éppen emiatt vált köznévvé), ezért további magyarázó tago(ka)t (*tableta, fájdalomcsillapító tableta*) hozzáfűzni felesleges. Természetesen ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem lehetséges. Két bármilyen, egymással hiperonim viszonyban lévő fogalomból alkotható efféle szerkezet: *asztal bútor, kutya állat*, bár nehézséget okoz olyan szövegkörnyezet létrehozni, ahol ezek nem hatnak erőltetettnek. Így tehát megalkotható a köznevesült *aszpirin + tableta* szövből is: *aszpirin tableta*. Nehezen tudom azonban azt elképzelni, hogy fejfájás esetén valaki *aszpirin tablettát* vesz be, nem pedig *aszpirint*. (Legfeljebb *Aspirin tablettát*.) Néhány ehhez hasonló, köznevesült márkanévvé alkotott szerkezet: *tixó* (< *Tixo*) *ragasztó, cellux ragasztó, vim* (< *VIM*) *tisztítószer*. Ugyanakkor kevésbé hat erőltetettnek a *hungarocell hőszigetelő lap* kifejezés, holott ott is márkanévből (*Hungarocell*) köznevesült fajtanévhez kapcsolódik névjárlék.

Apró észrevétel a köznevesült a példaanyaghoz: Bösze Péter a köznevesült gyógyszernevek között említi a *Viagra* tablettát (*viagra*). Nem állítanám azonban teljes bizonyossággal, hogy a *Viagra* márkanév köznevesült. A Magyar nemzeti szövegtár ad ugyan találatot a kisbetűs alakra (30 db), de azok száma jóval kevesebb, mint a nagy kezdőbetűséké (258). Vélhetően elindult már a köznévvé válás útján, de korántsem köznevesült annyira, mint az *aszpirin* (ez utóbbit helyesírási szótáraink is jegyzik).

Általános javaslatok a gyógyszernevek írásmódjára

A tanulmány nem tér ki a hatóanyagnév + *tableta, oldat, injekció* stb. névjárlékokból alkotott kifejezések írásmódjára. A gyógyszerek hatóanyagának nevét egybeírjuk a *tableta, oldat, injekció* stb. tipikus utótagokkal (névtartozékokkal). Például: *széntableta, penicillintableta, tetraciklin-tableta*. (Ez utóbbit kötőjelezve írjuk, mivel a *tetraciklin* szót összetételnek tekinthetjük. A témáról bővebben l. Ludányi 2013, 2014.) Az egybeírás oka, hogy a tagok jelentéssűrítő viszonyban vannak egymással: 'szén/pencillin/tetraciklin ható-

anyag-tartalmú tableta. (NB. A gyógyszerek hatóanyagának neveit mindig magyarosan írjuk.)

Ha egy gyógyszernévhez (márkanév, tulajdonnév) magyarító funkciójú szót (névjárolékot) kapcsolunk, tulajdonnévi kijelölő jelzős szó szerkezet jön létre, amelyet különírunk. Például: *Aspirin tableta*. Ugyanígy járunk el akkor is, ha a névjárolék több szóból áll (*Aspirin Protect 100 mg bélben oldódó filmtableta*).

Ha egy gyógyszer neve köznévvé vált (pl. *aszpirin*, *viagra* [?]), a hozzá kapcsolódó magyarító tagot (névjárolékot) ugyanúgy különírjuk, mint a tulajdonnévhez kapcsolódó névjárolékok esetén. (Itt jegyezném meg, hogy a tanulmányban szereplő példa véleményem szerint nem állja meg a helyét: ha elfogadjuk, hogy a *viagra* köznévvé vált, nem beszélhetünk 125 mg-os *viagra* tablettáról. A *viagra* köznévi jelentése 'potencianövelő'. Ha tehát valaki 125 mg-os kiszerezésű tablettáról beszél, biztos, hogy a nagy kezdőbetűs *Viagráról* mint márkanévről beszél, nem a *viagráról*.)

HOZZÁFÜZÉS

Ludányi gondolatmenete a márkanévek köznévvé váló írásáról a gyógyszernevek írásmódjába nem illeszhető teljesen, mert ugyanannak a tulajdonnévi jelzőnek többféle alaptagja is lehet (*Ovestin hüvelykúp*, *Ovestin krém*, *Ovestin tableta*). Ebben az esetben az *Ovestint használt* kifejezés jelentése nem egyezik a *vimet használt* kifejezésével: az utóbbinál egyértelmű, hogy mit használt, az előzőnél azonban nem tökéletesen, mert az lehet tableta, hüvelykúp vagy krém. Nyelvészeti kifejezéssel: a viszony a gyógyszernevek tagjai között nem teljesen hiponim, kivéve az egyfajtaikat (*aszpirin* – ebből csak tableta van). Természetesen érthető az *Ovestint használt* kifejezés – a pontosítás lehet későbbi, ha egyáltalán szükséges; az egyezés mégsem teljes.

A hatóanyagnevek írása nem témája a vitaanyagoknak, erről már korábban írtunk (Bősze–Laczkó 2007). Itt a nehézséget elméletileg a márkanév és a hatóanyag név azonossága jelentheti (*Penicillin*, hatóanyag magyarosan: *penicillin*).

Javaslatom: a névjárolékos és a névtartozékos elnevezések megkülönböztetése miatt, az előbbieket köznevesült változatában is a különírás célszerű, az utóbbiaknál az egybeírás. A névjárolékos formáknál ugyanis jelzős szerkezet, a névtartozékos esetekben szóösszetétel köznevesül. Tehát *aszpirin tableta*.

IRODALOM

Berencsi György (szerk.) 2004. *Orvosi molekuláris virológia*. Convention, Budapest.

Bősze Péter 2003. A vírusnevek írásáról: egy nem szakember gondolatai. *Magyar Orvosi Nyelv* 3/2: 26–29.

Bősze Péter 2006. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi–biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 130: 151–162.

Bősze Péter – Ádám Éva – Nász István – Nagy Károly – Ongrádi József – Rusvai Miklós – Szücs György 2003. Javaslatok a vírusok neveinek írására és magyarítására. *Magyar Orvosi Nyelv* 3/1: 27–33.

Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2007. A gyógyszernevek írása. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina, Budapest, 385–392.

Erdei Anna (szerk.) 2012. *Immunológia*. Medicina, Budapest.

Gergely Lajos (szerk.) 2003. *Orvosi mikrobiológia*. Alliter, Budapest.

Kopper László – Jeney András (szerk.) 2002. *Onkológia – a géntől a betegéig*. Medicina, Budapest.

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona Kiadó, Budapest.

Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris, Budapest.

Magyar helyesírási szabályzat 12. kiadás, 2015.

Mandl József – Machovich Raymund (szerk.) 2007. *Orvosi patobiokémia*. Medicina, Budapest.

Nyitrai József 2009. A szerves és szervetlen vegyületek nevezéktana, helyesírása. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina, Budapest, 297–304.

Pál Tibor (szerk.) 2012. *Az orvosi mikrobiológia tankönyve*. Medicina, Budapest.

Szabó Gábor (szerk.) 2009. *Sejtbiológia*. Medicina, Budapest.

Tulassay Zsolt (szerk.) 2007. *A belgyógyászat alapjai*. Medicina, Budapest.

Tulassay Zsolt – Matolcsy András (szerk.) 2011. *Az onkológia tankönyve*. Semmelweis Kiadó, Budapest.

Berényi Mihály, Bösze Péter

Az orvos szavunk szóösszetételekben és szószerkezetekben – hogyan írjuk?

Az orvos szó számos szókapcsolatban és szóösszetételben is előfordul. Ezek írásával nehézség akkor adódik, ha az orvos főnév másik főnévvel társul. A főnév-főnév kapcsolatokat az orvosi szaknyelvben is egybe- vagy különírjuk. Egybeírjuk a szakfogalmat, a szakmai elnevezést jelölőket és azokat, amelyek jelöletlen nyelvtani viszonyban vannak egymással; a többinél a különírást választjuk.

Két főnév társulásából szakfogalom, szaknév jelentésváltozás vagy jelentéssűrités következtében keletkezhet.

A jelentésváltozás azt jelenti, hogy az egybeírt alak értelme más, mint a különírté vagy a tagoké külön-külön (orvosfeleség [a férj az orvos], orvos feleség [a feleség az orvos]). Az orvoslátogató szakfogalom: egyfajta foglalkozás [a gyógyszercégek alkalmaznak orvoslátogatókat, akik az orvosoknak ajánlják a gyógyszereket]; az értelme sem az orvos, sem a látogató értelmével nem azonos, és természetesen más, mint az orvos látogató, aki orvos, és meglátogat valakit/valamit. Az egybe és a különírást tehát az értelemtükröztetés szabályozza.

A jelentéssűrités két szó (leginkább főnevek vagy melléknevek) közötti jelöletlen, bonyolult, nehezen, az egyszerű, kéttagú szókapcsolatból nem levezethető, csak többszavas szerkezettel értelmezhető mondattani viszony (hurokkimetszés [dróthurokkal végzett, elektromos kivágás, a loop excision tükröfordítása]).

Az egybe- vagy különírás akkor is az értelem tükrözi, ha az orvos szó utótag (a nőorvos mást jelent, mint a nő orvos: az első nőgyógyász, aki lehet férfi is; a második nő, aki orvos, lehet belgyógyász is).

orvos orvos adjunktus, orvosajánló, orvos akadémikus, orvos alezredes, orvosasszisztens, orvosavató, orvosállomány, orvos barát (barátja orvos), orvos–beteg kapcsolat, orvosbiológia, orvosbiológiai, orvoscsoport, orvoscsoportosulás, orvosdinasztia, orvosdoktor, orvosegyesület, orvosegyetem, orvoselváncdolás, orvosetika, orvos ezredes, orvosfeleség (férje orvos), orvos feleség (a feleség orvos), orvosférj (felesége orvos), orvos férj (a férj orvos), orvos fia, orvosföldrajz, orvosgenetika, orvos genetikus, orvosgyerek, orvoshallgató, orvos házaspár, orvoshiány, orvos igazgató, orvosigény, orvosinformatika, orvos író, orvosírnok, orvos ismerős, orvosjelölt, orvoskar, orvos katona, orvoskereslet, orvoskereső, orvos képviselő, orvosképzés, orvoskongresszus, orvos kozmetikus (kozmetológus),

orvos közgazdász (közgazdász, aki orvos), orvosközgazdász-képzés, orvoskolléga (szintén orvos), orvos kolléga (valamely tevékenységben, feladatban olyan társa vkinek, akinek orvosi végzettsége van), orvos kutató, orvoslat, orvos lánya, orvoslás, orvoslátogató, orvoslinkek, orvosmeteorológia, orvosmeteorológus (olyan meteorológus, aki az időjárás orvosi vonatkozásaival foglalkozik), orvos–mérnök együttműködés, orvos–mérnök kutatócsoport (a kutatócsoport tagjai orvosok és mérnökök), orvosnagygyűlés, orvosnemzedék, orvosnő, orvosnövendék, orvos nyelvész (nyelvész, aki orvos), orvos nyelvújító, orvosnyilvántartás, orvosol, orvosprofesszor, orvos pszichológus, orvosregény, orvosság, orvosszakértő (orvosszakértői végzettségű), orvos szakértő (olyan szakértő valamiben, aki orvos), orvosszakma, orvos százados, orvoszemélyzet, orvosszemmel, orvosszer, orvos szerző (valaminek a szerzője, aki orvos), orvosszövetség, orvostan, orvostani, orvostanár, orvostanhallgató, orvostárs (szintén orvos), orvostársadalom, orvostársaság (orvostudományi társaság), orvos társaság (orvosokból álló, nem hivatalos társaság), orvostechnika, orvostechnikai berendezések, orvos-természetgyógyász, orvostovábbképzés, orvostovábbképző intézet, orvostörténelem, orvostudakozó, orvosunoka (orvos unokája), orvos unoka (az unoka orvos), orvosválasztás, orvosvics

agykutató orvos, allergiaorvos, altatóorvos (aneszteziológus), altató orvos (orvos, aki altat), aranydiplomás orvos, ál orvos, ál orvosnő, általános orvos, általánosorvos-állás, általánosorvos-képzés, általánosorvos-szak, bányaorvos, bel orvos (belgyógyász), belorvosi osztály (belgyógyászat), boncoló orvos, családorvos, csecsemőorvos, délután rendelő orvos, elmeorvos, ezredorvos, férfiorvos (andrológus), férfi orvos (orvos, aki férfi), férfiorvos-portré (férfi orvosé), fogorvos, fogorvosjelölt, fő orvos, fül orvos, fül-orr-gége orvos, fűrdő orvos (fűrdőorvostani végzettségű), fűrdő orvos (orvos, aki fűrdik), gyakorló orvos, gyermekorvos, gyermekorvos (gyermekgyógyász), hajó orvos, hatósági orvos, házi orvos, házi orvosi szolgálat, honvéd orvos, ideg orvos, ifjúsági orvos, igazságügyi orvos, igazságügyi orvosszakértő, iskola orvos, katona orvos, kezelő orvos, klinikai orvos, körzeti orvos, kör orvos, kutató orvos, magán orvos, mentő orvos, nyelvész orvos, oltó orvos, osztályos orvos, rendelő orvos, revízió orvos, röntgen orvos, sebész orvos, segéd orvos, sport orvos, szem orvos (szemész), szigorló orvos, szolgálatos orvos, szülész orvos (szülész), tisztiorvos, üzem orvos, nő orvos (nőgyógyász szakorvos), nő orvos (nő, aki orvos), ügyeletes orvos, végzett orvos

orvosállás orvosállás-ajánlat, orvosállás-hirdetés

orvosdiploma orvosdiploma-osztás, orvosdiploma-szerzés

orvosegyetemi orvosegyetemi adjunktus, orvosegyetemi egyesület, orvosegyetemi megbeszélés, orvosegyetemi tanár, orvosegyetemi hallgató

orvosságos orvosságosüveg (olyan üveg, amelyet orvosság tárolására használnak), orvosságos üveg (olyan üveg, amelyben van orvosság), orvosságos doboz, orvosságos fiola

orvostudomány orvostudomány doktora, orvostudomány kandidátusa, orvostudományi egyetem, orvostudományi egyetemi tanár, orvostudományi egyetemi docens

orvosi orvosi alkalmasság, orvosi ápolás, orvosi beavatkozás, orvosi biológia, orvosi diploma, orvosi egyetem, orvosi elektronika, orvosi ellátás, orvosi előírás, orvosi eszköz, orvosi etika, orvosi fakultás, orvosi felülvizsgálat, orvosi gyakorlat, orvosi hetilap, orvosi igazolás, orvosi iskola, orvosi kezelés, orvosi kémia/vegytan, orvosi kozmetika, orvosi kör, orvosi körzet, orvosi laboratórium, orvosi láttelep, orvosi magán-gyakorlat, orvosi műhiba, orvosi műszer, orvosi műszerész, orvosi pálya, orvosi pszichológia, orvosi rebarbara, orvosi rendelő, orvosi statisztika, orvosi székfű, orvosi szén, orvosi szolgálat, orvosi szótár, orvosi tanács, orvosi társaság, orvosi táskák, orvosi titoktartás, Orvosi Tudományok Osztálya orvosi vizsgálat, orvosi zsálya, orvosiszálya-le-vél || magán-orvosgyakorlat, magán-orvosi rendelő, ügyeletes orvosi rendelő

orvosi nyelv orvosnyelv-tanítás, orvosnyelv-újító

orvosi segély orvosi segélyhely, orvosi segélynyújtás

orvosmérnök orvosmérnök-szak, orvosmérnök-kutatócsoport

állatorvos állatorvos-tudomány, Állatorvos-tudományi Egyetem

szakorvos, szakorvosjelölt, szakorvosállás, szakorvosellátás, szakorvosszolgálat || baleseti sebész szakorvos, belgyógyász szakorvos, elmeszakorvos, foglalkozás-egészségügyi szakorvos, fogszakorvos, fül-orr-gége szakorvos, gégeszakorvos, gyermekgyógyász szakorvos, ideggyógyász szakorvos, nőgyógyász szakorvos, rehabilitációs szakorvos, reumatológus szakorvos, sebész szakorvos, sportszakorvos, szájsebész szakorvos, szemész szakorvos, szívszakorvos, szülész szakorvos, tébécszakorvos

Összegezve: Az *orvos* főnévvel keletkezett összetételek és szó szerkezetek írásmódját is az értelemtükröztetés határozza meg, és ennek alapján legtöbbször kikövetkeztethető. Mégis előfordulnak olyanok, amelyek írásához nem elegendő a nyelvtan ismerete, például *oltó orvos* nem pedig **oltóorvos* (a nyelvtanból nem tudható, hogy nincs ilyen orvosi szak). Ilyenkor csak a szótározás segít.

Anyanyelvünknek [...] írásban és szóban hódolhatunk. Mélységes tiszteletünket a szabályoknak megfelelő hétköznapi (vagy akár irodalmi színvonalú) nyelvben, illetve az argóban (szleng) egyaránt kifejezhetjük.

Berényi Mihály
MONy 2005/1: 17

Mindenkibe bele kellene nevelni a nyelv sorsa iránti érdeklődést, a saját beszéde-írásáért való felelősséget.

Kodály Zoltán 1982. *Visszatekintés* II. kötet. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest

Berényi Mihály

Mondatcsiszolás

A világháló egyik – egészségügyi ismereteket terjesztő – folyóiratában lapozgattam. A lap címe magyarra fordítva: *Tájékozott.*

ORVOSI TANÁCS TOROKFÁJÓS BETEGNEK „Elhúzódó vírusfertőzése zajlik, öblögessen sós vízzel, Salvus vízzel, és amennyiben savtúltengése van, az is segíthet a panaszok fenntartásában. Azt is kezelni lehet.” (Ezek szerint az aljas savtúltengés a panaszok segítségére van. Érdemes a segítségnyújtó ellen kezeléssel védekezni?)

Elhúzódó vírusfertőzése van, gargalizáljon sós vízzel, Salvus gyógyvízzel. Mivel panaszait savtúltengés is okozhatja, a lúgos gyógyvíz az ellen is jó.

A FÉRFIAK ÉS A CSONTRITKULÁS „A férfiaknál azért nem oly gyakori a csonttritkulás, mint a nőknél, mert náluk nem jelentkezik olyan gyors ütemben a menopauza során bekövetkező ösztrogén szint csökkenés.” (Hihetetlen, de e mondat szerint a férfiakat is eléri a nők menopauzája, hiszen bennük is csökken az ösztrogénszint.)

A férfiak csonttritkulása nem olyan gyakori, mint a nőké, mivel férfiakban a csontépítő hormon (tesztoszteron)

szintje lassabban csökken, mint a menopauza során a nőknél az ösztrogénszint.

MÉHNYAKRÁK-MEGELŐZÉS „Európai méhnyakrák megelőzési hét. Fordulat jöhet a hazai méhnyakrák megelőzésben.” (Mintha kétféle méhnyakrák volna: európai és hazai. Hamar rájöttem, hogy tévedtem, félrevezettek. Azért jobb lett volna helyesen írni, hogy egy pillanatig se töprengjen az olvasó a mondat értelmén.)

Európai méhnyakrák-megelőzési hét. Fordulat jöhet a méhnyakrák hazai megelőzésben.

ÚJ ÉV, ÚJ ÉLET „Kiváló fogadalom lehet az újévre, hogy a halakat rendszeresen, és ne csak az ünnepnapokon fogyasztjuk.” (Ha valaki megfogadja, hogy újévkor rendszeresen halat eszik, az csak az év legelső napján reggel, délben és este eszik halat, esetleg tízórára és uzsonnára is. Ez még nem rendszeresség. Fogadalmat tenni új évre, tizenkét hónapra érdemes.)

Kiváló fogadalom lehet az új évre, hogy halat rendszeresen és nem csak ünnepnapokon fogunk fogyasztani.

SZERKESZTŐSÉGI KÖZLEMÉNY

A Magyar Orvosi Nyelv 15. évébe lépett. Az évforduló változtatásokat is hozott, elsősorban a szerkesztői zottság összetételében annak érdekében, hogy a bizottság tevékenyebb legyen.

Megyeri Lajos tragikus távozása szükségessé tette új tördelőszerkesztő bevonását.

A folyóirat célkitűzései és szellemisége nem változott. Valamint az sem, hogy aki kéri, annak ingyen elküldjük, ha jelzi kérelmét és tudatja levelezési címét a szerkesztőséggel (bosze@eagc.eu).

Felhívjuk a folyóirat olvasóinak a figyelmét a www.orvosinyelv.hu honlapunkra. Egyebek mellett a megjelent számok mind megtalálhatók, és ingyen letölthetők.

Láng Miklós

Magyar szavakkal – magyaros fogalmazással

Nemcsak az, hogy a Gyógyszerészet című folyóiratnak 35 éven át voltam a technikai szerkesztője, hanem a Magyar Orvosi Nyelv 2013. évi 1. számában Bősze Péter tollából megjelent tanulmány is „feljogosít” arra, hogy (mint azt tettem 2006-ban és 2009-ben is) átnézzem, merre felé is haladtunk (haladtunk?) a címbeli témával e hosszú idő alatt.

Büszkék nem lehetünk a javulásra. Engem laikusként is bánának azok az idegen szavak, amelyeknek ismerem a magyar jelentését. Bősze Péter azt írta, hogy a tudományos közleményekben is hátrányos az olyan idegen szavak használata, amelyeknek van magyar megfelelője. Ennek figyelembevételével szemelgettem ki egykori folyóiratomból 2015. évi 3. számából az idegen szavakat, de olykor változtattam a fogalmazáson is, ha például ezt kívánta meg az idegen (esetleg fölösleges) szó magyarosítása.

– ...idősebbeknek nem javasolt adni, mert érdemi hatékonyság a felnőttkori újabb esetek megelőzésére tőle a tapasztalat szerint nem várható.

Gördülékenyebb lenne így: ...idősebbeknek nem javasolt, mert a felnőttkori esetek megelőzésére a tapasztalat szerint nem alkalmas.

– ...az adott készítménnyel kellő gyakorlattal... rendelkező orvos szükséges a biztonságos... alkalmazáshoz.

Jobb változatban: ...a készítmény ...biztonságos alkalmazásához megfelelő gyakorlatú orvosra van szükség. (Így a fölösleges rendelkezni ige is kimaradt.)

– Teljesen eliminálták a fehérje jellegű komponenseket.

Azaz: Teljesen kiküszöbölték (kihagyták) a fehérjejellegű összetevőket.

– A vizes hasmenés miatti hospitalizáció... mind a kórházak gyermek osztályait, mind a szülőket... megviseli.

Váltsuk magyarra a hospitalizáció szót: A vizes hasmenés miatti kórházi ellátás megterheli a kórházakat és a szülőket is.

– Az általuk végzett két kontrollált retrospektív vizsgálat...

Irjuk magyarul mindkét idegen szót: ellenőrzött, visszamenőleges (vizsgálat).

– ...lényegesen csökkentek a csecsemőkori oltások kapcsán előzőleg tapasztalt oltási reakciók.

Elhagyhatnánk két fölösleges szót is ebből a mondatból: ...lényegesen csökkentek a csecsemőkori oltásokkor korábban tapasztalt reakciók. (A kapcsán szó sok más mondatban is fölösleges.)

– A régebbi fejlesztésű gyógyszerkészítményeknél a gyulladás megjelenésének veszélyével számolni kell.

Azaz: A régebbi fejlesztésű gyógyszerkészítmények használatkor számolni kell a gyulladás megjelenésének a veszélyével. (Elkerültük a -nél helyhatározói ragot, amely nem ide való: lámpafénynél; ennél a megállónál stb.)

– Átlagosan minden második csecsemő az RSV talaján pneumococcus otitis mediát is le kell küzdjön.

Csak a lényegét javítom: ...a csecsemőnek le kell küzdenie.

– ...ritkasága ellenére a betegség súlyossága, a minimálisan 10 %-os halálozás az egyén számára a védőoltás fontosságát húzza alá.

Egyszerűbben fogalmazva: A védőoltás fontos, mert bár a betegség ritka, de olyan súlyos, hogy a halálozás elérheti a 10%-ot.

– Cseppfertőzéssel terjedve járványos előfordulású, évente Magyarországon is minimálisan 50 ezer jelentett esettel.

Nézzük másként: Cseppfertőzéssel járványt is okozhat; hazánkban évente legalább 50 ezer esetet jelentettek.

– ...az Egyesült Királyságban végzett vizsgálat során az eredetileg alacsony Se-statuszú idős betegeknek az össz- és a nem HDL-koleszterinszint jelentős csökkenését figyelték meg 100, illetve 200 µg/nap SE adagolása mellett.

Magyarosabban fogalmazva: ...az eredetileg alacsony Se-statuszú, idős betegek nem HDL- és összkoleszterinszintje jelentősen csökkent az SE 100, illetve 200 µg/nap adagjától.

Bősze Péter

HELYESÍRÁSI MEGFONTOLÁSOK AZ ORVOSI NYELVBEN

Mozaikszói főnévi szókapcsolatok

A többtagú biológiai-orvosi szakneveket, fogalmakat rendre betűszókkal, ritkán szóösszevonásokkal jelöljük, méghozzá az angol nevük, nemzetközileg elfogadott formájával.

SMAD (similar to „mothers against decapentaplegic”)

MHC (major histocompatibility complex)

Ha főnévvel társítjuk, írásukban kétféle nehézséggel is találkozhatunk:

- A betűszót a szakkifejezés kiejtett formájának megfelelően társítjuk: ennek alapján döntünk az egybe- vagy különírásról.

similar to „mothers against decapentaplegic” + jelfogó

Az idegen szó szerkezet egy fehérjének a neve, tehát főnévként értékeljük, és ennek a jelfogójáról van szó, amely tehát szóösszetételt képez. A forrásnyelv szerinti idegen kifejezések utótagjait azonban különírjuk, tehát similar to „mothers against decapentaplegic” jelfogó. A betűszóval azonban már kötőjellel társítjuk, így fejezzük ki az összetartozást: SMAD-jelfogó.

major histocompatibility complex + receptor

Fehérjeegyüttes neve, és a fentiek vonatkoznak rá: major histocompatibility complex receptor, MHC-receptor. A fogalomnak írhatjuk a magyar megfelelőjét is: fő hisztokompatibilitási képződmény. Az utótagot most már a magyar helyesírás szerint írjuk: főhisztokompatibilitásiképződmény-receptor. Az ilyen szavak azonban értelmezhetetlenek, ezért – jóllehet a különírás is megengedett (fő hisztokompatibilitási képződmény receptor) – sokkal inkább a szerkezetes, esetleg a jelzős megoldás a helyénvaló: fő hisztokompatibilitási képződmény receptora; fő hisztokompatibilitási képződményi receptor.

- Előfordul, hogy a társítandó főnév része a szakkifejezésnek. Akár szó szerint is. Az efféle túlírás, a névből szereplő szó ismétlése fölösleges. Ennek ellenére rákényszerülhetünk: a kifejezés az adott szöveggörnyezetben így érthető meg. Van erre példa az angol szakszövegekben is.

SMAD (similar to „mothers against decapentaplegic”) + fehérje

A fogalom egyféle fehérje neve, tehát szükségtelen utána írni, hogy fehérje. Szokásosan nem is tesszük. Az ilyen betűszói molekulanevek ezrével vannak, úgyhogy még a szakember sincs mindig tisztában a jelentésükkel, emiatt írják hozzá a kiegészítést; a példánkban azt, hogy fehérje. Ezt az eredeti idegen szó szerkezettől különírjuk. De ugyanígy járunk el a betűszóknál is: hiszen ez nem a név tartozéka, és jelöletlen viszonyt vagy jelentéssűrítést sem fejez ki, ha nem „föls” névjárlék, a névjárléket pedig különírjuk.

Ugyanígy járunk el az enzimek stb. nevével is: a *hidroxiláz enzim*, *fehérje-kináz enzim*. A *hidroláz*, *fehérje-kináz* megnevezésből tudjuk, hogy enzimről van szó. Az *enzim* kiegészítés tehát nem tartozéka a névnek, nem névtartozék, inkább főnévi bővítmény alaptagjának tekinthető, névjárlékként értelmezhető; következésképpen különírjuk.